د پښتو ادب لنډ تاریخ

د پوهنتون د دریم او څلورم ټولګیو له پاره

لیکوال
علامه عبدالحي حبیبي

Ketabton.com

۱۴٤٦ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبي موقعیت د ژبو په وېش کي

د ایشیا په ژبو کي دوه قسمه ژبي په منځنۍ او غربي ایشیا کي سته:

۱. یوه ډله یې اروپایي یا هندو اروپایي بولي، چي په هند او افغانستان او اېران او ماوراء النهر کي ویل کیږي او په اروپا کي هم دغه ژبي سته، لکه لاتین، جرمني، انګرېزي، فرانسوي او نوري. دا ژبي اریایي له دې جهته بولي چي له پخوانیو اریایي اقوامو څخه پاته دي. دغه اقوام څلور زره کاله تر میلاد دمخه له یوه شمالي ځایه څخه چي هغه یې (اریانا وېجه) باله د افغانستان سیمو ته راغله، دوی په دغه وخت کي یوه ژبه ویله چي د هغې کومه بولګه او نخښه نه ده پاته او علماً یې (اریک) بولي یعني هغه ژبه چي اریائیانو ویله.

۲. بله ډله د ایشیایي ژبو څخه سامي ژبي بولي، چي په دغه کي عبري او عربي او سریاني او حبشي ژبي داخلي دي او د دغو ژبو څېړنه زموږ په بحث اړه نه لري.

د اریایي ژبو وېشنه

اریایي ژبي پر دوه ډوله دي، یوه ډله یې سیتم بولي او بله ډله یې سنتم بولي. پوهانو فقط یوه کلمه د سنسکریت او لاتیني څخه اساس ګرځولې ده، یعني "سل" چي په سنسکریت کي سیتم او په لاتین یې سنتم بولي، لومړۍ ډله نون په دغه کلمه کي نه لري او دوهمه ډله یې لري چي د دې جدول څخه دغه تقسیم ښکارېږي :

سیتم		سنتم	
سنسکریت	سیتم	تاتیني	سنتم
دري	سد	یوناني	هیکاتون
پښتو	سل	انګلیسي	هنډریډ
هندي	سو	الماني	هنډریډ
روسي	ستو	فرانسوي	سانت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنتم او ستم پر علمي اساس ټولي هندواروپايي ژبي په لاندي ډول وېشلي کيږي :

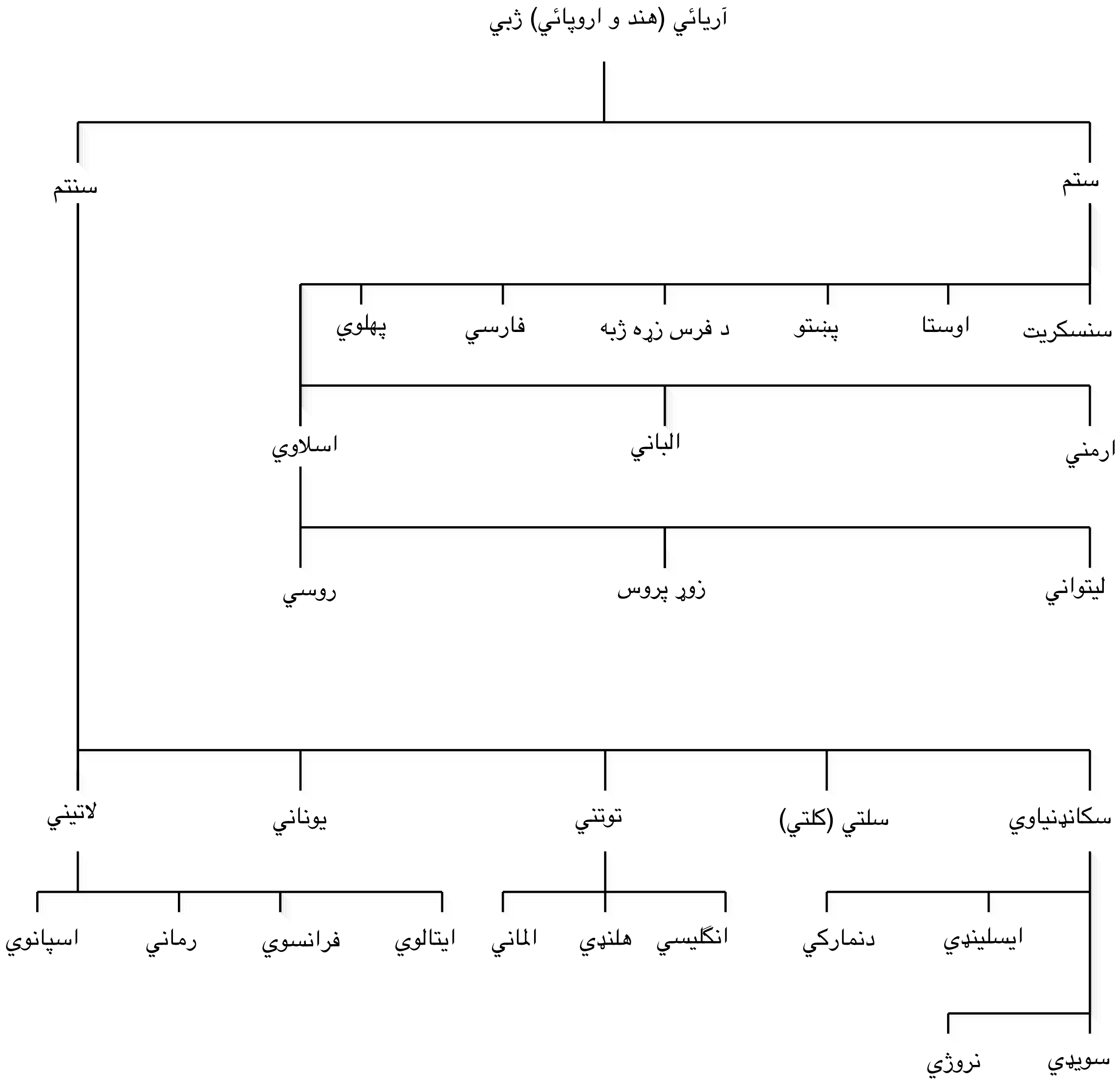

له دې لاندي جدول څخه د دغو هندو اروپايي ژبو نزدېوالی سره معلوميږي:

فرانسوي	جرمني	انګليسي	لاتيني	اوستا	سنسکريت	دري	پښتو
پير	وانر	فادر	پتو	پيتر	پنتري	پدر	پلار
مير	موتر	مدر	ماته را	ماتر	ماتري	مادر	مور
سور	شوستر	سستر	سوردر	هوګهر	سواچر	خواهر	خور
فرير	برودر	برادر	فراتر	براتر	بهراتر	برادر	ورور

(c) ketabton.com: The Digital Library

اريايي اقوام

کله چي څلور زره کاله تر ميلاد دمخه اريايي اقوام د باختر ځمکو او د هندوکش لمنو ته راغلل دوی پسله ډېره وخته څخه دلته ډېر سول او د شرق او غرب خوا ته يې هجرتونه وکړل، د شرق په خوا کي تر اباسين تېر سول او په شمالي هندوستان کې خپل مدنيت خپور کړ، هلته دوی په هغه ژبي چي له اصلي اريايي ژبي څخه جوړه سوې وه يو کتاب وليکه، چي (ويدا) نوميږي او اوس يې څلور برخي موجودي دي :

١. ريګويدا

٢. سامه ويدا

٣. يجورويدا

٤. اتهرواويدا

دا اريائيان چي د ويدا سندري يې ويلې له افغانستانه هلته تللي وو، نو په ويدا کي د افغانستان د ځايو او خلکو او قبيلو او مشرانو او غرو او دريابو نومونه راغلي دي، چي د دغو ټولو مطالعه د پښتو ژبي په تاريخ کي زموږ سره کومک کولای سي.

دوهمه ډله غربي خوا ته تلونکي اريايان وو، چي دوی د افغانستان په غربي خوا کي تر استانبوله پوري خپل مدنيت خپور کړ، له دوی څخه په دوو ژبو ځيني نوشتې پاته دي، يو د اوستا کتاب دئ، چي زردشت له بلخ څخه خپور کړ او په ټول اېران کي ومنل سو، دا کتاب ټول (٨١٥) فصله او (٢١) نسکه و، په اوستا کي هم ډېر د افغانستان د ځايو او پاچاهانو او خلکو نومونه راغلي دي، او ډېر کلمات يې د پښتو ژبي سره نژدې دي، له دې جهته اوستا هم د پښتو په ادبي تاريخ کي زموږ په درد خوري.

بله ژبه چي د غو غربي اريايانو له خپلي قديمي ژبي څخه جوړه کړه هغه زړه پارسو بولي، چي ځيني نوشتې يې پر ډېرو باندي پاته دي او مطالعه يې د پښتو په ادبي تاريخ کي مفيده ده، د افغانستان په شمالي خواوو کي د دريای امو پر ها بله څنډه له اريايي ژبو څخه سغدي او خوارزمي هم داسي ژبي دي، چي د پښتو سره نزدېوالی لري نو د دغو ژبو مطالعه هم د پښتو له پاره ګټوره ده.

پښتو او اريايي کلمات

هغه ژبه چي تر اريايي هجرت دمخه ويل کېده دغه قديمه ژبه وروسته په نورو ژبو تبديله سوه او پوهان داسي وايي، چي دوه زره څلور سوه کاله ق م د اريايي اقوامو ژبه يوه وه، خو يو زر کال پس يعني د (١٤٠٠ ق م) په شاوخوا کي تر اوسه د دوی ژبي سره بدلي سوي دي. د بعضو قديمو اريايي کلماتو له څېړني څخه داسي ښکاري چي په پښتو کي تر اوسه پوري هم هغه قديمي ريښې سته، چي د مثال په ډول يو څو کلمې دلته ښوولي کيږي :

اول - د اريا کلمه :

د اريا د کلمې معنی اوس مؤرخين اصيل او نجيب يا زارع بولي، ډاکټر جيګر الماني محقق وايي، چي د اريا کلمه له (آر)

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه مشتقه ده، چي په سنسکریت کي د اصل او بنیاد په معنی وه.
د دې په مقابل کي مکس مولر یو بل عالم وایي چي (آر) کرهني او زراعت ته وایي، نو له دې جهته (ارین) کرونکی او بزګر دئ، د دې دواړو خبرو تحلیل د پښتو کلماتو په اساس کېدای سي. مثلاً که موږ (ار) د اصل او بنیاد په معنی واخلو نو دا کلمه په پښتو ادب کي مستعمله ده، مثلاً ملا الف هوتك وایي :

دی له "آره" و ښاغلی
څه که شو په ویر نتلی

بل شاعر پیرمحمد میاجي داسي وایي :

شیخ متي چي خلیلي و
دی له آره لـــوی ولي و

که داسي وي چي د آر کلمه د زراعت او کښت په معنی واخلو نو دا کلمه هم د پښتو په یوه خاصه محاوره کي موجوده ده چي د کښتونو د ريبلو پر وخت کله چي زارعین لوکوي نو د هغه خلکو حال داسي بیانیږي :
"اره اره لور پر غاړه" چي په دې ځای کي هم اره د زراعت معنی لري او دا ښکاره ده چي قدیمو اریایي اقوامو زراعت ته په ډېر ښه نظر کتل او زراعت د هر اصیل او شریف اریایي سړي کار و، نو له دې جهته لومړی قول او دوهم سره نزدې کېدای سي.

دوهم - ایانا وېجه :
هغه وخت چي اریایي قبیلو له خپله اصلي او قدیمه ټاټوبي څخه د باختر خوا ته هجرت نه و کړی، دوی هغه خپل قدیم د استوګني ځای (اریانا وېجه) باله.
د دې کلمې ریښه هم اوس په پښتو کي ژوندۍ پاته ده. په کندهار کي اوېجه د سرزمین په معنی وایي، مثلاً : "احمد محمود د خدای پر اوېجه نه پرېږدي" له دې څخه ثابتیږي چي وېجه هم پخوا دغه معنی لرله.
چي معنی یې هغه د ښاغلیو او اصیلو ټاټوبی ده، دغه کلمه اوس په پښتو کي د ورشو په شکل موجوده ده، چي معنی یې د څړ ځای دئ، ځکه چي د قدیمو اریائیانو ژوند په مالداري و، نو دوی د خپلي استوګني ځای او د څړ سیمه ورشو بلله. ورته او رشه دواړه یوه ریښه لري، هر وخت (س) په (ش) اوړي، مثلاً کتل او کسل چي (ت) په (س) باندي اوښتې ده، او د (س) اوښتل په (ش) هم ډېر سته لکه راسه او راشه.

پښتو او ویدي ژبه

ویدي ژبه اریائیانو په هند کي د اریایي هجرت سره نږدې ویله، له دې ژبي څخه هم یو څو کلمې د مثال په توګه دلته د اوسنۍ پښتو سره مقایسه کوو.
سیند :
دا کلمه په ریګویدا کي سیندهو او په اوستا کي هندو وه، په اوسنۍ پښتو کي سیند هم په هغه قدیمه معنی هر رود ته وایي او اباسین هم له دغي قدیمي ریښي څخه د لوی والي په سبب پر اوسني دریایي سیند باندي اېښوول سوی دئ.
کولا :
قدیمو اریائیانو کورنۍ او خاندان ته (کولا) ویله او دغه کلمه اوس هم په پښتو کي د کهول او کاله په شکل موجوده ده، چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنی یې هغه خانواده ده.

ستان :

دا کلمه په سنسکریت کې د ځای او مرکز او مملکت معنی لري، چې په پښتو او دري کې اوس د (ستان) په شکل مستعمله کلمه ده، لکه ګلستان، افغانستان، هندوستان وغیره، کله چې اریائیان په هندوستان کې خپاره سول دوی هغه مملکت دیوستهان وباله، چې معنی یې د عبادت ځای دئ، دغه کلمه په مفرد ډول هم په پښتو او دري کې استعمالیږي، مثلاً ښکارندوی د پښتو د غوري دورې شاعر وایي :

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دئ
تور "ستان" یې کـــړ رڼا په جهادونه

دغسې هم د فارسي ژبې لیکوال فخر مدبر لیکي :

"به ستان لوهور در میان شدند"

سوما یا هوما :

پخواني اریایي اقوام چې د افغانستان په غروکې اوسېدل دوی یو مقدس بوټی سوما باله او له هغه څخه به یې یو مشروب جوړاوه چې هغه به یې د عبادت پر وخت استعمالاوه، دغه نوم په اوستا کې هوما او په ویدي ژبه سوما راغلی دئ، چې په عربي یې (هوم المجوس) بولي، دغه کلمه اوس په پښتو کې د اومه یا هومان په شکل پاته ده، چې هغه خپل قدیم شکل یې **خوندي کړی دئ.**

اشلوك :

دا کلمه په سنسکریت کې د نظم او شعر په معنی ده، او دې ډول نظم په هندي اریائیانو کې رواج درلود، چې د هند د اشعارو په کتابو کې ذکر سوی دئ. په پښتو قدیم ادب کې دغه کلمه هم مستعمله وه، مګر معنی یې فقط منظوم کلام و او پیودلي ویناوې وې، چنانچه دغه کلمه په همدغه معنی د غوري شاعرانو په پښتو اشعارو کې راغلې ده، لکه ښکارندوی غوري چې وایي :

په بر بڼ چې ږغ د چونیو نغوربېده شي
ته وا چـــــندي سره پیودي اشلـــــکونه

په دې بیت کې بر بڼ د لوړ باغ او چونی د بلبل، نغوربېدل د اورېدل، چندي د شاعر او اشلکونه د نظمونو په معنی دي.

دسیو :

په اریایي ژبو کې د (ش) یا د (ژ) یا د (ښ) یا د (س) یو پېشوند (سابقه) وه، چې د نفرت او بدۍ او کرکې مفهومونه یې لرل له دغې سابقې څخه په قدیمو او اوسنیو ژبو کې ډېر کلمات راوتلي دي، چې له هغو څخه په ویدا کې دسیو یا داسه کلمې جوړې سوي دي او مطلب هغه خلك وه، چې پخوا په هند کې اوسېدل او د اریایانو دښمنان وو. په پښتو ژبه کې له دغه ریښې څخه د (نون) په نښلولو سره یو صفت جوړ سو، چې معنی یې هغه د کرکې مفهوم لري، لکه دښن او دښنه په فارسي هم له دغې ریښې څخه دشمن او دشنام، دشوار، دوزخ، دزد او داسې نور کلمات جوړ سوي دي، چې ریښه یې هغه د پښتو **سره مشترکه سابقه ده او تاریخ یې تر ږګویدا پورې رسېږي.**

کشتري :

په پخوانو اریانانو کې د پاچاهانو او لښکریانو ډله کشتري بلله کېده، دا کلمه هم په ویدا کې ذکر سوې او بیا په سنسکریت او ویدي ژبو او هندي کې تر اوسه موجوده ده. په پښتو ادب کې دغه کلمه د پیر روښان په خیرالبیان کې د تورکښې په شکل راغلې ده، یعني هغه څوك چې توره کاږي او مقصد یې هم عسکري او د جنګ خلك دي، د لومړۍ کلمې لومړۍ ټوټه هم کښ او دوهمه ټوټه تري کټ مټ دغه معنی لري او د دغو ژبو سره نژدېوالی څرګندوي : کښ (توري) کشتري یعني شمشیري. له دغو مثالو څخه د پښتو ژبې مشارکت له ویدا او اوستا سره ښه معلومېږي مګر له دغو قدیمو ژبو څخه چې په غربي اریایانو او ایران کې ویله کېده زړه پاړسي هم ده، چې تر میلاد دمخه تقریباً (۵۰۰) کاله ژوندۍ وه، په دې ژبه کې کوم کتاب نه دئ پاته مګر ځیني ډېرلیکونه سته، چې پر هغو باندې د زړې پاړسو یو څه نوشتې پاته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه پاړسي

زړه پاړسي (۲۵۰۰) کاله دمخه په پارس کي ویله کېده او د هخامنشي پاچاهانو د دربار ژبه وه، خو د دې ژبي کوم کتاب نه دئ پاته، فقط د ایران او مصر پر ځینو ځایو باندي د دې ژبي یو څو ډبرلیکونه په میخي خط پاته دي، چي ټول (٤٠٠) لفظونه کېږي.

د هخامنشي کورنۍ یو لوی پاچا داریوش دئ (۵۲۲ تر ٤٨٦ ق م)، د ده په امر د بهستون پر غره یو ډبرلیك کیندل سوی دئ، چي په څلورم ستون کي درې مسرۍ یوه اخلاقي حماسه لیکلې ده او هغه په دې ډول ده :

دا درې مسرۍ داسي لوستل کېږي :

ني اريٖ که اهم.

نې دروجه نه اهم.

نې زوره که ره اهم.

د دې شعر هره مسرۍ شپږ شپږ هجاوي لري او که موږ ورته ځیر سو، نو دغه درې مسرۍ په لږ تغیر داسي په پښتو را اوړي :

نې اړیکه اوم.

نې دوره جنه اوم.

نې ځورکړه اوم.

د کلماتو تطبیق

اول : نې Né د نه مخفف دئ.

دوهم : اړیکه Arika په پښتو کي د اړ له مادې څخه اړیکی اوس موږ استعمالوو چي معنی یې پای بند او مسامع او عضو ده دغسي اړتیا مشکلي او احتیاج ته وایي.

دریم : اوم د وم یا ومه یو شکل دئ چي اوس یې هم بعضي پښتانه (اوم) وایي.

څلورم : په دوهمه مسرۍ کي د دروجنه کلمه اوس کټ مټ د دروه جن په شکل موجود ده چي معنی یې مکار او فریبنده ده.

پنځم : ځورکړه – اوس د پښتو ځورکړه یعني ځورکوونکی او ظالم او ستمګر ځني جوړېږي او په دې ډول دغه کلمات په لږ تغیر د پښتو له اوسنۍ کلمو سره برابر کېدای سي او دا موږ ته د پښتو او زړې پاړسي نزدیکي راښیي، چي تر اوسه په دې لار کي نوره وسیعه مقایسوي مطالعه نه ده سوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه دري

د افغانستان په شمالي خواوو او د هندوکش په لمنوکي (۳۰۰۰) کاله دمخه یوه ژبه ویله کېده، چي د اوسنۍ دري ژبي مور ګڼل کېږي، له دې ژبي څخه فقط یو ډبرلیك په (۱۹۵۱ م) کال د بغلان په سرخ کوتل کي پیدا سوی دئ، چي (۲۵) سطره او (۹٤۷) یوناني حرفونه لري او ټول کلمات یې (۱٦۵) دي خو د هري کلمې په منځ کي یوه فاصله په دې شکل (ه) موجوده ده. په دې کتیبه کي (۲۸) حرفونه په دېواني رسم الخط استعمال سوي دي:

الف او زور
ب
پ
ف
ت
ث ځ
خ
د
ر
ز
س
ش
ښ
ك
ګ
نګ
ل
م
ن
و
حفیف (و)
هـ
معروفه (ي)
مجهوله (ې)
فتحه
پېښ
کسره
فاصله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو او قديمي دري مشابهت

دغه (۲۸) علامې چې د بغلان په کتيبه کې په (۱٦۰) کلموکې استعمال سوي دي د پښتو سره يې ټول حروف بېله (ف هـ) مشترك دي، مخصوصاً (٦) نمبر حرف، د پښتو (ځ) ته نژدې دئ، دغسې په دغه الفباکي (۷) نمبر حرف د (خ) آواز لري مگر په (۱۳) نمبر حرف (ښ) کې (ش) او (خ) سره يو ځاى سوي دي او د پښتو (ښ) ږغ اداکوي، او له دې څخه ښکاري چې دغه ږغ قديم دئ او په قديمه دري کې هم و، ځکه نو په پښتوکې اوس هم دغه درې سره آوازونه بېلې بېلې معناوي افاده کوي، مثلاً :

شندل -پراگندن

ښندل -بخشش

خندل -خنديدن

له دې څخه معلومېږي چې په قديمه دري کې هم د (ښ) صوت موجود و، مگر د پښتو خاص ږغونه لکه (ټ، ړ، ډ، ڼ) په قديمه دري کې هم نه وو او په دې کتيبه کې هم نه ليدل کېږي، نو دلته بايد سړى ووايي چې د ژبو د تقسيم له پاره د اباسين او هلمند تر منځ يو ايزوگلاس (هغه ځاى ته وايي چې په هغه کې دوې ژبې سره يو ځاى کېږي) پيدا کېږي، د پښتو او دري ږغونه اوکلمات سره مشترك کېږي دغه دوې ژبې په ځينو نورو گرامري خصوصياتوکې هم سره نژدې دي، مثلاً :

اول حالت (condition) په اوسنۍ پارسي کې د کلماتو شکل يا حرکات د گرامري حالت په تغير سره نه تبديلېږي، مگر په پښتوکې ډېر کلمات د گرامري حالت په تبديل سره خپل شکل يا آواز اړوي او په دغه خاصيت کې زړه دري د پښتو سره شريکه ښکاري، مثلاً په دغه ډېرليك کې د کانيشکا نوم کله کانيشکي اوکله کانيشکو راغلى دئ او ځيني نور نومونه هم دغسې سته، چې د فاعلي يا مفعولي حالت په تغير سره اوښتي دي.

دوهم په توصيفي ترکيب کې هم په زړه دري کې لکه اوسنۍ پښتو صفت تر موصوف دمخه ويل کېده، مثلاً (مشت خرگومن) يعني لوى خرمن يا لکه (بك شا) يعني لوى شاه.

دريم : ابتدايه ساکن : اوسنۍ دري ژبه ابتدايه ساکن نه لري، مگر په قديمه دري کې لکه پښتو په ساکن ابتدا کېدله، مثلاً د بغلان په کتيبه کې (STAD) ستاد د اوسني (ايستاد) په معنا يا د اوسني فرمان کلمه په قديمه دري کې فدومان (Fadoman) غرومان د (ف) په سکون تلفظ کېده.

د ځينو کلماتو سره نژديوالى

د بغلان په ډېرليك کې چې کومه دري قديمه ژبه استعمال سوېده، ځيني داسې کلمات لري چې اوس د پښتو په يوه لهجه کې کټ مټ يا په لږ تغير موجود دي، چې دلته يې د نمونې په ډول يو څو کلمې ښوول کېږي :

بگ : داکلمه پخپله د بگ لنگ په نامه کې موجوده ده، چې پخوا د بغلان نوم و، په اوستا او قديمه پارسي کې بگه (Baga) او په سنسکريت کې بهاگه (Bahaga) و، په روسي کې هم اوس بغ د خداى په معنا موجود دئ، داکلمه په دغه کتيبه کې د يوه بل نامه په سرکې هم سته او داکلمه بکپور (Bagpur) ده، چې معنا يې شهزاده وه. دغه بگ چې په ډېرليك کې جلا په معنا د خداى او عظيم يا بادشاه او د کلماتو په سرکې هم په دغو معناو ذکر سوى دئ، اوس د پښتو په محاوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د لوی او عظیم په معنا سته. په کندهارکي وایي : پلانی بګ سړی دئ، یعني جسماً لوی دئ، د پښتو شاعر شمس الدین کاکړ، چي د (۱۲۵۰ هـ) په حدودوکي ژوندی و داسي ویلي دي :

هسي شوم طالع زما دئ

باطن ووړ په ظـــاهر بګ

د بګپور دوهمه ټوټه یعني (pur) هم د پښتو سره مشترکه کلمه ده، چي په تربورکي ژوندۍ پاته ده، نو د دې کلمې تاریخي تحول داسي دئ :

زړه دري (پوهر puhar) اوسنۍ پارسي پور، لکه شاهپور، پښتو بور لکه تربور، (تره بور). یوه بله کلمه چي په دغه ډبرلیك کي پښتو ته ډېره نژدې ده ایر(EIR) ده، چي د آتش پر ځای استعمال سوې ده او دا کلمه تر اوسه هم د پښتو په وزیري لهجه د (ایر) او په نورو لهجوکي د (اور) په ډول پاته ده، خو د پښتو په یوه بله کلمه کي چي (ایره) د خاکستر په معنا ده په ښه ډول موجوده ده، دغسي هم (مال) په ډبرلیك کي د وخت او هنګام په معنا راغلي دئ، چي تر اوسه هم په پښتوکي (مال یا مهال) وخت ته وایي او د پښتو په قدیمو اشعاروکي دا کلمه راغلې ده او دا ثابتوي چي دغه کلمه اصیله پخوانۍ کلمه ده او له عربي څخه نه ده اخیستل سوې. یوه بله ډېره ښه کلمه چي په دې کتیبه کي راغلې ده الوښال (ALOSHXAL) ده، دا کلمه که موږ تجزیه کړو اوله ټوټه یې الو ښکاري، چي د پښتو او اوسنۍ فارسي (اروا) یې اوسنی پاته سوی شکل دئ او په اوستا کي دا کلمه اورونت وه، چي په پهلوي کي اوروان او په فارسي کي روان څني جوړ سوی دئ، نو د زړې دري (الو) د اوسنۍ پښتو د (اروا) له فارسي ژبي (روان) سره له یوې ریښې څخه دي.

د کلمې دوهم جزو پښتو اوسنی (ښاد) او د فارسي (شاد) او د پهلوي ژبي (شات) او د اوستا (شاته) او د زړې فارسي (شیاتي) و، د (د) او (ل) او (ت) ابدال په اریایي ژبوکي ډېر دي، لکه دست او لاس یا لس یا ده، نو مجموعاً د زړې دري الوښال د پښتو اروا ښاد دئ، چي معنا یې هم د عربي (مرحوم) او فارسي ژبي شاد روان ته نژدې ده، یعني هغه څوك چي له دې دنیا څخه تللی وي او په بله دنیا کي اروا خوښه وي.

تر دې ځایه د پښتو ژبي او قدیمو اریایي ژبو مقایسه او پرتله وسوه، چي د دغو ژبو پخواني روابط سره ښکاره کوي. ځینو پوهانو پښتو له هندي ژبو څخه د سنسکریت له لمسیانو څخه ګڼلې او ځینو هم ایرانۍ ژبه بللې او د یو څو پوهانو دا هم عقیده ده، چي د ساکا له ژبو څخه پیدا سوېده. د سنسکریت او هم له اوستا او هم له نورو اریایي ژبو سره اشتراك لري نو نه خالصه هندي ده او نه ایراني. بلکي د افغانستان په لساني او فرهنګي ایزوګلاس کي له اصلي اریایي ژبي څخه راپاته ده، چي ډېر قدیم ممیزات یې هم تر اوسه خوندي کړي دي، چي په تېرو څېړنوکي د پښتو نزدېوالی له سنسکریت او اوستا او زړې پاړسي او دري سره په لنډ ډول بیان سوي دي.

د تفصیل له پاره یې د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی او دوهم جلدونه وګورئ او هم هغه کتاب وګورئ، چي ما په دري ژبه د بغلان پر ډبرلیك باندي د (مادر زبان دری) په نامه کښلی او چاپ کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر خوشحال دمخه

پښتو ادب ته يو لنډ نظر

د پښتو ادب ليکل سوي آثار فقط په اسلامي دوره کي پيدا سوي دي، چي تر ټولو قديمتر شاعر امير کروړ د غور پادشاه پېژنو او د (۱۳۹ هـ) په شاوخوا کي ژوندی و.

هم په دغه زمانه کي د غزني اوګرديز له پاچاهانو څخه د لويکانو کورنۍ سلطنت کاوه، چي له دوی څخه هم فقط يو پښتو بيت لاس ته راغلی دئ، تر دي زمانې وروسته د غوريانو په دربار کي پښتو ادب نشو نما وکړه او ډېر شاعران او مؤلفان او نثر ليکونکي پيدا سول، په دغه زمانه کي د ملتان د لودي پاچاهانو کورنۍ د (۳۰۰ – ۴۰۰ هـ) تر منځ پښتو ويونکي پاچاهان وو، چي له دوی څخه هم پښتو شعرونه پاته دي.

په عمومي ډول داسي ښکاري، چي د پښتو ژبي د ادب ساحه له ملتانه بيا تر غوره پوري خپره وه، له دغي زمانې څخه بيا د خوشحال تر عصره پوري تقريباً زرکاله تېر سوي دي او په دغو لسو پېړيو کي موږ د پښتو ژبي ادبي سير په لاندي ډول تلخيص کوو:

پښتو ادب د امير کروړ له عصره څخه يو خاص رنګ درلود، ژبه يې سوچه او سپېڅلې پښتو وه، ډېر داسي پښتو کلمات ژوندي وو، چي اوس يې موږ نه استعمالوو او داسي ښکاري، چي پر پښتو باندي د نورو ژبو اثر هغه وخت ډېر لږ و، او وروسته ورو ورو د عربي او فارسي او هندي ادب تاثيرونه پر سوي دي.

د فکر او موضوع له پلوه هم د پښتو پخوانی اثر خاص يو پښتني او محيطي شکل لري، يعني د شاعر او ليکوال د تخيل غورځنګ په يوه داسي محيط کي دئ، چي هغه له نورو محيطو څخه ځيني خاص امتيازونه لري، شاعر د يوه غرني اوکليوالي محيط څخه الهام اخلي، ملي او پښتني اخلاق او دودونه او رسمونه تصوير کوي، او په دې ډول خپل هنر ته يو خاص محيطي جوله ورښندي.

د دي دورې پاته سوي آثار يوه ښکلې او نفيسه ادبي مجموعه ده، چي له يوې خوا څخه خپلي محيطي ښېګڼي او مزاياوي لري او له بلي خوا څخه د نورو مجاورو ملتونو له ادبه څخه ځيني اثرونه قبلوي، نو په اشعارو کي د پښتو د ژبي خپل اوزان هم ساتل کيږي او د عربي او فارسي شعرو وزنونه او قواعد هم منل کيږي، نو د دغي دورې اشعار او آثار د معنی له پلوه حماسي، اخلاقي، ديني، تصوفي، تبليغي، عشقي او کله کله فکاهي رنګونه لري، مګر په ظاهري جوړښت کي علاوه پر ملي اوزانو باندي قصيده، غزل، رباعي، مثنوي هم ميندل کيږي.

تر خوشحال خان دمخه په (۱۰۰۰ هـ) کال کي د پښتو ادب د سياسي تحولاتو څخه هم اغېزمن سوی دئ، په دې لسو پېړيو کي د پښتو ژوند د خپلي آزادۍ او پښتونولۍ د ساتني له پاره په يوه مسلسله مبارزه کي تېرېده، لوی لوی تاړاکونه پر دې مځکه باندي راغلل، غټ غټ سياسي او ديني او مذهبي تحولونه پېښ سول، خو پښتنو په دغو تحولاتو کي د دين او فرهنګ او ثقافت له پلوه ډېر نوي او ښه شيان ومنل، مګر خپله آزادي تر هر څه پر دوی ګرانه وه، نو سره د دې چي دوی د اسلامي جامعې کلك ملګري وه، او د اسلام د خپرولو له پاره يې تر بنګاله پوري جهادونه وکړل، مګر د ساسي تسلط قبلولو ته حاضر نه سول اوکه به زور ور باندي راغی نو د سمي څخه به غرو ته ولاړل او عمر به يې په کوچي ګري تېراوه، نو د پښتو ادب په دغسي يو کيفيت سره تر خوشحال خان پوري راورسېد، کله چي خوشحال خان دنيا ته راغی د پښتو ادب نظم پوخ سوی و او ډېرکتابونه هم پکښې موجود وه. د نثرکتابونه هم ليکل سوي وه، چي بهترينه نمونه يې د سلېمان ماکو د (تذکرة الاوليا) نثر دئ، چي په (۶۱۲ هـ) کي ليکل سوی دئ او دغه نثر لکه د پښتو شعر يو ښه سبك او ښکلې جوله لري. دلته دا نکته هم نه هېروو، چي د (۹۰۰ هـ) په حدودو کي پير روښان په خپل خيرالبيان کي يو داسي نثر ليکلی دئ، چي هغه د نظم او نثر تر منځ يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مصنوع او متکلف نثر دئ، که څه هم د پیر روښان د آزادي خواهۍ جګړې او د پښتنو د ساسي وحدت له پاره د ده سعیه ډېره ښه او مشکوره ده، مګر په ادبي حرکت کي د ده د خیرالبیان نثر د پښتو ژبي یو ښکلی او هنري اثر نه دئ، نو خوشحال خان په داسي یوه ادبي او سیاسي محیط کي پیدا سو، چي په هیڅ ډول په زړه پوري محیط نه و. د پیر روښان په پیروي اخوند درویزه او د ده کورنۍ او نورو لیکوالو قلمونه را اخیستي وه او په پښتو ژبه کې د مصنوعي او متکلف نثر لیکلو پیروي کوله، په سیاسي لحاظ هم پښتانه د هندوستان د مغولو تر اثر لاندي او مظلوم واقع سوي وه او خوشحال خان ناچاره و، چي په داسي یوه چاپېر کي په دوه ډوله مبارزه وکړي :

لومړی سیاسي او جنګي مبارزه د پښتنو د آزادۍ له پاره.

دوهم ادبي او واقعي مبارزه د پښتو ژبي د ادبي ارزښتونو د ساتلو له پاره.

خوشحال خان

د پښتو ادب منځنۍ دوره له خوشحال خان څخه شروع کیږي، دی د خټکو د ملك اکوړي له کورنۍ څخه و، د سرای په کلي کي د ربیع الثاني په میاشت (۱۰۲۲ هـ) د شهباز خان خټك په کورنۍ کي پیدا سو، دا کورنۍ د پېښوره تر اباسیند پوري د خپل عصر په سیاست کي پېژندل سوې کورنۍ ده او خوشحال خان د پښتنو د قومي سیاست په مرکز کي تربیه سو، ده د خپل عصر علمونه ولوستل او د قلم خاوند سو، په دغه وخت کي د ډهلي د مغلو له کورنۍ څخه شاه جهان پادشاه و او د سلطنت غربي سرحدونه یې تر قندهار او بلخ پوري رسېدلي ښارونه او لویي لاري د مغلو تر اداري لاندې وې، د قبایلو داخلي کارونه قومي جرګو سمول، د خوشحال خان د کورنۍ د استوګني ځای د پېښور او کابل پر لویه لار باندي واقع و، نو همېشه د مغلو د دربار له خوا د دغي لاري ساتنه د خوشحال خان پلرو او نیکونو ته سپارل کېده او دغه کورنۍ د پښتنو په داخلي چارو کي مقتدر حکمرانان وو، مګر د مغلو د دربار سره یې هم دوستانه روابط ساتل، په (۱۰۶۹ هـ) کال اورنګزېب خپل پلار شاه جهان بندي کړ او پخپله پر ټول هندوستان باندي مقتدر پادشاه سو. د اورنګزېب سیاست دا و، چي هغه د سلطنت په ټول قلمرو کي له کلکتې څخه بیا تر بلخه داسي څوك نه پرېږدي، چي هغه په قوت کي له ده سره مقابله وکړي، اورنګزېب ته د افغانستان د مشرقي خوا ساتنه او د کابل او بدخشان او بلخ او کندهار اداره خورا مهمه معلومېده او دا لار د اباسیند تر غاړو پوري د خوشحال خان په لاس کي وه او ده غوښتل چي خپل اقتدار دلته ټینګ وساتي، په پېښور کي چي کوم حکمران د اورنګزېب له خوا مقرر و د هغه قدرت فقط په ښار کي محدود و، نو اورنګزېب د خپل حکومت او اقتدار د ټینګولو له پاره د خوشحال خان وجود په دغه سیمه کي مضرګاڼه نو یې خوشحال خان په یوه دسیسه په پېښور کي ګرفتار کړ او په (۱۰۷٤ هـ) د روژې په میاشت کي دی له پېښوره ډهلي ته د محبوس په ډول واستاوه او کوښښ یې وکړ، چي د خوشحال خان په زامنو او کورنۍ کي نفاق واچوي. خوشحال خان څلورکاله په هندکي بندي و، چي وروسته په (۱۰۷۷ هـ) له اګرې څخه د خپلو پښتنو یارانو په ملګري راووت او ځان یې وطن ته راورساوه، دلته خوشحال خان خپل محیط وکوت او ځان ته یې دوې لاري د ژوند له پاره وموندلې، لکه چي وایي :

پس له بنده دئ دا عـــزم
د خوشحال د خاطر جزم
یا نیولی مـــخ مـــکې ته
یا مـــــغلو ســــره رزم

مګر په دې دووکارونوکي خوشحال خان د مغلو سره مبارزه غوره کړه او دې مبارزې دوه شکله درلودل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول : د جنګ په میدان کې د توري مبارزه.
دوهم : په شعر او ادب کې د قلم مبارزه او د پښتو ژبې د روزلو له پاره د پښتنو د ملیت د ساتلو له پاره مبارزه، چې د خوشحال خان شخصیت هم دغه دوې خواوې لري. خوشحال خان د پښتنو د آزادۍ له پاره د اورنګزیب سره ډېر جنګونه وکړل او دا یې کوښښ و، چې په پښتنو کې د اتفاق او د ملي جهاد روحیه ژوندۍ وساتي او علاوه پر دې جنګي شخصیت د ده ادبي شخصیت هم ډېر فعال و، ده تقریباً څلوېښت تر پنځوسو زرو اشعارو پورې په پښتو ادب کې یوه مهمه ذخیره پرېښوده، چې حقیقتاً دی د پښتو ژبې تر ټولو لوړ شاعر ګڼل کېږي. ده په خپلو اشعارو کې حماسي او وطني او پښتني خصوصیات وروزل او هر ډول شعرونه یې په ادبي او بدیعي ښکلا وویل، ده قصیده د غوري دورې د قصایدو دورې ته ورسوله، د پښتو غزل یې د ژبې د روانۍ او سلاست سره په ډېرو ادبي ښکلاوو مزینه کړه، رباعي، مثنوي، مخمس، مربع، مسدس، معشر ټول د ده په دېوان کې سته.
خوشحال خان تر منظوم کلام علاوه د پښتو نثر ته هم توجه وکړه او د نثر لیکلو سبك یې داسي غوره کړ، چې د پیر روښان او اخون درویزه لیکونه یې پرېښودل او د پښتو د نثر د قدیمتر سبك پیروي یې وکړه، یعنې د سلېمان ماکو غوندي نثر لیکونکي لاره یې غوره کړه او کوښښ یې وکړ، چې د پښتو ژبې د محاورې له جریانه سره خپل مطلب په روانه او سلیسه پښتو ولیکي.
د خوشحال خان منثور کتابونه هم ډېر دي، دی د عمر په (۷۸) په ۲۸ ربیع الاول ۱۱۰۰ هـ کال وفات سو او وروستنۍ وینا یې دا وه :
"ما هلته ښخ کړئ، چې د مغلو سیوری مي پر خاوره ونه لوېږي او د مغلو سپرو ګردونه مي پر هدیره ونه لوېږي".
د خوشحال خان د کتابو څخه فضل نامه، دستارنامه او عیاردانش مشهور دي او کله چې دی تر جهان تېر سو نو یې یوه داسي ادبي ګرانبها ذخیره پښتنو ته پرېښووه، چې هغه به تر ابده پورې زموږ په ادبي حرکت کې د لارې څراغ وي او د ده دا بیت به په رشتیا ومنل سي، چې ویلي و :

همـېشه به پرې نارې وي د بلــــــبلو
دا چې ساز کړ نن خوشحال په ویل باغ

د خوشحال خان د شعر سبك په پښتو ادب کې ډېر شهرت او مقبولیت وموند او پښتو ادب د خوشحال خان په ادبي مکتب کې د هري خوا بشپړ سو، په دې سبك کې د ادبي فنونو او رواني ژبې مراعات ډېر سوی دئ او اشعار یې هم روان او خواږه او هم د صنعت په ګېڼه ښکلي سوي وه، د خوشحال خان د سبك خاصیتونه دا دي :

دې سبك د پښتو شعر ډېر پراخ کړ، علاوه پر غزل، مثنوي او قصیدې او رباعي چې تر خوشحال خان دمخه ویل سوي وه، ده نور ټول د عربي او پارسو د شعر اقسام په پښتو وویل او ځیني نوي قسم اشعار یې په پښتو کې زیات کړل، لکه مثمن او نور.

په دې سبك کي هر ډول صوفیانه، اخلاقي، فلسفي، فکاهي مضامین او مدح، هجو، مرثیه، محاکات، اجتماعي خبري سته، چې ملي ښېګڼي او خویونه هم تلقین کوي.

په دې سبك کې کله کله د پښتو او پښتونولۍ او ملي احساساتو څرګندونه هم سوېده او خاص بیا د خوشحال خان خپل اشعار د ملي جذباتو ډك دي.

په دې سبك کي اوږدې اوږدې قصیدې هم ویل سویدي، چې هره قصیده ځانته یو بېل اجتماعي یا تاریخي یا تبلیغي یا د منظرنګارۍ یا نور موضوعات لري او په خپله د خوشحال خان او د ده د زامنو لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري په قصیدو کې د غوري دورې د قصیدو تقلید او پیروي ښکاره ده او بدیعي صنایع او تلازمات او تشبیهات هم لري، مګر شاعرانو یې د اشعارو ساده ګي او سلاست تر صنعت او تکلف نه دئ جار کړی او ډېرې پېچلي ویناوې په اشعارو کې نه راوړي.

په خپله خوشحال په دې سبك کې حماسي احساسات داخل کړل او شاګردانو یې لږ پیروي وکړه.

انتقاد او هجو (غندنه) هم په دې سبك کې سته او د پښتنو شاعرانو مخصوصاً د هندوستان د مغولي استعمار طلبانو سره ډېره قلمي مبارزه کړېده، خوشحال خان وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمـــــا ژبه نه ده اور ده
ګوزارونه د توپك كا

د خوشحال خان د مکتب په اشعاروکي ډېر حکمتونه او نصیحتونه او فلسفي مطلبونه هم سته، چي د ژوندانه ژور اسرار پکښې ویل سوي دي، مثلاً اعتماد په نفس داسي تلقین کوي :

د مزریو مړنتوب په لښکر نه شي
مټ يې هرکله یوازي په خپل ځان شي

خوشحال خان د اجتماعي منافعو په توزیع کي داسي وايي :

دولتــــــمند ســـړی هـــغه بللی بویه
چي له سینده يې جدا د چا ویاله شي

خپل ثبات او ټینګه روحیه داسي ښيي :

د عالم ډېري خبري لور په لور توري لښـکري
زړه مي نه ښوري له ځایه غر خو هسي وي کنه

د خوشحال خان په نظر کي د انسان ټولي ګټي په خپل همت، شجاعت او توریالي توب پوري اړه لري او مړنی سړی قابل د دې بولي، چي نوم يې په تاریخ کي یاد سي او وايي :

کل ګټــــــنه ده د توري
که کابل دئ که کشمیر
مېړني دي چي یادېږي
په ســــــندرو هم په ویر

په ادبي ارزښت کي هم دا سبك تر ټولو جامع او ښکلی دئ هم يې د معنی خوا قوي او هم يې ظاهري او شعري قالب ښکلی دئ، تر خوشحال خان دمخه د پیر روښان د مکتب شاګردان په خپلو اشعاروکي معاني روزي، مګر د هغو شعر ښکلی او د هنر په ګېڼه مزین نه دئ، مثلاً د صوفیانو شاعرانو دا عقیده ده، چي د خدای تعالی نور په هر ځای کي تجلی کوي او وحدت په کثرت بدلیږي، نو خدای تعالی په هر ځای کي سته، دا مطلب میرزا انصاري، چي د پیر روښان مرید و داسي ویلی دئ :

د کــــــــثرت په بازار راغی
په هر ځای کي دی مکین دئ

خوشحال خان هم دغه مطلب په داسي ادبي پیرایه اداکړی دئ، چي هم يې مقصد عالي دئ او هم يې الفاظ ښکلي دي او هم هنري ارزښت لري، لکه :

راشه وغـــړوه ســـترګي د جــــهان نندارهګوره
چي ښایست لري د ســـتورو د آسمان نندارهګوره
د دې خپل وجود په باغ کي په هر شان نندارهګوره
و هرګل ته چي نظرکړې د باغـــــوان نندارهګوره

په تخیل کي هم دا سبك ډېر ښه دئ، خورا لوړ او د نزاکته ډك شاعرانه تخیل پکښې سته، په خپله خوشحال خان او نور شاګردان يې د تخیل خاوندان او قهرمانان دي، اوکله کله ابتکارونه هم لري، مثلاً شاعرانو د معشوقې د مېلمستیا له پاره ډېر ډول ډول تخیلونه کړيدي، چا د زړه کباب ورته ایښی دئ او بعضي شاعران په دغه باب کي یو له بله ښخه مضامین رانقل کوي، خوکوم ابتکار نه لري، د خوشحال خان زوی عبدالقادر خان په دې موضوع کي یو نوی مضمون پیدا کوي اوکله چي د عشق په دنیا کي سرې اوښکي تویوي هغه په دې ډول یوه یاقوتي مهماني بولي، او وايي :

سرې سرې اوښکي مي پر مخ عبدالقادره
نن و یار ته د یاقـــــوتو مهــــــماني ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشحال خان په کورنۍ کي
د پښتو ادب روزنه

لکه چي خوشحال خان پښتو ادب ته درانه خدمتونه وکړه، ده په کورنۍ کي د پښتو ليکوال او شاعران زامن هم وروزل او دغه ادبي ميراث پښت پر پښت له پلاره زامنو ته نقل سو. د پښتو ادب په تاريخ کي که موږ يوه درنه او ډېره فعاله کورنۍ وغواړو نو هغه هم دغه د خوشحال خان کهول دئ، چي دوی په نظم او نثر کي د پښتو ژبي اوله درجه آثار پرې ايښي دي، د خوشحال خان مشر زوی اشرف خان هجري دئ، چي دی هم د توري او قلم خاوند و او په پښتو يو ښکلی ديوان لري چي اشعار يې تر ځلورو زرو بيتو پوري رسيږي. دی هم د پښتنو د آزادي خواهۍ په جګړو کي د اورنګزېب د لښکرو په لاس کي لوېدلی او په (۱۰۹۳ هـ) د دکن په بيجاپور کي بندي سوی، او وايي :

بيجاپور هجري په خـــوب ليدلی نه و
آخر پېښ شي هغه کار چي يې قضا کا

د اشرف خان هجري په وينا کي د وطن د ميني تاوده احساسات پراته دي، لکه چي وايي :

بې وطـــــنه تنـــها پروت يم په غربت کي
نن له مـــا سره هـــمدم د وطـــن غـــم دئ
د هـــيواد اشـــنا په ســـترګو ليده نه شي
که په خوب راته حاضر شي بس کرم دئ
قاصـــــدان له روهــه نه راځي مـــدت شو
ســـــلام باد را رســـــوي منت يې تم دئ

د ده اشعار عشقي، اخلاقي، وطني او ساده او روان دي او کله کله داسي قصيدې انشاء کوي، چي د غوري دورې د قصيدو تقليد ځني ښکاري، د هجري ديوان په پېښور کي چاپ سوی دئ، دی ښکلي معاني په ښکلو الفاظو ادا کولای سي، د صبر او استقامت ترغيب داسي کوي :

شورش مه کړه د ګردون له کشمکشه
لومه کلکه کړي مرغۍ په اضـطراب

دا غزله د ده د کلام نمونه ده :

سترګي هله کا ژړا چي زړه په درد وي چي په داد د دهر پوه آزاده مرد وي په مجلس چي د حق ورشي مخ يې زرد وي هر چي تل په فکر ډوب د اب و خورد وي لا په ځ م که قرار نه بدن يې ارد وي		اه و سوز مي باطل مه ګڼه دروېشه تخت و تاج ته به سرکوز د همت نکا هغه مرد چي په دغل سود و سودا کا په حساب د فرزانه ترګاو بتر دئ ګرنده ګردون چکۍ انسان دانه شه

دا مـحال دئ چي شاعر په پښـتنو کي
بل "هجري" غوندي په فن د شعر فرد وي

هجري پسله څورلسو کالو قيده څخه په (۱۱۰٦ هـ) کال کي هلته وفات سوی دئ چي آزاد خان د ده د مرګ تاريخ داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويلی دئ :

د هـــــجرت يې زر سل شــپږ و
اشرف خان چې فوت شو ياره

د اشرف خان په شاعري کې د ظاهري ښکلا او د ادب د هنري مزيت له خوا داسې اثرونه معلومېږي، چې دی د پښتو شاعرانو د ډلې په لومړي صف کې ودروي او کله کله د فارسي شعر هم وايي، د ده د خپل هنر په خصوص کې دا دعوه ده :

په پښــتو ژبه مې سيال د شــعر نشته
د معنو په جهان شاه اشرف خټك يم

د بند او هجران په زمانه کې خپل وطن داسې يادوي :

د زړه باز يې تل د روه په ځـمکه ګــرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ
کـــه نصيب بنده بندګـــړی په دکن دئ
دامنــګير يې همېشه عشق د وطن دئ

د اشرف خان په قصايدو کې د ده ادبي قدرت ښه ښکاري، چې وروسته به يې څېړنه وسي.

عبدالقادر خان خټك

د خوشحال خان بل اديب او شاعر زوی عبدالقادر دئ، چې په (۱۰۶۱ هـ) کال پيدا سوی او تر (۱۱۲۶ هـ) پوري ژوندی و. دی په نظم او نثر ډېر تاليفات لري، دېوان يې تقريباً څلور زره بيته دئ، چې غزل، مثنوي، قصايد، رباعي او قطعات لري. د ده شعر خوږ او روان دئ، د معناوو په اداکولو کې ډېر قدرت لري او کله کله په تخيل کې ابتکار هم کوي.
عبدالقادر عملاً د تصوف په سلسله کې داخل او د شيخ سعدي لاهوري مريد و، نو ځکه د ده په شعر کې د تصوف رنګ هم سته او نور اشعار يې عشقي، اخلاقي او اجتماعي دي.
د اشعارو تر دېوان علاوه د عبدالقادر خان نورکتابونه دا دي :

(۱) ګلدسته :

چې د شيخ سعدي فارسي ګلستان يې په پښتو نثر ترجمه کړی دئ، په دې کتاب کې ده د خوشحال خان په پيروي يو ښه نثر ليکلی دئ، چې د شيخ سعدي د ګلستان مقاصد يې په پښتو ژبه ښه اداکړي دي. دا ترجمه په (۱۱۲۶ هـ) کال تمامه سوې ده او په مقدمه کې عبدالقادر د هغه عصر د اجنبي حکومت په باب کې داسې ليکي :
"دستور د مصنفانو دئ، چې مدح د خپل وخت د پادشاه وکاندي، لکه چې شيخ سعدي عليه الرحمه نورالله مرقدهٔ د ابوبکر سعد بن زنګي صفت په ګلستان کې کړی دئ، اما موږ په داسې زمانه کې پيدا يو، چې حاکمان پادشاهان د دې عصر واړه ظالمان او مبتدعان دي. په مدح کې يې مادح د ذم شي يعني تر خالقه تر مخلوقه کوم شی چې په دنيا کې ښه عام پرې بدګمان شي په آخرت يې د دين زيان شي، لکه مولوي روم % فرمايلي دي :

مى بلرزد عرش از مدح شقى
بدګمان ګردد زمدحش متقى

په دا سبب د عصر د پادشاه معينه مدح ونشوه ... هر پادشاه حاکم چې سعيد وي که قريب وي که بعيد وي که زنګي وي که فرنګي وي که ترك وي که تاجك وي که حبشي وي که د روم وي که پښتون که هندکي وي، چې عادل وي حق تعالي دي يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنيا کي سيوری په مسلمانانو ممدوده لري او په عقبی کي دي يې مرتبه مسعوده لري.

مثنوي

پادشاهان چي عادلان شي عدل کاندي		په قيامت به وي د عرش تر سيوري لاندي
سرداران به يې ديندارە نېکوکار شي		په هر قوم چي کرم د ګردګار شي
بد صورت که د انسان لري شيطان دئ		ښه حاکم رحمت په خلکو د سبحان دئ
چي هيڅ عدل انصاف نه لري ظالم دئ		نښانه د خدای د قهر بد حاکم دئ
پکښې زړونه د عالم کا جلي بلي		په هر لوري کا د ظلم لمبې بلي
چي يې چېرته آرام شي هورې ته لېږدي		که هر څو وطن شېرين وي خو يې پرېږدي

ظالـــمان جـــهان و جـــان لـــره بلا دي
هغه خوار شول چي په ظلم مبتلا دي

په دې ډول عبدالقادر خان د پاچا د صفت پر ځای د حکومت د طرز عمل په خصوص کي خپله نظريه او انتقاد څرګندوي، دا ځکه چي په هغه وخت کي پر پښتنو باندي يو اجنبي حکومت غالب سوی و او له دې څخه موږ دا خبره فهمولای سو، چي د حکومت په باب کي د پښتنو پوهانو نظريه څنګه وه.

عبدالقادر خان دګلستان په ترجمه کي د سعدي د نثر ښېګڼي او ادبي مزيتونه هم ساتي، مثلاً د فارسي دغه عبارت :

"ابلهی ديدم خلعتی در بر و مرکبی در زير، و قصبی مصری بر سر، کسی گفت : سعدی ! چگونه می بينی اين ديبای معلم بر اين حيوان لايعلم؟ گفتم :

خط زشت که به اب زر نوشته است".

عبدالقادر خان دغه فصيح نثر په پښتو داسي ترجمه کوي :

"شيخ وايي يو احمق په ښه تازي آس سور جامې اغوستي وربښميني زريني په شان په شوکت تېرېده، چا راته ووې چي اې سعدي ! څرنګ يې وينې؟ وې مي خط دئ ناښکلی په اوبد د زرکښلی".

په دې ترجمه کي عبدالقادر آزاد تللی دئ، مګر د پښتو سلاست او شېريني يې پکښې ساتلې ده او مطلب يې هم په ډېرو لنډو کلماتو کي سره يو ځای کړی دئ، په دې کتاب کي نثر په نثر او نظم په نظم ترجمه سوی دئ او هغسي موفق دئ لکه د نثر په ترجمه کي، مثلاً د سعدي دا شعر :

زرد بينی شکـــــسته پيـــشانی
تو که بازی به سرکنی با قوچ

عبدالقادر وايي :

ژر به ووينې سر مات ماغـزه وتلي
چي له مېږ سره ټکر وهي پرې زغلي

حکايت

يو په لارکي مست پروت و د عقل وياست يې د لاسه پرېوتلې وه، د عابد پرې ګذر وشو، د ده په قبيح حال يې په کراهت نظر وکړ، هغه ځوان سر پورته کړ ويې وې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

قطعه

سپك نظر عاصي ته مه كړه پرهېزګاره
د رحمـــت د بخشـــايش په ده نظر كـــــړه

(۲) پښتو يوسف زلېخا :

دا كتاب د مولانا جامي له فارسي مثنوي څخه په پښتو خفيف بحر ترجمه سوى او د اورنګزېب عالمګير په وختو كي په (۱۱۱۲ هـ) كال نظم سوى دئ، چي دلته يي د نمونې په ډول يو څو بيته را اخلو :

چي دولت يې بې احصا و	د مغرب په لور پاچا و
لوى يې ملك لوى يې ناموس و	د ده اسم شاه طيموس و
چي د ده و د بل نه و	مهيا ورته هر څه و
چي په حسن لكه حور وه	ترې زوولې يوه لور وه
چي مثال د دې معدوم و	زلېخا يې د لور نوم و
له دې بابه تل مقال كړم	كه يې وصف د جمال كړم
چي يې كا د چا قدرت دئ	لكه حق يې د صفت دئ
له خرواره موى نمايم	لږ به تا وته ووايم
تر قيامته شرمسار دئ	كه عرعر دئ كه چار دئ
په رفتار لكه تندر وي	قد يې سم لكه د سروي
به تر مشك و تر عنبر وه	چي وېښته د دې د سر وه
زړه پېيي لكه عقيق	په هر تار يې په تحقيق
د وېښتو په تار يې بند و	كه زاهد كه دانشمند و
چي يې زه كړم د سنبلو	څه نسبت يې د كاكلو
دا په سر د دلربا كي	سنبل اوسي په صحرا كي
تور مارونه كج ترې لاندي	دوې يې زلفي اوېزاندي
چي هر راز پكښې مبين و	صاف يې هسي رنګ جبين و
پټ احوال به ور ظاهر شو	چي به څوك ورته ناظر شو
لا بهتري وې ابروى	تر هلال يې د مهروى
هم دا به اختصار كړم	نور به څه تر دا زيات شمار كړم

سـر تر پايه خــــــزانه وه
هسي ښكلې جانانه وه

(۳) د پټې خزانې مؤلف محمد هوتك د عبدالقادر خان يو بل كتاب هم ليدلى و، چي نوم يې حديقه ختك و، مګر د دې كتاب كومه نسخه اوس نه ده معلومه.

(۴) عبدالقادر خان يوه نصيحت نامه هم لري، چي د ده د دېوانه سره يو ځاى په كندهار كي چاپ سوې ده. راورټي انګرېز مؤلف د عبدالقادر خان تاليفونه تر شپېتو پوري شمېري. ده په خپل كلام كي متانت او سلاست دواړه ساتلي دي. استعارات او تشبيهات يې خبري ور ښايسته كوي او غزله يې خورا ښكلې او خوږه ده او په خپل ادبي قدرت او هنري ارزښت د خوشحال خان د مكتب لومړنى شاګرد دئ.

عبدالقادر خان د خپلي كورنۍ په حوادثو كي ډېر وخت له كوره ليري تللى، كله په هند او كله په كابل كي ښكاري، نو له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهته د ده په کلام کي علاوه پر محلي او پښتني خصوصياتو يو ډول جهان بيني هم ليدله کيږي او شعر يې د فارسي ادب ډېر اثرونه قبلوي، مثلاً د فارسي په تصوفي ادب کي د خپل ځان پر نېست کولو تاکيد سوی دئ، عبدالقادر خان د دغي فنا پر لار باندي تګ د مقصد وره ته رسېدل ګڼي، او وايي :

د نېستۍ پر لاري ځه عبدالـــقادره
ګوندي بيا مومې د يار د در سراغ

د عبدالقادر خان په کلام کي علاوه پر نورو صنايعو د حسن طلب مزيت هم موجود دئ او دا هغه معنوي صنعت دئ، چي يو شاعر د خپلي غوښتني له پاره يو ښکلی او شاعرانه منظر او په زړه پوري تخيل پيدا کړي، مثلاً :

باران اورېږي څخواکي څـــاځي
نسيم راوالوت سنبل پرې ناځي
اسباب د عيش واړه موجود دي
ساقي ته ګورو چي دی راپاځي

صدر خان خټك

د خوشحال خان د کورنۍ يو بل ځلاند ستوری صدر خان د ده
زوی دئ، چي پخپله خوشحال خان د ده توره ستايي او دی د پښتنو په داستان ليکونکو شاعرانو کي محترم مقام لري او د
پيدا کېدو کال
يې د (۱۰٦٥ هـ) څخه بيا تر (۱۰۷۰ هـ) پوري تخمين کيږي. صدر خان علاوه پر دېوان چي هر راز اشعار لري دوې قصې يې
هم په پښتو نظم کړي دي، چي لومړۍ قصه يې (آدم او درخانۍ) ده او په (۱۱۱۸ هـ) يې نظم
کړې ده.
دوهمه قصه يې (دلی او شهو) ده، چي په (۱۱۱٥ هـ) يې نظم کړېده. په دې دواړو قصو کي، چي د پښتنو له قديمو رومانو
څخه ګڼلي کيږي صدر خان خپل ادبي تکړه توب ښکاره کړی او دغه قصې يې په ادبي ګڼه ښکلي کړي دي.
صدر خان خپل تربيت د پلار په سيوري کي داسي بيانوي :

تربيت يې ډېر زمـــــــا کـــــړ
هـــر تعلـــــيم يې و ما راکـــــړ
په تعليم يې سخـــــندان کـــړم
په ويل يې سخـــنران کـــــــــړم
چي يې درست په دا فنون کړم
په ويل يې نور مـــــاذون کـــړم

خوشحال خان دا اراده کړې وه، چي د آدم خان او درخانۍ داستان پخپله نظم کړي مګر په دې کار کي موفق نه سو، نو يې
خپل زوی صدر خان ته وويل چي دغه قصه په نظم کي وساتي، صدر خان د خپل پلار له خولې داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کارباره فرصت زما وي		که د عمر څه وفا وي
بويه ښې سخنرانۍ		له آدم له درخانۍ
يادګار پاتو په ستنه شي		چي منظوم يې يوه قصه شي
زه روان شم له جهانه		اوکه پاتي شي له ما نه
دا قصه په ښکلي نظم		ته منظومه کړه بالجزم

دی د خپل کتاب (دلي او شهۍ) په سرکي دغه معشوقه داسي ستايي:

په نامه حيات خان و ښه افغان و		هغه وخت په يوسفزوکي يو ځوان و
ميشته په مېنه د ټوپۍ مېښي دی و		لوی سردار د ملېزيو بنيری و
په نامه مسمی وه شهۍ ګلرويه		زوی يې نه و يوه لور يې وه نېکخويه
خوش خرامه آهو چشمه نېکفرجامه		شهي نامه سهي قده ګل اندامه
په ګفتار هرګور فصيحه وه بي عده؟		په رخسار هرګوره (ښکلې) وه بې حده
شوه به سروه سرنګونه زر غلتانه		چي به دا په لاري شوه سمه روانه
په ښه بوی به يې نسيم واړه بويا شو		په ښايست به يې د ځمکي مخ زېبا شو
چي هم درد وه د وګړي هم درمان وه		په چشمانو په لبانو هسي شان وه
په وحشت يې شاګرداني کل آهو وې		دواړه سترګي يي استادي د جادو وې
هم فتنې هم غمزه ګري هم شهلا وې		هم يې سترګي جادوګري هم بلا وې
د صاف تن يې د وېښته وه ډېره وېره		ملا يې وه لکه وېښته بلکه لاغره
رسېده به يې آزار و باريك تن ته		که ګل پاڼه يې خت شوې وای بدن ته
شايد دا د دې له رشکه پرې پيدا ده		د سپوږۍ په مخ سياهي چي هويدا وه
د سرو لعلو په دبلي کي تل پنهان و		غاښ يې دودېرش ملغلري درخشان و
دواړه شونډې يې پيالې وې د شرابو		لينګي يې دواړه ګل وه د ګلابو
ويل کړل به همېشه په څو څو شانه		له ښايسته يې وګړي د زبانه
په ښه مخ کي بنفشه هم سمن زار ده		چا به وې شمعه يا باغ د نوبهار ده
بنفشه يې توري زلفي يا سنبل دي		اننګي يې ياسمن يا ګلاب ګل دي
دواړه سترګي يې نرګس غنچه دهن ده		سپينه پوزه يې کلي د نسترن ده
تر ښه قد يې ناځېزونه د شمشاد وه		پابسته يې تر قيامت سرو آزاد وه
په ښايست کي پخپل دور يګانه وه		غرض دا چي د خوبيو خزانه وه
پرې ژوندی به شو مرده د سلوکالو		چي آواز به يې پيدا شو د خلخالو
تاو ځنځير به د عشاقو شو په غاړه		چي اوږدۍ ځنځير به پوري کړه دې واړه
کله ژيړي زعفراني کله وربښميني		ښې جامې به يې اغوستې تل ميني
بې سوختن به پاتو نه شوه چېرته خونه		چي به دا په سرو جامو شوله ګلګونه

ورسره به رنګا رنګ جوني طـــنازي
مجلسي وې طربناکي خوش آوازي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول صدر خان د ادبي تصوير په فن کي استاد ښکاري او دی يو سحرکار شاعر او داستان ليکونکی دئ، چي خپل هنر يې په دغه فن کي په اعلی درجه ښکاره کړی او حقاً يې ځان د پښتو په لوړه درجه شاعرانو کي درولی دئ.

ګوهر خان خټک

د خوشحال خان د کورنۍ يو بل شاعر او نثر ليکونکی د ده زوی ګوهر خان دئ، چي دی د خپل وراره افضل خان خټک د حکومت تر زمانې پوري ژوندی و او د ده د شعر دېوان تر اوسه پوري نه دئ پيدا سوی، خو ځيني متفرق اشعار يې موجود دي. ګوهر خان د پښتو په نثر کي يو کتاب د ترجمې په ډول پرې ايښی دئ، چي نوم يې (قلب السير) دئ، چي د فارسي څخه په پښتو په (۱۱۲۰ هـ) کال ترجمه سوی دئ، د ګوهر خان نثر په هغه ډول دئ لکه خوشحال خان چي (کليله و دمنه) پښتو کړې وه، د ده نثر له تاريخ مرصع سره چي په همدغه زمانه کي افضل خان خټک ليکلی دئ، لږ څه فرق لري، يعني د افضل خان ژبه د ګوهر خان تر نثر لږ څه ساده او روانه ده، ګوهر خان د (قلب السير) په سيزه کي داسي وايي :

تأليف د کتاب

"دا چي اکثر کتابونه له عربي فارسيانو بزرګانو و خپل عالم ته چي په تازي ژبه کي به يې فهم پرې ښه نه کېده په فارسي يې د دوی دپاره ترجمه کړل، سهولت يې شو او ښه مينه به يې پرې پيدا کړه، مطالعه به يې کړه، ډېر کتابونه د فقه د مسايل د اخلاق و غيره بزرګانو فارسيانو بيان کړل چي معلوم دي. په پښتو کي دا رواج نه و، اخند درويزه يو کتاب مخزن ويلی دئ، حق تعالی دې وبښي اکثر خلکو ترې فيض بيا مونده، زمونږ پلار مرحوم خوشحال خان خټك الله تعالی دې په قبر نور کا، هر ګونه کتابونه يې تصنيف کړل، داد يې د بلاغت او فصاحت د پښتو ژبې ورکړ، فارسي ته يې په لذت نژدې کړه. د غزل، رباعي، مخمس، ترجيع بند، ترکيب بند و غيره صنايع شعر يې وکړ، د فارسي د شعر رواج يې و پښتو ته ورکړ، په عروض په قافيه کي درست ووې د نظم نثر يې ښه کتابونه بيان کړل، چي خود په عالم مشهور دي، اګر چه د پښتو ژبه په علت د دورنشينۍ هومره لذت نه لري چي عربي، فارسي سره نسبت شي لاکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ويل بهتر دي او سنت الهي ضرور پښتنو ته جاري دئ، هر کتاب چي نازلېده هم د هغه قوم په ژبه به نازل شو دا په دا چي د هر چا پخپله ژبه فهم کيږي.

رباعي

دوه ياران چي راز د زړه تر بله نمايي
بايده دئ چي پخـــــــــــــپله ژبه وايي
د فارسيانو کن مکن ويل چه سود کا
پښـــــتنو ته کـــړه مکړه ويل ښه ښايي

نور بل سبب د کتاب دا و، چي افضل خان زوی د اشرف خان مرحوم لمسی د خوشحال خان خټك کرلانی غفرالله له چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل شل دئ دی د پلار نیکه په ځای قایم مقام دئ ښه سرداري لري، نظر يې په نېکنامي په اباداني دئ په دا قحط الرجال دی غنیمت دئ، اللهم تزد احسانه، حق تعالی دې شرم وساتي نور مساعي کا، چي د پښتو کتابونه له هره قسمه لکه فارسیانو کړي دي مرتب شي. د نیکه شعر يې واړه په بیاضونو هر ځای متفرق وه، د ده په تلاښ چي څو مدت په دا سعی کي و له هره ځایه يې جمع کړ، دېوان يې مرتب کړ، بلکه کلیات د شعر يې چي څه و په نظم نثر لکه دستارنامه، فراقنامه، فضل نامه او دېوان و غیره کتابونه يې واړه په کاتبانو په څو څو ځله وکښل په اطراف به يې د شعر دپاره و هر چا و ته استول حق تعالی دې توفیق د نېك رفیق کړه. په مجلس کي به يې همېشه ویل چي که د چا په طبیعت قوت وي چي پښتو کتابونه لکه فارسیانو له عربي په فارسي ترجمه کړل څوك يې له فارسي په پښتو ترجمه کاندي. و ما ته به يې اکثر اوقات مخ راجاریوست. اګر چي ځما قوت هونبره نه و، لیکن چي نظر مي په تضیع وکړ، ومي لیده چي عمر ګرانمایه ضایع درومي، په هر حال مي و دې محنت ته ملا وتړله، نور مي اکثر د کتابونو مطالعه کړه چي له یو کتاب چي په قال په حال مضبوط او معتبر وي له فارسي ژبي نه يې په پښتو ترجمه کړم. دا کتاب مي بیا موند چي نهایت په افعال په قال په حال د موږ د پیغمبر صلی الله علیم وسلم پخته او معتبر و، چي تعریف يې د پختګۍ مصنف په فارسي کي نهایت طولاني کړی دئ، (چي که پدا کتاب کي يې راوړي ګنجایش نه لري)[1]، نور مي شغل ورسره واخیست چي دا شغل مي عظیم نعمت دئ له فارسي مي په پښتو ژبه ترجمه کړ، نوم يې قلب السیر کښېښود شو.

نظم

دا کـــــتاب په پښــــتو ژبه غـــــــنیمت دئ
په لوستوني يې نازل د خدای رحمت دئ
چي يې لولي یا يې کښــینه ما دي یاد کا
په تکـــبیر په فـــاتحه مي دي ډېر ښاد کا

دګوهر خان د نثر نمونه دغه وه، چي د پښتو یو متوسط نثر شمېرل کېږي، اوس به د ده د شعر یوه نمونه هم ولیکو :

غزل

چي په مهر دي نظر شي هر انسان ته		په بهانه بهانه يې وبولې خپل ځان ته
چېرته فارس چېرته به شام یا مدینه وه		چي دي وښیله لار راسته آسمان ته
مجوسي آتشپرست یار د احمد کړې		چي هیڅ نه رسېږي عقل او ګمان ته
عجمي له اهل بیت سره حساب کړې		سکه تره د احمد خوشي کړې شیطان ته
په مکه کي بولهب خرنګ ګمراه کړې		له ملکونو سلمان راولې ایمان ته
بوالحکم د مکي څرنګ دوزخي کړې		له حبشه بلال ورولې رضوان ته
ځای د دم وهلو نشته هر څه کاندې		حیراني ده په هر کار کي و سبحان ته
و خاکي بنده ته څو مراتب ورکړې		د ملك غوندي يې ګشت وشي آسمان ته

شفیع کړی مي سلمان دئ ستا و در ته
ما "ګوهر" ایماندار بیایه بل جهان ته

---

[1] په لېندیو کي نیول سوی عبارت، په اصل کي نسته، ما د اروانباد علامه حبیبي د یوې مقالې څخه چي د ګوهرخان تر سرلیک لاندي خپره سوې ده، راواخیسته. (روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاظم شیدا

د خوشحال خان په کورنۍ کي یو بل ادیب او شاعر د پېژندلو وړ دئ، چي دی کاظم خان نومېږي، او د افضل خان زوی دئ په (۱۱۴۰ هـ) کال د ختکو په افضل آباد کي زېږېدلی او عمر يې په کشمیر او سرهند او رامپور کي تېر کړی دئ. د ده اشعار عشقي او اخلاقي خواوي لري، مګر په پښتو شاعرانو کي د ده امتیاز دا دئ، چي شیدا یو نازك خیاله او د قوي تخیل خاوند او په شاعري کي د سبك هند پیرو دئ. د شیدا پر ژبه او ادب د فارسي ژبي د سبك هند اثرونه لوېدلي دي، چي د ده شعر يې د پښتو له طرز ادا څخه لیري کړی دئ، مګر د شیدا امتیاز په همدې کي دئ، چي دی ډېر نازك او نوي خیالي مضامین پیدا کوي او هغه په داسي ژبه او داسي تعبیر وايي چي د فارسي ژبي نازکي او لطافتونه په پښتو کي ځایوي او د ده له شعر څخه یو خوږ او مرکب معجون جوړوي. د شیدا په شاعري او شاعرانه تخیلاتو کي د پردېسۍ اثرونه هم ښکاره کېږي، مثلاً خپله اواره ګي او د زمانې جفاکاري په داسي ژبه بیانوي او آسمان ته وايي :

د کورې نیل دي پوري په دیده کړه
بصارت د تمیز نه لرې آســـــمانه !
زمـــانه په رعـــایت د ګاو خــــر ده
پرورش د علف زار بویه باغـــوانه
آخـــر وژاړي په شـــان د غـــریبانو
که هر څو د وطن صبحه ده خندانه

د شیدا په شاعري کي د یادولو وړ هغه برخه ده، چي ده د وطن په یاد ډېره مضمون آفریني کړې او د تخیل په میدان کې نیلی ځغلولی دئ، په دې رباعي کي د خپل وطن مناظر څنګه تصویر کوي :

په زړه مي ګرځي د غرونو څوکي
حـــملې د بازو د زرکـــو کـــوکي
ووایه څـــــــه کا د روه نســـیمه !
ګـــیرا منـــګولي زېبا مشـــوکي

بل ځای د صبا باد ته داسي خطاب کوي :

چي ګذر وکړې صبا د سرای په لـــوري
آواره بلبل يې یاد په ګل زمـــین کــــړه

کله چي د هند د سبزانو حسن ویني د خپل وطن د ګلرخانو ښکلا وریادېږي او هند ته په خپل راتګ پښېماني کوي :

ســـبزان کله وي همـــــسر د ګلرخــــانو
بېهوده راغی شــــــیدا تر هـــــندوباره

په دې بیت کي د هند د خلکو سیاهي په شاعرانه تلازم د خپل وطن د معشوقانو د تورو سترګو سره داسي ښيي :

پکښې نشته سیاه مست د هغو سترګو
ګرزېدلی په درست هند په بنـــګاله یم

بیا چي د هند د سبزانو په پانو سرې شونډې ویني نو د وطن د غرونو د زرکو په یاد کي وايي :

چي د هند سبزو خوړلی پان وي
لعل و یاقوت يې دواړه لبان وي
زرکي چي ګرزي د روه په غـرونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښایسته روغي په دغه شـان وي

شیدا کله د هندي پېغلو په ناز و ادا مسحور کېږي، او دلته خپله پښتني ساده روحیه داسي بیانوي :

په هـــندي ادا يې وکـــړې په ما چـــاري
زه شـــيدا په زړه ســـاده د روه افــغان يم

شيدا د سبك هند د نازك خيالۍ او مضمون آفرينۍ يو ښه تكړه نماينده په پښتو ادب كي ګڼل كيږي او دى پخپله خپل هنر ته ملتفت دئ او داسي وايي :

د ســـوسن ژبه حـيرت كــړه سرمه سايه
چي شيدا په دا بهاركي سخنګوى شو

په دې بيت كي د خپل زړه بنديوالى له زلفو سره په ډېره نازكخيالي تعبير كوي:

زما زړه يې كله رانيو ســــــــتا له زلـــفو
كه هر څـــو يې شانې تاوكړه مـــړوندونه

د شيدا په شاعري كي د نوي مضمون آفرينۍ سره سره كله كله ډېر ګټور اجتماعي او اخلاقي مطلبونه هم پيدا كيږي، مثلاً د اجتماعي ايثار په خصوص كي داسي مضمون آفريني كوي :

افروخته يې وي محــفل په شان د شمعي
چي سوخته د بل په كاركي خپل دماغ كا

د ناتوانانو سره خپله همدردي او تعاون داسي ښيي :

دلـــــداري د هر ناتوان زما عـــــادت دئ
بار په دوش وړي د هر خس طوفان زمــــا

همدغه مطلب په بل مضمون كي داسي اداكوي :

دلداري لـكه غنــچه د هر شــــــبنم كــړم
تل د بل په اوښـــــــو تر زمــــا استين دئ

د لوړهمتۍ تصوير داسي كوي :

د آفـــتاب په كمـــــند نه خېژم آســـمان ته
نه بردم بار لكه شــــــــــبنم په دوش د ګلو

بل ځاى دغه مضمون په بل ډول اداكوي :

كه دي جــام لكه حـــباب ونه نيو سين ته
آفــــرين دي په همت شـــــيدا خـــــتكه

د بل چا له پاره خپل راحت قربانول په دې الفاظو ښيي :

چي راحت درڅخه سترى ستومان مومي
خپل صورت دي لكه سيورى د بېديا كړه

د شيدا يوه غزله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

مه آرزو د تخت و تاج مه د سپاه کړه		خسروي په هفت کشور لکه شاه راه کړه
چې آستان دي تل مرجع د خاص و عام وي		د دوام افتادګي علو د جاه کړه
مکدر په ګرم و سرد د دوران مه شه		په جهان کې زیست په شان د مهر و ماه کړه
چې زيردست سوزې په دا درازدستيه		زمانه دي لکه شمع دست کوتاه کړه
پرېشانه يې شوه جمع لکه شمع		چې په حال يې توجه روز سياه کړه
سرکښي دي په حباب لکه سېلاب ده		کروفر د زمانې په دا کلاه کړه

کاشانه بويه شيدا چې اشيانه وي
يعني وضـــع د بنا په پرکاه کـــــړه

رحمان بابا

په پښتو شاعري کې بل د پېژندني وړ او لوی صوفي شاعر عبدالرحمن د عبدالستار زوی په قوم مومند دئ، چې پښتانه يې رحمن بابا بولي. په (۱۰۴۲ هـ) د پېښور په جنوبي خوا کلوکي پيدا سوی و، دی د بهادر د کلي دئ چې د پېښوره تقريباً درې ميله د جنوب طرف ته پروت دئ او په دغه علاقه کې د رحمان بابا ځای هزارخانه نومېږي. د پټې خزانې د مؤلف روايت دئ، چې رحمن بابا د ملا يوسف څخه فقه لوستلې وه، د ده د وفات کال د (۱۱۱۹ هـ) په شاوخوا کې ټاکل کېدای سي. داسي معلومېږي، چې رحمن بابا يو باعمله صوفي او د يوه ساده ژوند خاوند و، مګر سره د دغه چې دی له غريبي طبقې څخه بلل کېدی د عشق او لوی همت په برکت د ده ژوند د استغنا او عالي همتۍ په سايه کې تېرېده، لکه چې وايي :

هـــم په دا چې نه له ځايه چېرته خوځـــم
نه د هيــــــخ يوه مخـــــلوق يم منت بار
آب و خـــور لکه آســـيا په ځای را رسي
پخپل کور کې مي سکون دئ هم رفتار

د رحمن بابا د ژوند زمانه د اورنګزېب د پادشاهۍ په وخت کې ده او دا هغه وخت و چې مغلو په پښتنو کې نفاق او مخالفتونه پيدا کول، چې دوی سره وجنګوي او خپله پادشاهي پر وکړي، نو ځکه په دغه زمانه کې جنګ جګړې او ظلمونه ډېر و، نو رحمن بابا دغو خونرېزيو ته په انتقادي نظر ګوري، او وايي :

هزار حيف دئ چې دا هسي رنګه چاري
واقـــع کــــېږي د دنيا په ســــود و زيان

د رحمن بابا د ژوند اکثره برخه تر هغه ځايه چې د ده د اشعارو څخه معلومېږي په درويشي او انزوا کې تېره سوېده، دی ويني چې د استعمار د ظلم اور له ډهلي څخه پر پښتنو بل دئ او له دې جهته نو د خپل کور وکلي څخه تښتي او وايي:

په سبب د ظالـــمانو حاکـــــــــمانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کور او گور پېښور درې واړه یو دي

د رحمن بابا پر شاعري باندي د خوشحال خان د فکر اثر هم لوېدلی دئ او دوی دواړه په یوه زمانه کي تر یوه اجتماعي سازمان لاندي ژوندکاوه، اما فرق یې دوني و، چي رحمن بابا د زمانې له ناوړو سره مبارزه نه کوله، خو استقامت یې درلود:

لکه ونه مستقیم پخپل مکان یم
که خزان راباندي راشي که بهار

مگر خوشحال خان خو یو مبارز او جنگي سردار و، نو ځکه دغه دواړه شاعران خو د مغلو د ظلمو څخه ژاړي، د رحمن بابا ژړا د یو صوفي او واعظ ژړا ده، چي په نتیجه کي صرف ظالم د دنیا په نابودي او د مرگي په تاخت و تاراج بېروي :

اورنگـــــزېب چي آرایش د تخـــت و تاج کا
تخت و تاج به یې مرگی تاخت و تاراج کا

درویش رحمان بابا بې له دغه شاعرانه تهدیده بل څه په لاس کي نه لري او وایي :

په جهان کي به یې پاتو ښه بد نوم شي
ده زده چاري د کسری که د حـــجاج کا

اما خوشحال خان تنها په دغسي شاعرانه نصحیت گویي نه قانع کېږي، بلکي دی د ظلم په مقابل کي توره هم استعمالوي او وایي :

د افــــغان په ننـــگ مي وتړلـــه توره
ننگیالی د زمانې خوشحال خټك یم

د رحمن بابا په شاعري کي د تصوف لو برخه شامله ده، چي په هغه جمله کي یوه هم د وحدت او عشق مسئله ده، د وحدته څخه مطلب دا دئ چي صوفي شاعر په ټولو کایناتو کي د یوه خدای د نور تجلیات ویني او بې له دغي رڼا بل څه نه سي لیدلای، رحمن بابا وایي :

نه یې څوك په سترگو ویني نه لیده شي
خـــو بې چـــونه بې چـــگونه نمایان دئ

د رحمن بابا نظر د ابدي نور په تماشا کي هسي تېز و، چي په بت خانه کي یې هم دغه جلوه کتله، دی وایي :

دا زما د یار جلوه ده چي لیده شي
لـــکه نمر په صومعه په سومنات

او بیا وایي :

رحمن حسن د یار وینم په پرده کي
نه پټېږي نور د حسن په قـــاموس

رحمن بابا د پښتو د صوفیانه او عاشقانه تغزل استاد دئ، تر دې اندازې چي ده ته د عشق او جمال شاعر ویلای سو. وایي چي ده له موسیقۍ سره هم عشق درلود او په خپله به یې هم رباب ږغاوه، یعني ده د آرټ دوه مهم توکي سره یو ځای کړي وو، هم د کلماتو د انسجام او د معنی د پروربښت آرټیسټ و هم د ږغولو د ترتیب د رباب په تارو کي هنرمند و او دا خبره د ده هنري استعداد ښه ښکاره کوي. صوفي شاعر همېشه د عقل نارسایي د حقایقو په لیدنه کي ویني او گوري چي ډېر پټ اسرار سته، چي د انسان عقل یې له درکه څخه عاجز دئ، نو له دې جهته رحمن بابا هم لکه نور صوفي شاعران د عقل او جدل له هرکارې څخه د عشق او محبت حریم ته تښتي، نو وایي :

څو د عشق په میخانه یې داخل نه کړم
پخــــته نه دئ دغه خـــام عـــقل زمـــا

بل ځای داسي وایي :

لاس د عـــقل دي آســـــــمان ته نه رســــېږي
دا خو عشق دئ چي په عرش کرسي قدم ږدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي شاعر دا دعوا لري، چي د عشق په وزرو سره اسمانونو ته ختلای سي او عقل په دې کار کي نارسا دئ، مګر د شلم قرن انسان د عقل په لاربښوونه د سپوږمۍ کره تسخیروي، خو دا خبره هم د صوفي ادعا نه سي باطلولای، ځکه صوفي وايي چي د عشق په برکت د ده نظر دوني وسعت او تېزي مومي، چي علاوه پر سپوږمۍ نور ټول کاینات او نظام شمسي لیدلای سي :

عشوه مفروش بمن ای ملك الحاج که تو

خانه می بینی ! و من خانه خـــدا می بینم

حافظ

د رحمن بابا په نظر کي درویش د انسانیت دکمال یو سمبول دئ او دا هغه څوك دئ، چي ده خپل ځان او روح داسي روزلي دي چي دکایناتو د حقایقو کشف په خپل قوت سره کولای سي، او په هغه ځای کي چي د عقل پښه لنډېږي صوفي د عشق پر نیلي سپور او نامعلوم حقایق ویني، رحمن بابا وايي :

چي په یو قدم تر عرشه پوري رسي

ما لـــــیدلی دئ رفـــتار د درویشانو

رحمن بابا هم لکه نور صوفیان عشق د انسان د پیدا کېدو اصلي محرك بولي او وايي :

دا جهان دئ خدای له عشقه پیدا کړی

د هـــــمه وو مخـــــــــلوقـــاتو پلار دئ دا

دغه عشق د ساینس په ژبه عمومي جاذبه بولي، چي نظام شمسي ټول یو له بله سره نښلوي او د رحمن بابا په نظر دوني وسیع دئ، چي د نظام شمسي ټول متعلقات په صوفیانه تعبیر داسي ښيي :

دا آسمان چي لوی په عقل کي لیده شي

په محــــــیط د عاشقۍ کي یو حباب دئ

د رحمن بابا په شاعري کي یو ډېر مفید عنصر دا دئ، چي دی د اجتماعي ژوند د سمون له پاره ځیني ښه ښه نصیحتونه هم لریچي زموږ په روزمره ژوند کي په درد خوري، مثلاً په ژوندانه کي آرزو او طلب دواړه د انسان له پاره ضروري دي او رحمن بابا داسي دغه مطلب راښيي :

د ذرې په څېر آفتاب په طلب خـــپل کړه

لکه تیره هسي پروت په زمـــــین مه شه

کار په تش لستوني نه کـــېږي بې لاسه

لاس په بیره کړه بې لاسه آستین مه شه

هنر او د انساني کار کړني داسي ستايي :

بې هــــــنرو لــره قــند زهر قاتل دي

قند یې وګڼه که زهر په هنر خورې

د انساني همدردۍ او خدمت په خصوص کي داسي وايي :

هغه زړه به لـــــــه طـــــوفانه په امـــــــان وي

چي کښتۍ غوندي د خلکو باربردار شي

په دې بیت کي د پښتنو د ژوندانه یوه بده نقشه کاږي او د ځان له پاره له هغې څخه امان غواړي :

خدای امان راکـــړه له هسي زندګۍ

چي ته بد وايې لــــــــه بلـــه بل لــــه تا

د رحمن بابا یو غزل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنيا کي مخ د يار دئ نور څه نشته		هر څه دي د يار ديدار دئ نور څه نشته
چي و هجر و وصال ته يې نظر کړم		يو دوږخ دئ بل ګلزار دئ نور څه نشته
کارخانه چي د دې دهر ليده کيږي		همګي د عشق سرکار دئ نور څه نشته
هر مژګان يې په ما هسي چاري کاندي		وايم عين ذوالفقار دئ نور څه نشته
بويه مرد چي يې له مخه زلفي واخلي		دغه ګنج دئ دغه مار دئ نور څه نشته
هر طبيب ته چي ځان وښايم دا وايي		چي له عشقه دي آزار دئ نور څه نشته

خوار "رحمن" که بې تا مينه په چا وکا
عين د قـــتل سزاوار دئ نور څه نشته

عبدالحميد مومند

د (۱۱۰۰ هـ) په شاوخوا کي د پېښور جنوبي خوا ته په ماشوخېلو کي عبدالحميد پيدا سو، د ده ژوند تر (۱۱۴۸ هـ) پوري يقيني دئ او ښايي تر (۱۱۶۰ هـ) پوري لا ژوندی وي، مګر د مرګ يقيني نېټه يې نه ده معلومه او قبر يې د ماشوخېلو په هديره کي معلوم دئ، چي کله کله د پېښور پښتانه پر هغه باندي مشاعرې کوي. د حميد د شعر دېوان په ټولو پښتنو کي شهرت موندلی دئ، چي تقريباً (۳۰۰۰) بيتونه لري او اکثره يې غزلي دي، د حميد دوهم کتاب د شاه او ګدا قصه ده، چي په (۱۱۳۷ هـ) داخوندزاده غلام محمد په اشاره په پښتو مثنوي ترجمه سوې ده، دريم اثر يې د مولانا غنيمت د فارسي نيرنګ عشق په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي دا هم ډېر ادبي ارزښت لري. د حميد څلورم لوی کتاب د عربي شرعة الاسلام په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي پنځلس زره بيتونه لري او په (۱۱۴۸ هـ) کي ختم سوی دئ، نو که موږ د حميد دغه موجوده آثار وشمېرو تر شل زره بيته زياتيږي، مګر د حميد امتياز له نورو شاعرانو څخه يوازي د شعر په ډېروالي نه دئ، بلکي دي هنري او ادبي داسي لياقتونه لري، چي هغه په نورو شاعرانو کي لړ ليدل کيږي او موږ لاندي د حميد د هنر خصوصيات شمېرو :

حميد پښتو شعر ته نازک تخيل او شاعرانه موشګافي راوستله مګر دی لکه شيدا ختک داسي نه دئ، چي د رنګين فکر د ادا کولو له پاره د پښتو ژبي له اصلي قالبه څخه ووزي، بلکي دی پخپله ژبه او خپل هنر باندي دوني غښتلی دئ، چي هر رنګه نوی مضمون او ښکلی تخيل په پښتو ښکليو الفاظو کي ادا کولای سي، خو د پښتو خپل خاص د ادا رنګ هم پکښې ساتي، د ده په کلام کي کي لکه شيدا فارسي جملې او تعبيرونه نسته.

په فارسي شاعري کي د سبك هند خصوصيت دا و، چي شاعر به د تخيل په مرسته ډېر نازك او دشوار مضمونونه په پېچلو الفاظو او ادبي تلازماتو او د شاعرانو په ظاهري او معنوي بديعي فنونو جوړول او په نتيجه کي به يې داسي شعرونه ويل چي فهم به يې مشکل و او هم به يې د بيان ظاهري اسلوب داسي و، چي د فارسي ژبي د عراقي ساده او روان سبك سره به يې ډېر تفاوت درلود او د همدې جهته دئ، چي د ايران خلك د سبك هند د شاعرۍ ځيني د مبالغې ډکي نمونې نه خوښوي، حميد پخپله شاعري کي د سبك هند نازکخيالي راداخله کړه او په همدې سبب د ذوق خاوندانو د ده دېوان (در و مرجان) او پخپله دی يې موشګاف وباله، مګر د حميد کمال دا و، چي خپلي شعري ښېګڼي يې د سبك هند تر موشګافۍ نه کړې قربان بلکي په متوسط ډول يې د هندي سبك ځيني ښکلاوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخپل شعر کي په استادانه ډول وروزلې که موږ له فارسي شاعرانو سره د حمید او شیدا مقایسه وکړو نو حمید لکه صائب او کلیم ګڼلای سو او شیدا لکه ناصر علي او بیدل او دا ښکاره ده، چي صائب او کلیم د سبك هند معتدل استادان دي.

د حمید د هنر یو بل ارزښت هم دا دئ، چي د ده د شعر اقسام لکه غزل، مثنوي، رباعي مخمس ټول یو راز ادبي مزیتونه خوندي کوي، یعني د ده په شعر کي لوړ او ځوړ او نشیب او فراز ډېر لږ ښکاري، لکه په غزل کي چي نازکخیاله او مقتدر خیال پرست شاعر دئ دغه مزیتونه د ده په مثنوي او داستان سرایي کي هم ښکاري دا ځني ثابتېږي، چي دی یقیناً تکړه شاعر او استاد و او خپل هنري لیاقت په هیڅ ځای کي د لاسه نه باسي.

حمید پخپله شعر یوازي په لفظونو بازئ یا یوازي نظم جوړول نه بولي خو داسي نظر لري، چي شعر لکه یو هنر چي دئ دغسي هم د انسان له نازکو احساساتو او د زړه له دنیا سره علاقه لري، یو شعر به په ظاهري ښکلیو الفاظو مزین وي، جمله بندي او ظاهري انسجام به یې هم سوی وي، مګر د زړه څخه به نه وي راوتلی نو داسي شعر ته موږ شعر نه سو ویلای، بلکي نظم دئ. د پښتو ژبي ډېر دغسي نظمونه موجود دي خو هنري ارزښت هیڅ نه لري، حمید خپله هنري نظریه د نیرنګ عشق په مقدمه کي داسي څرګندوي :

غوړو ورکړه یو له بل مبارکي		ما چي وېپیل دا دُر په باریکي
یا وتلی وروستی دم له خولې د مړه دئ		شعر نه دئ دا خوناب د زخمي زړه دئ
یا مجنون ته معما ښکلې لیلې ده		یا نغمه د نیم بسمل مرغه د خولې ده
یا له ښاره د حیرت وتلی فوج دئ		یا د وینو اباسین وهلی موج دئ
زیاتوي زما خبري هومره خوند		څو وهي د فکر زامي باندي شخوند
چي قدم ږدي د دې ناوي په جوس		نه دئ کار د هر نااهل بوالهوس
د ښایست مخي یې نسته هیڅ پلو		که یې څوك له مخه پورته کا پلو
ازمېیلی دوباره ازمویه نه شي		دا ګوهر له نازکیه پېیه نه شي

دلته حمید د هنر او نظم فرق کوي او هر ناظم ته حق نه ورکوي چي د هنر د ناوي په ښکلي جوس کي قدم کښېږدي.

د حمید هنري استعداد هغه وخت ښه ښکاره کېږي، چي سړی د ده هنر د استعمال په مختلفو اړخونو کي وګوري، مثلاً په نیرنګ عشق کي د معشوقې نخا او د هغې نازنین حرکات په داسي الفاظو تصویر کوي :

هــــــر اندام د ګل اندام به نخـــېده
لـــکه مـــــوم د اور له تاوه څـــځېده
کېناستو یې کښېنول سل آفتونه
پاڅېدو یې پاڅـول سل قیامتونه

دا خو د حمید یو شاعرانه ښکلی تخیل و، چي د یوې ښکلي نخا تصویر دئ، مګر کله چي جدي اجتماعي مطالب لیکي هغو ته هم د تخیل یو شاعرانه او هنري رنګ ورکولای سي، مثلاً وایي :

بیا به نه مـــومي بوسه د خـــــــوږو شونډو
څو دي زړه په شان د پاڼو پر خـون نه شي
څو شبنم غوندي شبګیر په سر وانه خلي
د ګلـــــرخ سره به نه شي هـــــم اغـــــــوش

په دې بیتو کي دکوښښ او مجاهدې فلسفه د ژوندانه په عملي دنیا کي ښیي او د پاڼو په اصلي سرخي چي د محبوبانو شونډې ور سرې کوي او په دوهم بیت کي د شبنم شبګیري او په نتیجه کي یې له ګلرخانو سره هم آغوش شاعرانه استدلال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي او دغه موضوع چي شاعرانو په قسم قسم ويلي ده يو هنري بيان ځرګندوي. په ژوندانه کي احسان د اجتماع له پاره ډېر مفيد عنصر دئ او که دغه شريف احساس د يوې جامعې په افرادو کي مونده سي هلته به د غريب او بډاى فرق هم لږ سي، د دې نېك خوی د تبليغ له پاره شاعرانو رنګا رنګ مضمونونه پيدا کړي دي، د حميد په دغه بيت کي دغه موضوع په يوه نوې شاعرانه تعبير سره ويل سوې ده :

چي د اوسپني ځنځير شلوي په ګوتو
هغه دېو په اومـــه تار د احسان نښلي

کله چي موږ د حميد هنر د ده په شعر کي مطالعه کوو، نو دا په ټينګه ويلای سو چي حميد تر هر څه زيات د عشق او شريف احساس او د ښکلا يو مصور شاعر دئ او تر هر څه زيات به دی هنري مهارت لري، مثلاً د ده د ښکلا تعبير يوه نمونه دا ده :

چي نظر په نوخېز حسن کړم د ښکليو		راته هيڅ شي د بهار د ګلو خېز
زه د يار مړاو کتو ته حيرانېږم		چي ګذار کاندي په سسنه لينده تېز
شورماشور کاندي خلوت په خلوتيانو		چي ور وښيي جمال فتنه انګېز

که يې لب د شکر لب زېښلی نه دئ
د حـــــــميد زبان په څه شو شـــکر رېز

عبدالرحيم هوتك

عبدالرحيم له هغو شاعرانو څخه دئ، چي پخپله يې خپله اغلب سوانح په خپل دېوان کي ځای پر ځای ښوولې ده. د ده مسقط الراس او اصلي وطن کندهار دئ او په غربت کي يې ډېر ډېر يادوي[١] د ده دېوان د مطالعې څخه معلومېږي، چي دی د هوتکو په عصر د کندهار په زاړه ښار کي اوسېدلی دئ او هلته يې دوستان درلودل[٢] او بيا چي د افشار نادر شاه په لاس د (١١٥٠هـ) په حدودو کي کندهار خراب سو نو عبدالرحيم په مفارقت او مسافرت کي هم د خپل ښار ياد له زړه نه دئ ايستلی.

عبدالرحيم ذاتاً له هوتکو څخه د ښه بولان (کلات) معلومېږي، او د زاړه او اوسني کندهار په حدودو کي يې هم ژوند کړی دئ او بيا نو له وطنه جلا سوی دئ[٣] دی پر لسم کال د څه ناچاريو په سبب له وطنه وتلی دئ[٤] د ده د مفارقت او غربت دا زمانه تر اتيا کالو پوري رسېږي، او د دې مفارقت او جدايۍ په عمر کي دی تل وطن او د وطن ياران يادوي او په سوران سوران ژاړي، او وايي :

زه رحـــيم په بخــــارا کي آرزو کـــــــړم
که مي خدای کړي په بلاد د کندهار ګذ

عبدالرحيم د خپل مسافرت او پردېسۍ ځايونه ټول ياد کړي دي، نيشاپور، تهران، ورامين او بيا له دې ځايو څخه بخارا ته تللی دئ او په تورکستان کي يې ډېر عمر په يو جهان سوز و ګداز کي تېر کړی دئ[٥] د ترکستان په مشهورو ښارو بخارا او سمرقند کي يې پنځوس کاله په يوه اوږد انتظار او فراق کي پای ته رسولي دي[٦] بيا نو په دغه غربت او مسافرت کي بوډاتوب او سپين ږيرتوب ته رسېدلي، نور حالات يې نه دي ښکاره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعار او افکار :
عبدالرحیم یو مرتب او مردف دېوان لري چي تقریباً په (۳۰۰) مخوکي تخمیناً زر مردفي غزلي لري او ټول ابیات یې تقریباً شپږ زرو ته رسېږي، مګرکوم دېوان چي زموږ لاسو ته راغلی دئ، متاسفانه د سر او آخر پاڼې نه لري[۷] د دې دېوان متن په جلا خط لیکل سوی دئ، او د غزل پر سر یې لیکلي دي (وله ایضاً مد ظله تعالی) لکه چي د ده په ژوند لیکل سوی دئ او پر حاشیه باندي یې څه نوري غزلي په بل خط لیکلي سویدي، لکه پخپله د شاعر خط چي وي، عبدالرحیم په پښتنو شاعرانو کي د رحمان بابا د مکتب یو رکن دئ، دی طرفدار د ساده ویلو دئ. په کلام کي یې هیڅ تکلف نسته.
عبدالرحیم یو خوږ وینا مقتدر شاعر دئ د شعر ژبه یې خورا سلیسه، روانه او خوږه ده. دی هیڅکله په تلازم کي د طبیعت د دائرې نه وزي. د عبدالرحیم اشعار او غزلیات لکه په پارسي کي د حافظ دغسي خواږه، روان او د سلاسته ډک دي.
عبدالرحیم په اصل کي د وطن د علمي خلکو څخه و، ده غالباً د وطن متداول علوم، لکه : فقه، تفسیر، صرف، نحو، فلسفه، منطق ویلي دي[۸] په دغه سبب د ده په شعر کي قوت، متانت او علمي رنګ ښکاره دئ. د عبدالرحیم په شعر کي عشقي، اخلاقي، اجتماعي او فلسفي اقسام ټول سته.
د وطن محبت د ده د شعر یوه خاصه ممیزه ده. عبدالرحیم د روحاني دنیا سره ټینګه علاقه لري، غالباً له مادیاتو څخه تښتي، له دې جهته د ده په اخلاقي شعر کي د غزلت او تجرد، صبر او د نفس د اصلاح خوا ډېره ده، دی په دنیا کي د روحاني خوند او ذوق قائل دئ، د جد و جهد اوکوښښ تبلیغ هم کوي.
د عبدالرحیم په شعر کي رباعي، غزل، قطعې او د شعر اکثره اقسام سته، دی لکه رحمان او خوشحال په اوله درجه شاعرانو کي ګڼل کېږي، اخلاقي او عرفاني مضامین ډېر وایي، مثلاً :

منبر وسوځه په اور کي شراب وښه
درته وایم خو د زړونو آزار مه کړه
په ظاهر شکستګي فایده نه کاندي
په باطن کي ځان د هر چا خدمتګار کړه
ناخوانده له کوره مه وزه که مرد یې
چي دي نه بولي، مېلمه د خپل پلار مه سه
که ته غواړې چي په دوه کونه عزیز سې
بې له خدایه د مخلوق طمع دار مه سه

د خاموشۍ تلقین په دې ډول برهان سره کوي :

همېشه بې حلق شېرین لکه نبات وي
چي بسته یې خوله په مهر خاموشي کړه

د نورو د زړه زهیرولو بدۍ داسي ښیي :

که هزار ځله تقوا پرهېزګاري کړې
ښه دي نسته چي مدام دل آزاري کړې

دا خبره چي انسان باید پر ځان ویسا یعني پر خپل نفس اعتماد ولري، د اوسنیو اجتماعي ترقیاتو او اخلاقو اساس ده، عبدالرحیم دا پر ځان ویسا په داسي ډول بیانوي :

چي د پلار او د نیکه په نوم خوښېږي
لکه سپی ښادي په محض استخوان کړي
دا یې واړه بې عقلي ده که پوهېږي
چي هوس د نورو خلکو په بیان کړي

د سعي او عمل تلقین داسي کوي :

د هر چا برخه له خپله برآورده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي کار ډېر کا و هـــغه وته مـــزد ډېر ســـو

د عبدالرحيم عشقي اشعار هم ډېر تاوده دي، خپل مشتعل احساسات په شعر کي داسي ښکاره کوي او د سهار نسيم خپل وطن ته داسي راليږي :

سحر باده ! د اشنا پر مقام ورسه لوی وکم چي وي ټول ووينه په سترګو هر يوه چي زما له حاله پوښتېدو وې که خبري زما دپاره درته وکړي		ځما دپاره پکښې وګرزه کوتر سه په احوال سره د هر يوه خبر سه په ژړا ورته په اوښکو کي احمر سه مخ راکوز کړه زما و لوري ته چپر سه

د نسيم په زباء دي ښه نه سي "رحيمه"
د دلـــدار پر لور پخــــــپله قلـــندر سه

له دې لاندي بدلو څخه د عبدالرحيم د کلام سلاست او رواني او د ميني تاوده احساسات او د عشق د دنيا سوز او ساز ښه څرګندېږي :

راسه راسه ستا تر دواړو سترګو جار سم د زړه ولي مي په تا پسي پرې کيږي شېريني به دي د وصل هېره نه کړم چي دي خيال په زړه کي راسي دننه د اختر په ورځ که مخ راته څرګند کړې جنتونه پر خاطر کله را دروي		هم تر مخ دي پروانه غوندي نثار سم راته وګوره قربان دي تر ديدار سم که هر څو غربت زده او خوار و زار سم اور مي واخلي په نارو او په کوکار سم قرباني به دي په مينه د رخسار سم چي په شوق ګډ ستا د حسن په ګلزار سم

ستا وصال په بخارا کي "رحيم" بيا موند
صـــــدقه تر ټوله مځـــــکه د بخار سم

بهار راغی خلك درومي و صحرا ته لوی او کم دي پله ګډ ښادي هوس کا هر سړی يو کار لري مشغول په کار دئ د عاشق له خپله ياره سروکار دئ		رنګا رنګ ګلونه ډېر د غره و خوا ته ما له غمه ملا تړلې و ژړا ته د مجنون دي دواړه سترګي و ليلا ته بې له ياره کله ګوري و بل چا ته

اويا کاله د "رحيم" په عشق کي تېر سوه
عقل، هـــوښ يې مـــدام وي و دلربا ته

د وطن بېلتون :

دا بدله عبدالرحيم په بخارا کي د خپل ګران وطن په ياد ويلې ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه(۹)		نه هېرېږي که هر څو یې هېرومه
خصوصاً د ارغنداو باغ او ولو ته		زړه مي غوړځي بې طاقت سم ندرمه
سرپوزه او کاغانك چي پر زړه راسي		اور مي واخلي پر ځان پیك وښورومه
کوکران او ګندیګان د خدای په حکم		څه فیضونه باندي اوري کې شمېرمه
سرپوزه چي لو ویاله پکښې بهېږي		د ویل ږغ یې مدام پر زړه لړمه
یو دم کښېنه په ایوان د چلزینو کي		تماشا وکړه چي زړه دي سي بې غمه
څه فیضونه چي له دې ځایه زه وینم		چي له غیبه باندي تل اوري هر دمه
ما هم یاد کړه که دي خدای کړي برخه لویه		چي غریب په بخارا کي یم له غمه
نیازمن درو له پر زړه نارې وهنه		چي دي ورسي ناره پر درست عالمه

دغه خوار "رحیم" چي دا اشعار بیان کړه
غـــــرض دا چي قـــــدردان وژړومه

لمن لیکونه :

(۱) ښایســـته کـــــــندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي کــه هـــر څــــــو یې هېرومه
(۲) پر زاړه ښــــــار مي راوړای قــــدمونه
د فــــراق نارې مي وکـــړای په کوکار
هـــغه ښــه یاران چي ما لــــیدلي ونه
پرې پوهــــېږم یو به نه وي په قــــرار
(۳) ستا قسمت سو بخــــارا عـــبدالرحیمه
عزیزانو اختــــیار ټولو ښــه بولان کړ
(۴) لــس کلن له ملـــــکه ووتم بېرون ســوم
په ســـراغ د مهوشانو ځــګرخون سوم
(۵) بخارا او ســــمرقند مي زړه زخـمي کړ
غـــواړم پاځـــم په زیارت د کــــندهار
(٦) پنځوس کاله زیات وکم وسوه رحـیمه
په سراغ د اشـنا ناست په ترکستان یم
(۷) د پېښور د اسلامیه کالج په کتابخانه کي د دې دېوان مکمله نسخه سته.
(۸) صــرف و نحـــوه، فلســـفه، تفســـیر او فقه
ټول مي هېر کړه چي مي زړه په عشق خبر سو
(۹) په دې بدله کي د کندهار شاوخوا سرسبز کلي ارغنداو او سرپوزه، کاغانک، کوکران، ګندیګان، چلزینه ستایل سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا

اعلیحضرت احمدشاه بابا د زمان خان زوی د دولت خان لمسی د سرمست خان بن خواجه خضر بن سدوکړوسی و.
دی په خټه سدوزی او د بامیزو پښتنو له پښته و، اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتنو یو فاتح او برمیالی شهنشاه او د منځنۍ آسیا لوی بریالی دئ، چي د (۱۱۳۵هـ) په حدودو په هرات کي زوکړی، او پلار او اکاګان یې د هرات پاچهان وه، اعلیحضرت احمدشاه بابا په (۱۱۶۰هـ) د افشار نادرشاه تر مرګ وروسته کندهار ته راغی، او د شېرسرخ په کلي کي د پښتنو مشرانو په پاچهي وټاکلی، احمدشاه بابا پخپله پاچهي کي پښتانه سره یو کړه، او د افغانستان طبیعي حدود یې فتح کړه، په بخارا، خراسان، او هند کي یې ډېر فتوحات وکړه، په خراسان کي یې شاهرخ میرزا پاچا کی، او د بخارا د پاچا شاه مراد بېګ سره یې روغه وکړه، نه واره هند ته ولاړ او هلته یې لوی لوی فتوحات وکړه.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتونوالي په دود د ډهلي تر نیولو وروسته د هغه ځای مغولي پاچا هلته پر خپل حال پرېښود، په (۱۱۷٤هـ) کي چي یې د پاني پت پر ډګر د تقریباً لسو لکو مرهټانو سره جګړه وکړه، په دې جنګ کي اعلیحضرت احمدشاه بابا او پښتانه چي تقریباً (۸۰) زره تنه وه بریالي سوه او تر دوه لکه پوري دښمنان یې مړه کړه، بیا هم احمدشاه بابا د ډهلي تخت شاه عالم مغولي ته وسپاره او خپل وطن ته فاتح راغی.
اعلیحضرت احمدشاه بابا یو مدنیت روزونکی او عالم او متدین پاچا و، د کندهار او د تاشقرغان ښارونه ده جوړ کړي دي، د سند د حیدرآباد ښار هم د ده نائب الحکومه جوړ کړ.
احمدشاه بابا د اوسني افغانستان د سلطنت مؤسس دئ، چي دا مملکت یې په خپله توره او تدبیر سم کی، تر (۲۶) کالو پاچهۍ وروسته د جمعې په شپه ۲۰ رجب (۱۱۸۶هـ) وفات او د کندهار په ښار کي ښخ سو[۲].

ادیب او شاعر احمدشاه بابا :

تر اوسه خلك احمدشاه بابا د منځنۍ آسیا یو نامور بریالی او معروف شهنشاه ګڼي، او دی د توري او مېړاني خاوند بولي، چي په دغو اوصافو یې ځکي نیولي او د افغانستان د شاهنشاهۍ لومړۍ تیره یې کښېښوه، مګر احمدشاه بابا لکه د آسیا دمختي فاتحین (چنګېز، تېمور، نادر) یوازي پخپلو عسکري سوقیاتو او د توري په برکت جهانګیري نه ده کړې، بلکي ده د خپلي توري سره قلم او د خپلي سربازۍ او توریالیتوب سره علم او فضیلت، تقوی او ادب هم ملګري درلوده، ځکه نو دی د پښتو ژبي یو زبردست ادیب، یو عالم او عادل پاچا، لوړ شاعر، او اجتماعي مصلح او روحاني مقتدا هم ګڼل کیږي.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د شعر یو مدون او مردف پښتو دېوان لري، چي په (۱۳۱۹ش) پښتو ټولني نشرکړی دئ او تر (۳۰۰۰) بیتو پوري رسېږي، دا دېوان بدلي، قطعات، رباعیات او نور د شعر اقسام لري او د ده په شعر کي د ده لوړ فکر او هسك همت او د پښتونوالي جذبات او د شاهنشاهۍ جګ افکار، د بخښني او ښندني هسك عواطف، د توریالیتوب برجسته احساسات د جهانګیرۍ د شجاعت عزم د ایمان او عقیدې ټینګار، د عشق سوزان دردونه، د میني د دنیا عجیبي پېښي ښکاره دي.
احمدشاه بابا د توري پر میدان یو بریالی او ننګیالی سرباز دئ، د پښتونوالي پر ډګر بشپړ پښتون دئ، د سیاست او مشرتوب له پلوه، د خپل عصر لوی سیاسي مشر او فاتح دئ. په اجتماعي دنیا کي تکړه مورالیسټ Moraliste یعني اخلاقي شاعر دئ.
ویل یې ډېر ساده مؤثر دي، شعري صنایع او بدیعي فنون هم د ده پر وینا اثر لري، د تصوف له دنیا څخه ډېر رغیږي، شاعري

---

[۲] د احمدشاه بابا سوانح له سراج التواریخ او تاج التواریخ او تتمة البیان او خورشیدجهان او نورو څخه خلص سوه، ځیني مؤرخین د ده عمر (۵۰) کاله ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د تصنع او نمايش له پاره نه ده بلکې د زړه ږغ يې دئ، تشه وينا نه ده پخپله وايي :

بې له عشقه شعر وايې
له ويلو شـــــرم ته که

احمدشاه بابا په شعر کې د رحمان بابا مکتب ته نسبت لري، وينا يې له تعقيد او ابهامه تشه ده، خپل لوړ افکار او د سوي زړه ږغ په ساده او خوږو الفاظو څرګندوي، ګران تشبيهونه نه لري، له وينا څخه يې پښتونوالي ښکاره دئ، د تصور او تخيل په دنيا کې د پښتونوالي تر حدودو نه وزي. اوس به موږ د ده د وينا ځيني ټوټې تاسي ته در وړاندي کو:

د وطن مينه :

احمدشاه بابا د خپل وطن سره دومره مينه لري، چې په لږو شاعرانو کې ليدله کيږي، لکه ده چې عملاً هم خپل وطن ګران ګاڼه او دغه خاوره يې د ټولو افتخاراتو او ادبي او عمراني او اقتصادي چارو مرکز کړه، دغسي هم قولاً خپله مينه ستايي.
احمدشاه بابا د شهنشاهۍ د شوکت او عظمت سره د هندوستان په ځنګلو کې پروت دئ، د ده بريالی لښکر د ډهلي ښار فتح کړ، او د پښتنو پلار په برم او جلال ور داخل سو، مګر په دې حال کې هم د خپلو غرو خوږ نسيم نه هېروي، او د زړه ګل يې بې له دې وږمې نه غوړيږي.

د زړه ګل به مي له خاورو کا سر پورته
که نســــيم له کوهســــتانه وزېده

په دې رباعي کې هم خپل وطني احساسات ښه څرګند کړي دي :

د زړه فــــرياد مي له جـــدايۍ
اور مي ورك نه سي د آشـــنايۍ
چې پر وطن وي زړه څه قرار وي
يم بې طاقـــــــته په پردېــسۍ

د احمدشاه بابا دا لاندينۍ وطني بدله د يوه دېوان قيمت لري او د پښتو په وطني ادب کې خورا مهمه ده :

ستا د عشق له وينو ډك سوه ځګرونه		ستا په لاره کې بايلي ځلمي سرونه
تا ته راسمه زړګی ځما فارغ سي		بې له تا مي اندېښنې د زړه مارونه
که هر څو مي د دنيا ملکونه ډېر سي		ځما به هېر نه سي دا ستا ښکلي باغونه
د ډهلي تخت هېرومه چې را ياد کړم		ځما د ښکلي "پښتونخوا" د غرو سرونه
د رقيب د ژوند متاع به تار په تار کړي		چې په تورو پښتانه کا ګزارونه
د "فريد" او د "حميد" دور به بيا سي		چې زه وکاندم پر هر لوري تاختونه
که تمامه دنيا يو خوا ته بل خوا يې		زما خو خوښ دي ستا خالي تش ډګرونه

"احمدشاه" به دغه ستا قدر هېر نه کا
که ونيسي د تمام جـــــهان ملـــکونه

په دې بدله کې تاسي وګورئ چې زموږ ښاغلي پلار د شاهنشاهۍ ټوله ښېګڼې او خوندونه تر خپله وطنه پوري هېروي، او د شېرشاه سوري (فريد) او سلطان حميد لودين د پښتونوالي روڼې دورې پخپل همت او وطنخواهي بيرته جوړوي.

ملي وحدت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا ډېر مدبر او هوښيار سړی و، دی پوهېدی چي د پښتنو لوړتيا په ملي وحدت اړه لري، د پښتنو تاريخ يې کتلی او دا يې ځني را ايستلې وه، هرکله چي پښتانه سره يو سوي دي، نو يې هري خوا ته خپل د برم او جلال توغ جګ کړی دئ، نو ځکه دا پوه او نوميالی پلار خپل ښاغلي ملت ته د ملي وحدت تبليغ کوي او وايي :

قافله د عشق راغلې له کوم خوا ده ټوله يو دي که غلجي دي که اودلي چي عمل يې د نېکۍ وي مېړه هغه		پر زړګي باندي مي سته کا څه غوغا ده ښه هغه چي يې ښيښه د زړه صفا ده که اغوستې يې ګدله د خمتا ده

پښتانه دي ټوله لاس سره يو کاندي[۳]

چي مو نن غزا هر لوري شاوخوا ده

د بري لار :

احمدشاه بابا په ژوندون کي د ټولو لوړتياوو او بريو لار زيار او مېښود ګڼي، لکه چي وايي :

بې زحمته راحت چيري مونده نه سي
د "احمد" ځکه پر هر لوري غـــــزا ده

احمدشاهه دلته جوړه سربازي ده
د لوړتيا خريدکوه له دې بازاره

احمدشاهه څو دي کار په لاس دي مټ کړه
حيف هغه چي په تېرکار موري لاســــــونه

حماسيات :

احمدشاه بابا د پښتنو په دود لوړ لوړ حماسيات لري او لکه عملاً چي هم يو بريالی قوماندان و، په ويناکي يې داسي لوړ احساسات ښکاره دي :

راته يو دئ بحـــــــــــروبر
که څــــه ســــمه دئ که غــــر
په همت به يې تسخيرکړم
شــــــــاهانه په شــــان وفر

په بربښنا د توري ژوندکوه "احمده"
د بري جـولان پر لور د هــــــــر ديارکړه

په پښتونواله کي پت او ننګ هغه مقدسات دي، چي تل يې پښتون په سر ساتي، احمدشاه بابا د پښتونوالي پر دغه ښېګڼه داسي ټېنګ ولاړ دئ :

---

[۳] ابدالي په پښتو اودل بولي دا د درانو زوړ نوم دئ، پښتو متل دئ : "د خدای داسي رضا ده، چي اودلي ودوي ترين يې ورا ده".

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ننګ مړ خو څه مړ نه دئ لاس به وانه خلم له ننګه چي سر پرې کړي "احمدشاهه"		د بې ننګه ژوند جفا ده که په ننګ پاته دنیا ده د هغو مینه رشتیا ده

په دې بدله کي زموږ د پلار حماسي او رزمي افکار ښه برېښي :

چي بر کړی مي خدای لاس پر رقیبانو چي د هند د ملکو فتح مي روزي سوه پر دا کړي داد دي خدای نه سي ناراضه چي څما د ولایت فتحه روزي سوه		ترو به زه د هند پر لور په تماشه څم نور اېران لره په توغ په نغاره څم تر نګین مي اېران لاندي شاهانه څم ترو به څه د یار له نازه کناره څم

اخلاقیات :

د احمدشاه بابا د وینا اخلاقي برخه هم خورا مفیده او ښه ده، مثلاً د شاهنشاهۍ د برمه سره هم ځان نه ورکوي :

یاره زه خــو هغه ســـتا د درګدای یم
څه سو نن که احــمدشاه درانی یم

تکبر داسي غندي:

تکــبر دئ له شیـــطانه مه یې نغوږه
چي په کبر به سر وچ کړې لکه لوخه

عجز داسي ستایي :

کمیني شکســــتګي ستا کمال دئ
خــــودبیني په بډایي ګنه ګـــــناه

د وفا ضرورت داسي بیانوي :

مــرګی ښــه دئ په دنیا کي
نه چي څــــوك سي بې وفا
سر په تېغ پرېکړی ښه دئ
تر بې پتـــه په دنیــــــــــا

رشتیا په څه ښه ډول ستایي :

په رشتیني بازار تل قلــپي کـــوټه ځي
سخ د هغو چي په دې بازار مخ سپین کا

اجتماعي پېرزوینه :

په اجتماعي تعاون کي احمدشاه بابا داسي پاخه افکار لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د یار په درد رضا کا له اخلاصه		په دنیا کي دغه هسي کار د مرد دئ
یو د بل په درد او غم چیري خبرېږي		مګر هغه چي په درد یې بیا همدرد دئ
یار هغه دئ چي په غم د یار شریک وي		چي په غم یې غمجن نه، هغه نامرد دئ
یار چي ښه وایي له یاره هغه یار دئ		کله یار دئ چي له یاره یې نبرد دئ

"احمدشاهه" بې پتي ننګ کړه یارانو
چي پر پټ د یارئ سر ښندي اوس فرد دئ

تصوف :

د احمدشاه بابا د وینا لویه برخه تصوف دي، مګر دا تصوف یو راهبانه منفي تصوف نه دئ چي سړی به ضرور دنیا پرېږدي، او د رهبانیت په ګوټ کي به میشتېږي، بلکي د احمدشاه بابا د تصوف افکار له هغه کانونه تاوده سوی دي، چي د حضرت شیخ احمد فاروقي کابلي مجددي الف ثاني ټوله عرفاني او سلوکي اصلاحات پکښې سته. احمدشاه بابا د میان فقیرالله جلال آبادي ثم الشکارپوري لوړ جناب ته ارادت درلود او د تصوف درس یې له ده څخه لوستی و، د دوی په تصوف کي جهاد او عمل او د خلکو هدایت ډېره برخه درلوده، نو ځکه احمدشاه بابا یو مجاهد او مصلح او متشرع صوفي و، د ده په دېوان کي ډېري د تصوف خوږې بدلې سته، چي دلته یو څو بیته راوړو:

د انسان فطرت :

دا ځـــــما د صورت خټه
په څـــــلور عنـــصره پټه
که څلور عنـصره واخلې
پخپل ځېر ده دا کټ مټه

د انسان د اصلي وطن یاد :

چي د روح په روڼا ورك ســـــــــــوم
ځـــــــکه مـــــا لــــــــــــیدلی یار و
"احمدشاه" اوس که یك تنها سوې
ســــــــــــتا وطن د یار کــــــــــنار و

علم ته تشویق :

احمدشاه بابا عالم پاچا و، نو ځکه په خپله وینا کي ملت ته د علم ډېر تشویق ورکوي، مثلاً :

څو ډېوې د علم دي همېشه بلي		د غفلت په تیاره څو ګرزي عجوزه
دا یقین علم له ځانه سره مله کړه		د همت په وزر الوزه، الوزه
له څلور خوا به دُر درته ځلیږي		که د علم روڼ څراغ ته درته بل کړې
روح له علمه رڼا اخلي هله زده کړه		"احمدشاهه" چي بدخوی په ښه بدل کړې
علم ګوره څه څرګنده لوی دریاب دئ		بیا هم دی رابهېدلی په څو باب دئ
دا د علم دریاب هر چیري محیط دئ		علم زده کړه چي د علم لوړ جناب دئ

بدیعي صنایع :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احمدشاه باباکلام بدیعي صنایع هم لري، چي یو دوې نمونې یې دا دي :

طباق :

زړه مي تورو زلـــــــفو بندکړ
اوس ارمان د سپین رخسارکړم

تجنیس تام :

ستا پر مخ ګوره اوربل دئ
ځکه اور بل په کـــوګل دئ

د احمدشاه بابا یو څو بدلي :

ګوره بیا په سره ګلزارکي لونګین یې تل په غاړه هوسپړم ورته ګورم د وصال نوبت مي دا دئ یار مي ګل او ګلبدان دئ مخ یې لمر غوندي ځلیږي رنګا رنګ ګلونه ډېر دي تا چي حسن د ګل واخیست څه علاج یې څه طاقت دئ همېشه یې روزګار دا دئ لېندۍ وروځي بانړو غشی		لاله رنګ په سپین رخسارکي بلبل مست کا په چیغارکي خزان سوی په ناتارکي نن د ګلو په بهارکي لکه زرکه په رفتارکي زلفي مشك دي په تار تارکي د بلبل عشق په ګلنارکي زړه به څه وي په قرارکي چي شها سي په سینګارکي مین زړه نیسي په ښکارکي عاشق ولي په کنارکي

نارې وکړه "احـــــــمدشاهه"
د روغ خوی نسته بیمارکي

څه سوه زه که په ظاهر صورت زهیر یم بدایي هرګز پخپله لویي نه کړم که مي برق د سپیني توري بیا بربښنا کړي و بل لوري ته مي هیڅ مخ مخی نسته		چي د خپل یار نظر سته په زړه امیر یم همېش ستا د قدمونو دامنګیر یم ستا په مهر په هر لوري عالمګیر یم یاره زه چي ستا و ور ته تل فقیر یم

د رقیب له لاســـه نه ژاړم و تـــــا ته
د بېلتون په توره شپه احمد په ویر یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیرمحمد کاکړ

دکندهار د خوا له پښتنو شاعرانو څخه و، چي په شعر کي یوه خاصه شېوه لري. پیرمحمد کاکړ دئ، چي د (۱۱۲۰ هـ) په حدودو کي په ږوب کي پیدا سوی او عمر یې په کندهار کي تېر کړی دئ.
پیرمحمد د احمدشاه بابا د دربار یو نامي او عالم او محترم سړی و د خپل اصلي ځای څخه یې د کندها ښار ته هجرت کړی او د شهزاده سلېمان د احمدشاه بابا د زوی استاد و، په (۱۱۹٦ هـ) د ده د شعر دېوان تمام سوی او یو د پښتو ژبي لنډکی ګرامر یې د معرفةالافغاني په نامه هم په (۱۱۸٦ هـ) هغه وخت کښلی دئ، چي د ده دغه شهزاده شاګرد په دغه کال د احمدشاه بابا تر مرګ وروسته په کندهار کي موقتاً پاچا سوی و.
وایي پیرمحمد کاکړ یو کتاب د پښتنو په تاریخ کي لیکلی و، مګر د دغه کتاب نسخه اوس نسته، اما دېوان یې چي تخمیناً (۵۰۰۰) بیته کیږي خوشبختانه پاته دئ او دا د پښتو ژبي د اولي درجې شاعرانو له آثارو څخه شمېرل کیږي، چي هم د معنی له رویه متین او قیمتي دئ او هم یې د یوه هنري اثر په حیث په پښتو آثارو کي لوړی مقام نیولی دئ، پیرمحمد ځان ته یو خاص سبك لري چي د خوشحال خان د کلام رواني او سلاست او د رحمان بابا د وینا معنوي ښېګڼې او روحانیت او د حمید موشګافي او نازکخیالي یې ټوله پخپل هنر کي سره یو ځای کړي دي، دی نازکخیال مبتکر شاعر دئ، مګر داسي نه دئ لکه شیدا خټك چي صناعتي او بدیعي ښېګڼې په فارسي یا هندي تعبیرونو کي پېچي او د پښتو ژبي د بیان خپل مزیت نه ساتي، بلکي پیرمحمد نوي فکرونه په داسي ساده او د پښتو ژبي له بیاني جوړښته سره سم بیانوي، چي د ژبي نوامیس ساتي، مثلاً د صوفیانو دا فکر و، چي انسان له یوه الهي مبدا څخه را جلا سوی او د بېلتانه یوه دوره تېروي څو بیرته هغه مبدا ته وصل سي، دا فکر په دري ادب کي مولوي بلخي ښه روزلی دئ، دی وایي چي (نی) کله چي له نیستانه جلا کیږي نو د شکایت نارې د بېلتانه په دنیا کي وهي، د ده د مثنوي لوړي بیتونه همدغه قصه بیانوي، لکه چي وایي :

بشـــنو از نی چون حـــــکایت می کـــند
وزجـــــدائیها شـــــــکایت می کـــند
کـــز نیســـــتان تا مـــــــــرا ببریده اند
از نفـــــیرم مـــرد و زن نالـــــــیده اند
هرکس که او دور ماند زاصل خویش
باز جـــــوید روزګار وصـــل خـــویش

په پښتو او فارسي ادب که دغه فکر ډېر وسیع سوی او د ادب یوه مهمه برخه یې نیولې ده، پیرمحمد دغه مطلب په یوه داسي ژبه بیان کړی دئ، چي هم صوفیانه رنګ لري او هم اجتماعي خوا لري، دی وایي :

بېلتانه په غم شریك کړم د غمجنو
د هـــــــــر چا په غاړه ژاړم لـــکه نی

په دې بیت کي د نی د ژړا صوفیانه تعبیر هم موجود دئ، چي له اصلي مبداء څخه بېلتون او ژړا ده، مګر په دوهم مصرع کي شاعر د یوه همدرد انسان په ډول د ټولو غمجنو سره د دوی د درد د سکینډې له پاره ورسره ژاړي او په اجتماعي او انساني دردونو کي د همدردۍ پوره برخه اخلي، خو دغه دوه مطلبه په یوه بیت کي په ساده تعبیر ادا سوي دي، مګر بدیعي ښېګڼې هم لري او هغه دا دي، چي په پښتو کي غاړه دوې معناوي لري، حقیقي معنا یې حلقوم ده، مګر مجازاً د نل د وهلو خاصه طریقه هم ده، چي نی وهونکی وایي : "نل ته غاړه ور واچوه" دلته نو د نی وهونکي غاړه او د نل وهلو غاړه او د یوه ژړاند مهجور انسان غاړه چي ژړا ځني راوزي ټول په دغه یوه بیت کي ادا سوي دي، چي د شاعر د تعبیر او تخیل او ابتکار کمال ځني معلومیږي، د پیرمحمد شعري تعبیرونه اکثراً طبیعي او له یوه واقعیته څخه راوتلي دي، مثلاً د معشوقې خوب او پر پلنګ را اوښتل په داسي طبیعي تشبیه سره بیانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

محبوبا پر پلنګ واوښته له خوابه
که هوسۍ وه د بهار پر ګلو رغښته

د معشوقې والي په داسي لطیفه تشبیه سره ستایي :

دا شــــــبنم د ګل په پاڼو پوري یخ ســــو
که په غوږ د ګلرخ پوري سپین والي دي

دلته د شبنم سپین والی او د محبوبا د باړخو سوروالی د تجاهل عارف په ډول د ګل او د شبنم د یخي سره تشبیه سوي دي، دا تشبیه هنري ارزښت ښووي، مګر د پښتو بیان یې هم خوږ او د ژبي له اصلي جوړښته سره برابر دئ، یعني لفظ یې تر معنی نه دئ قربان کړی او معنی یې هم په ښه ډول ادا کړېده.

پیرمحمد د خپلي زمانې دمخه تېر سویو شعراو باندي دقیق نظر درلود، او داسي ښکاري چي ډېر د رحمن او خوشحال خان معتقد و، په یوه غزل کي وایي :

که هر څـــوك وایي نازك شاعران شعر
ولي دوی ګــــڼي معجز د رحــــمان شعر
هیڅ تر شعر د رحمان به څه کــــم نه وي
و منصف ته د ختك خوشحال خان شعر

نو له دې جهته د پیرمحمد په دېوان کي ډېري غزلي سته، چي د رحمن یا خوشحال خان په پیروي ویلي سوي دي، مثلاً رحمن بابا وایي :

تا چي مخ د پري ســــترګي د آهـــو کړې
نه پوهــــېږم چي آهـــو یې که جــادو کړې

پیرمحمد وایي :

ته چي ښکار په برندو سترګو د آهو کړې
نه پوهـــــــېږم دا هـــنر دئ که جادو کړې

د خوشحال خان د یوې غزلي مطلع دا ده :

که زه نه وای تا به ځــــان لره بلل څــــوك
په پلــنګ به دي دا هسي درخـــتل څوك

پیرمحمد داسي وایي :

که زه نه وای عشـــق به تا لره بلل څــوك
پر بل اور به دي د حســـن کـــړول څوك

په لومړیو بیتو کي د رحمن او پیرمحمد د تخیل لار یوه ده، خو د پیرمحمد په بیت کي برندي سترګي یو پښتني خاص تعبیر دئ، چي د نظربازۍ له یو خاص حاله څخه حکایت کوي، اما په دوهمو بیتو کي د خوشحال خان تعبیر عریان او لوڅ او رندانه دئ، مګر د پیرمحمد تعبیر لږ څه اخوندي رنګ لري او د حیا مراتب په عشق کي ساتي، مګر که شعر د انسان د واقعي احساساتو نمایندګي کوي نو د خوشحال خان شعر په شاعرانه نظر ډېر ارزښت لري، د پیرمحمد اشعار کله کله د خپلي زمانې اجتماعي اوضاع هم څرګندوي او شاعر د دغو اوضاعو انتقاد هم لري، مثلاً د غریبانو حال په خپله زمانه کي په دې بیت کي د اشارې په ډول یادوي :

څو به سنګیندلو ته ژړا کړې پیرمحمد ه!
غـــــور چي هیڅ نه سي په دا دور د غریب

د ده په وخت کي هم لکه چي ځیني نالایق خلك لوړو مرتبو ته رسېدلي وو، چي په دې بیت کي ډېره نازکه اشاره ورته کیږي :

دا فلك که څه سفله عالي منصب کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بيا هم رغړي پر شېوه لــــــکه کرکنډه

داسي معلوميږي چي پيرمحمد د خپلي زمانې د خلکو څخه يا دا چي له خپلو روزلو شاګردانو څخه ډېره جفا ليدلې وه تر دې اندازې چي په اخير کي و سختي ښرا ته مجبور سوی او وايي :

در پر در دي کړم غـــــفاره در پر در سې
شرمنده هم تر همزولو په محــــــشر سې
نه مي حق و ته غوږ نيسې نه حق اورې
که به حــق د معلم وي کــــور وکـــر سې

داسي معلوميږي چي پيرمحمد ډېر عمر درلود او سپين ږيري توب ته رسېدلی و، پخپله وايي :

ښه موسم د شباب تېر پر پيرمحمد سو
بوالــــــهوس هـــــــنوز هوا دګلو مل کا

د پيرمحمد د ژوند دوره له ١١٢٠ هـ څخه ټاکلای سو، ځکه چي دی د احمدشاه بابا د وفات په کال (١١٨٦ هـ) سپين ږيری و او تر (١١٩٦ هـ) دمخه وفات سوی دئ.

د پيرمحمد د اشعارو يو څو نمومې :

رباعي

موږ له هيواده تنــها راغلي يو
د بڼ توتيان يو په دام وتلي يو
غـــــمازه ظلم راباندي بس کړه
د ښــو يارانو فـــــراق نتلي يو

غزل

هسي کښېوتم د زلفو په کمند		چي خلاصی مي ځني نه سي په هيڅ پند
د جفا په تيغ مي قتل معلوميږي		خپلي ناړي راکوي د وينو خوند
ما به حال و يار ته وې که اغيار نه وای		ولي خار دګل له ښاخه سو پيوند
زه له درده همېشه پرله پېچه سم		مار د زلفو يم وهلی بند پر بند
مردمك مي د دلبر پر لبو ونښت		پر سکروټو دانه وسوه د سپند
د هجران خواري مي تل پر زړه تېريږي		هيڅ په وصل د يار نه سوم ارجمند

حاصل دا چي مين خوار دئ پيرمحمده !
چي دلـــــبر يې وي خــــــودرايه خودپســند

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمدي صاحبزاده

محمدي صاحبزاده په کام ځمکنی د میا عمر صاحب زوی دئ، میا عمر صاحب د پېښور په څوکنوکلي کي ښخ دئ، محمدي په پښتو شاعرانوکي د لومړۍ درجې آخر مقام لري. د ښه فکر خاوند دئ، د ده اشعار او ادبي طبع ډېره خوږه او ښه ده، محمدي صاحبزاده له داسي کورنۍ څخه دئ، چي پخپله خوا کي روحاني مقام لري، او خلك يې د ارادت په سترگه ويني، د ده د پلار زيارت تر اوسه هم د خاصو او عامو مرجع دئ. محمدي د کاظم خان شيدا معاصر او د ده له ملگرو څخه شمېرل کېږي، چي پسله (۱۱۵۰ هـ) د ده د شاعرۍ او ادب ږغ لوړ سوی، او په پښتو اديبانوکي يې ښه مقام موندلی دئ.
کاظم خان شيدا د خپل دېوان په دېباچه کي دا زموږ شاعر داسي معرفي کوي: "او سبب د تاليف دا و چي مخدوم زاده عالي مقدار والاتبار محمدي سلمه الله خلف الصدق د شيخ الاجل ولي الاکمل ميا محمد عمر دام برکاته طبع جيده لري، او سليقه د سخن شناسۍ کامله، په دبدبه د سخن آرايي قصب السبق له همسرانو وړي، او په کوکبه د خوش سرايۍ مقدمة الجيش د همکارانو دئ، اکثر دواوين د اسلافو يې فراهم کړي دي او په مطالعه يې تفريح د قلب کوي".
په دې ډول محمدي صاحبزاده خپل معاصرين هم د قريحې په صفت او ادبي اقتدار مني.

اشعار:

د محمدي اشعار عموماً عشقي دي، د يوه گرانبها او ډېر نادر دېوان خاوند دئ، چي نه موندل کېږي، فقط څو بدلي يې د مستر هيوزکليد افغاني موږ ته راساتلي دي. دا شاعر د خپل مبتکر فکر او ښې قريحې په زور، زاړه مضمون ته نوی رنگ ورکوي، لکه چي ده د زلفو يو زوړ مضمون چي د شاعرانو په ډېر استعمال بالکل مبتذل سوی دئ د يو فقهي تلازم په اثر دومره نوی کړی دئ، چي بالکل بکر او تازه ايسي، دی وايي :

ستا د زلفو درې ډېر ډېر کاږه سم کړه
لا د سپي غـــماز تعزير نه دئ نصيب

محمدي په شعرکي د حميد مهمند پر سبك ځي او اشعار يې سلاست لري، محمدي هم په هغه تاريخي مشاعره کي چي د عبدالقادر خان په برخه کي مو اشاره ورته وکړه شامل سوی او د خپلي روڼي طبعي قوت يې پکښې ښکاره کړی دئ، هغه بدله چي په دې مشاعره کي محمدي ويلې ده، دغه ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سور اور دئ که څه نور دئ اوکه تاو د بېلتون هسي
لکه وړی چي مي وریت کړ په تڼاکو لړمون هسي
سپلني ځان سره لمبه کړ چي ترق وچاود په لوګي کي
زیست جدا له یاره څرنګ، څه په کار دئ ژوندون هسي
نه یوازي لاله ګل دئ، ډوب د سرو وینو په جام کي
ستا د غم وژلي واړه ځي ښخېږي ګلګون هسي
په لېندو دکږو ورځو، د ښو تېز ویشتیو
هغه یار مي زړه غلبېل کړ، چي یې ونیو زنګون هسي
ستا د سرو شونډو په نوم اخیسته عقل له ما لاړ شو
دا مستي نه د شراب شته او نه کیف د معجون هسي
که پاچا د وخت اقلیم وي د اسمان دوره یې خوار کا
لکه ما غوندي به نه وي سر د غم په زنګون هسي
نه یې حسن ستا په شان و نه یې عشق زیات و له ما نه
د لیلی کیسه که شته ده په عالم د مجنون هسي
خط پر مخ د نګار راغی ښایست خپل بار ولیښ لاړ شو
اوس یې څه په ملا لولم د دې خط دئ مضمون هسي
په لمبه د آه و نه شو شین په هغه شان مدام دئ
ستا د غم بوټي په زړه کي چي ځما شو زرغون هسي
ومړ ستا په بېلتانه کي د دیدن په ارمان ګوره
"محمدي" غوندي لا بویه چي پیدا شو پښتون هسي

شمس الدین کاکړ

د (۱۱۸۰ هـ) په شاوخوا کي دکندهار په نزدو کلي کي زیږیدلی او دکندهار ښار په شرقي خوا کلچابات کي اوسېدی او هم هورې پس له (۱۲۳۸ هـ) وفات سوی او د دغه کلي په هدیره کي ښخ دئ، چي قبر یې تر اوسه پوري خلك پېژني، شمس الدین یو پښتو دېوان لري، چي بیتونه یې (۵۰۰۰) پوري رسیږي او یو څو کتابونه یې هم لیکلي دي، چي یو له هغو څخه سراج الموتی نومیږي او په شعر کې غزل ډېر دئ، او مخمس، قصیده، رباعي، مثنوي او هر قسم بدیعي اشعار هم لري، د شعر اکثره صنعتونه یې روزلي دي. داسي معلومیږي چي شمس الدین د خپلي زمانې مروج علوم لکه فقه، تفسیر، حدیث، ریاضي او فلسفه او ادبي علوم لوستلي وو، ځکه چي دی په خپلو اشعارو کي د دغو علومو اصطلاحات یادوي، مثلاً د هندسې اصطلاحات په عشقي تعبیر داسي ښيي :

نه یې ضــــلع قایمه نه زاویه سته
نو به څه سي رامعلوم د عشق حد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شمس الدين دېوان په (۱۲۳۸ هـ) کال ختم سوی دئ، د شعر ژبه يې روانه، خوږه او ساده ده، مضامين يې عشقي او اخلاقي دي او ځکه چي دی ډېر عمر له وطنه په پنجاب اوکشميرکي پردېس سوی دئ نو د وطن په يادکي ډېر موثر اشعار هم لري، دی اکثره شعري صنايع اداکوي، مګر د ژبي رواني او خوږوالی له لاسه نه باسي او وطني اشعار يې ډېر خواږه او اغېزه ناك دي، مثلاً وايي :

مدام ژړاکـــــړم په ناري ناري
يار مي يادېږي وهم کوکاري
د هند ځنګلي راته قفس سوې
ورکي له ما سوې د وطن لاري
د هـــــند هواکړم خوار و حزين زه
له حـــــــــرارته يم اتشـــــين زه
ســــــــايه د زوزو د وطن غـــواړم
چي زړه ځنګ کړم په ترنجبين زه

کله چي په هندوستان کي مسلسل برساتونه راځي نو دی داسي خطاب ورته کوي :

د هـــــــند بارانه آهســـــته اوره !
يار مســـــــافر دئ درسرې ژغوره
د سايې ګل وي په ناز لوی سوی
وتلی نه دئ هـــــرګـــــز له کــــــوره

د شمس الدين په اشعاروکي عشق او احساسات ځای سوي دي، دی په خپل شعرکي د زړه ويني نغاړي اوکله چي له ياره جلاکېږي داسي يو شعر وايي :

وخت د سحر دئ مرغان چغېږي
جـــرس آوازکا زړه مي ويلــــېږي
ســـترګي غورځـــېږي بانه رپېږي
د يار د تللو ـــبري کـــــــېږي

شمس الدين په هغه دوره کي ژوندکاوه، چي د پښتنو د امپراتورۍ انحطاط په هندکي شروع سوی و، هلته پر پښتنو باندي هندي قوه غالبه سوې وه، مګرکشمير لا د پښتنو په لاس کي و، خو پنجاب سکانو نيولی و، شمس الدين دغه په غم لړلی منظر په خپلو سترګو ليدلی دئ او په يوه قصيده کې داسي شکوه کوي :

ربه ته پر پښتانه وکړې نظر		په عزت دي وي د خپل خيرالبشر
د اسلام غيرت يې هسي له زړه ووت		دکافر د لاسه ګرزي در پر در
فراري په دا شان کړې سره جمع		چي يو ځله سره سي شير و شکر
اتفاق صلاحيت يې کور په کورکړې		چي به يو له بله بولي برادر
که ملتان وکه ډېره وه که کشمير و		ځني ونيول سکانو په لښکر
پاچاهي يې منحصر سوه په درې ښهره		دي کابل اوکندهار او پښاور
د هرات عالم له وهمه په فرار دي		په هرکال باندي حمله وي د غجر
پيشينه خلکوګټلي ځني ولاړل		ناخلفه مه سه لوی د چا پدر
يو له بله سره وژني ناقصان سول		صبح و شام يې دئ په کورکي شور و شر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الدين په دې ډول د وطن پر خرابي او خانه جنګي باندي ژاړي، مګر د ده ژړا کوم اثر نه درلود، ځکه چي ټول هند نه بلکي پخپله د پښتنو سيمي هم د دوی د لاسه ولاړې.

د شمس الدين د کلام نمونه :

په ځير ځير چي مي و يار ته وکاته		په دغو کتو مي کسي وواته
له کتلو به مي ولي دلبر بد وړي		هر بلبل کوي و ګل ته الواته
و عالم ته مي د ميني راز ښرګند سو		که هر څو مي په خپل زړه کي پټ ساته
چي د وصل په نعمت سره معمور و		هغه کور مي نن ورځ هجر وناته
په خروړو سپيو سي د کور ساتنه		رقيبان ځکه د يار په ور پراته
د هغې کوټۍ روزن د عرش له لوري		چي پر کيږي د دلبر ننواته
مرګ د يار د ښنګه ښه دئ نه بې ياره		ستی ځکه کړي و اور ته پرېواته
روح مي هلته قبول کړی د عشق رنځ و		چي زما غمګين قالب سره راته

شمس الدين صورت به څه نيستان نه وي
چي تر زړه يې دغـــه غشی وخـــــاته

رحمت داوی

رحمت په قوم داوی او د پښتنو شاعرانو د لومړۍ ډلي څخه دئ، چي د شاه زمان په وخت کي په قندهار کي اوسېدی.

رحمت ډېر سفرونه کړي او ډېر په کوهستان او کشمير کي اوسېدلی دئ. په کشمير کي د سردار عبدالله خان پوپلزي ملګری و او تر (۱۲۱۰ هـ) کال پوري يې ژوندون يقيني دئ.

د رحمت له آثارو څخه موږ ته دوه کتابه پاته دي، چي يو د ده د شعر دېوان دئ چي تقريباً دوه زره بيته لري. بل کتاب يې د ليلی او مجنون قصه په پښتو لنډ مثنوي کي ده، چي د شاه زمان د سلطنت په دريم کال يې نظم کړې او په (۱۲۱۰ هـ) کال کې تمام کړی دئ، چي تر پنځه زره بيته زيات دئ، ده په کوهستان کي دا مثنوي شروع کړ او په کشمير کي يې د سردار عبدالله خان افغاني نائب الحکومه په نامه ختم کړ، د کتاب په سر کي داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

غمو ملك راباندي تنگ کړ		زړه مي ځکه دا آهنگ کړ
چي پښتو ليلی مجنون کړم		ښايي غم له زړه بېرون کړم
په فارسي هر چا ويلې		پښتو نه ده چا ليدلې
ځکه زه په پښتو ژبه		دا قصه کړم عجايبه
پښتون هم خوښ باندي زړه کا		او دعا و ماته وکا
سلطنت د شاه زمان دئ		دی خاقان ابن الخاقان دئ
پلار نيکه يې پادشاهان وو		دويه تاج د هر افغان وو
شکر شکر شاه زمان		غنيمت دئ دا زمان
نن ورځ دی سيوری د خدای دئ		عدالت کا عالي رای دئ
چي يې پښه کړه په رکاب		نورې کفر کړ کرياب
بيا يې مخ په هندوستان کړ		ده برهمه کفرستان کړ
ښه عادل پاچا غازي دئ		سر د کفر په بازي دئ
سرداري د عبدالله ده		خلقه واړه آگاه ده
ښايسته نېکخويه ځوان دئ		ډير هوښيار سخندان دئ
د کشمير ملك يې روښان کړ		ورك يې ظلم د جهان کړ

رحمت د پښتو يو بزمي شاعر دئ او په لومړنيو قصه ليکونکو شاعرانو کي گڼل کېږي، کلام يې ډېر ساده او سليس او متين دئ، هر راز فکر په شعر کي ادا کولای سي او په دې سبب د پښتو شاعرانو په لومړۍ درجه کي حسابېږي.
رحمت د ليلی او مجنون قصه له نظامي گنجوي څخه ترجمه کړې ده مگر دی وچ کلك ترجمه کوونکي نه دئ، بلکي ځيني نوي نوي فکرونه او اداگاني هم لري.
په پښتو شاعرانو کي يو بل متأخر شاعر نعمت الله هم دا قصه په پښتو کړې ده، مگر د دې دوو شاعرانو کتابونه هر يو ځان ته بېل قيمت لري.
نعمت الله خو په قصه کي ډېر تغير پېښ کړی او په متوسط بحر کې ويلې ده، مگر رحمت که څه هم د نظامي پر لاره تللی دئ بيا هم په ځينو ځينو ځايونو کي نوي نوي فکرونه لري او له هغو زړو مقدماتو څخه نوي نتيجې اخلي چي مثال يې دا دئ :

د ليلی پلار خبر سو، چي د مجنون د عشق افسانه رسوا سوېده، او د کوچنو او لويو په خولو کي لوېدلې ده، نو ده يو سړی ور واستاوه چي مجنون مړ کي، نظامي فقط دومره وايي، مگر مکتبي شيرازي کيسه اوږدوي، او وايي چي هغه قاتل مجنون ته راغی، وچ کلك بدن يې وليد، غشی او لېنده يې وغورځول او ويې ويل :

چون مرده جز استخوان ندارد
او را چه کـشم که جـان ندارد

مکتبي خو دا برخه ډېره خوږه زياته کړېده، مگر اوس وگورئ چي زموږ رحمت څه کړيدي؟ رحمت غواړي چي کيسه يوازي د عشق او بزم او ميني پر خبرو نه کي تمامه، بلکي ځای ځای ځيني اخلاقي افادې هم وکړي، او خپل پښتانه ويونکي د خوږې کيسې په منځ کي ځينو اخلاقي حقايقو ته هم ملتفت کړي، او په بل ډول يې د ادب هغه حقيقي پلو، او واقعي مخ هم وبرېښوي، زموږ پښتون اديب خو دا کار ډېر ښه کړی دئ، او د ادباوو له پاره د تقليد وړ دئ. وگورئ رحمت له دې حکايته د بد عمل جزاء او نتيجه په څه اديبانه ډول ښرگندوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي مجنون په عشق ابتر سو		کُل عالم باندي خبر سو
په هر ځای د ده کلام و		که خواص وو که عوام وو
چي مجنون نومی یوځوان دئ		دی په عشق کي ډېر اریان دئ
د لیلی په زلفو بند دئ		ډېر ډېر ژاړي او دردمند دئ
چي ژړا یې په وای وای سوه		افسانه یې په هر ځای سوه
ډېر مخلوق د ده دښمن سوه		ټول ګویا په دا سخن سوه
چي دوستان ځوك د لیلې وو		د لیلی له قبیلي وو
د لیلی و پلار ته راغله		هم د ده دربار ته راغله
واړو دا مذکور آغاز کړ		نه یو ځله په باز باز کړ
چي یو ځوان په مینه زېر دئ		د لیلی ذکر یې ډېر دئ
په فلاني بیابان کي اوسي		دی زموږ په زیان کي اوسي
بدنامي یې تر حد تېره		په عالم کړه زموږ ډېره
هره ورځ غزلخواني کا		دی په نام یې د فلاني کا
چي په موږ راسي افسوس کا		ګاهي رقص ګه زمین بوس کا
هر دم هسي غزل وایي		چي لیلی ورپکښي ستایي
دی د غم له سوزه سازه		ډېر خوشخوان دئ خوش آوازه
په هر دم چي دی بلغاك کا		روغ تندرست زړونه چاك چاك کا
وایي دی خلك یې یاد کا		زموږ د ملك نامه برباد کا
لیلی هم ورپسي داغ ده		دی پتنګ دئ دا یې څراغ ده
ته یې وترټه بسیاره		چي لاس واخلي له دې کاره
د لیلی پلار چي خبر سو		په دا حال خوږ یې ځیګر سو
په خوله لال سو له حیرته		پیچ یې وخوړ له غیرته
ده ویل دروميځ سر یې پرې کړئ		سپیني توري په ده سرې کړې
چي و چاته نصیحت سي		او بل چا وته عبرت سي
که یې ځوك دعوه د خون کا		بیا دی ځما احوال زبون کا
تاسو خلاص یاست همه واړه		د ده خون ځما په غاړه
نور ترې پورته یو ښه ځوان سو		د مجنون پر لور روان سو
همېشه یې په لار یون کړ		جستجو یې د مجنون کړ
ناګهان یې په بیابان		مجنون ولیده عریان
د جهان ننګ یې پرې ایښی		تنها ناست له خلقه ګوښی
ور نژدې چي هغه ځوان سو		تېغ یې وکیښ ور روان سو
چي ګذار یې پر کاوونه		لاس یې هسك ودرېدنه
وچ سو هسي دی پر پاس		چي کوز نه سو هغه لاس
په دا لاس یې کله دربغ کړ		په بل لاس یې هغه تېغ کړ
چي یې بیا قصد په وهل کړ		دا بل لاس یې هم خدای شل کړ
کرامت چي ور څرګند سو		د قاتل زړه په ګزند سو
ژر نسکور د ده پر پښو سو		په مخ سر د پښو په مښو سو
په بار بار زاري يې كړله		هم منت باري يې كړله

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته که څه هم رحمت داسي یو حکایت راوړی دئ، چي ظاهراً په طبیعي حساب سره نه منل کېږي مګر نتیجه ښه ځني اخلي او داسي وایي :

و قاتل ته مجنون ویل :		ځما بزرګو ډېر دي ښه ویل
چي په بدو پسي ګرځي		عاقبت په څاه کي پرزي
چي د بدو طلب ګار سي		خود په بدو ګرفتار سي
چي نیکي بدي انسان کا		دواړه ځان لره عیان کا
چي نېکي کړي نېکي مومي		چي بدي کړي بدي مومي
څو دي لاس رسي نېکي کړه		پسله دې ترکه بدي کړه

اوس ورد رومه لاس دي جوړ سه !
او لـــه بدو دي زړه ســــــوړ ســـه !

د رحمت د غزلو دېوان په مردف ډول ترتیب سوی دئ، چي نسخي یې لږ پیدا کېږي. دی په غزل کي خاص ذوق لري چي په کلام کي یې اغلاق او اشکال نسته، په ساده ژبه پېچلي مضامین ادا کوي او د ده غزل باید بزمي وګڼله سي، ځکه چي ډېر لږ د تصوف یا اخلاقي شاعرئ رنګ لري.

د ده د غزل نمونه دا ده :

هیڅ سو هیڅ سو و آشنای ته زما درد		ځکه پروت یم زړه کباب په ګونه زرد
ملاست د هجر په بستر یم خوب مي نسي		پر خاطر مي پرېوتلی د غم ګرد
د اشنای میني ضعیف کړم ګرم څه نه یم		زه چي کاږم و هر چا ته اه سرد
تاس د غم مي غورځوي په سینه باندي		لکه څوك چي شش و پنج کاندي پر نرد
لکه شمع کي مي سر په مقراض غوڅ کا		که خاموش سوم هله یمه زه نامرد
په جفا سره یې درست عالم تاراج کړ		له وفا یې هیڅوك نه سو بهره ورد

د رقیب نمرود له لاسه که اور بل سو
د خلیل په څېر دا اور ســـو پر ما برد

رحمت کله کله ځیني فارسي کلمات په خپل شعر کي هم استعمالوي او داسي معلومېږي، چي دی به د فارسي ژبو سره ډېر اوسېدلی وي، لکه چي وایي:

خود به خود مي مجـــروح که دریغه
په خــــندان سره بیا ووایي که کـــرد

کله کله د قافیې په سمولو کي داسي جدي سي چي تذکیر او تانیث هم پرېږدي، مثلاً دی یوه غزل لري چي وایي :

یار چي هسي مـــخ پوټی کا
زمـــــا اوتیسي به ندی کا؟
که څه ظلم که ســــــــتم دئ
نور څوك نسته واړه دی کا
له هر څه یې ســــــــم فارغه
که یار را د شـــونډو می کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول د غزلې تر آخره پورې قافيه تعقيب کېږي، مګر په يوه بيت کې وايي :

د هـــــجران تاريکي راغلل
چې تياره د مخ سپوږمۍ کا

په اول بيت کې ندی او په آخر بيت کې سپوږمۍ دواړه په پښتو کې مونثي کلمې دي، مګر رحمت په دې غزلې د مذکرو کلماتو په رديف کې راوړي دي او دا يو قسم سهل انګاري ده.

ميا نعيم متې زی

دی د شيخ محمد شعيب زوی او د محمد سعيد لمسی په کام خليل دئ، په شپږم پښت کې شيخ امام الدين ته رسيږي، چې هغه په پښتنو کې يو ستانه سړی او د پښتنو د تاريخ مؤلف دئ. د ده نسبت په نهم پښت کې شيخ متي ته رسيږي، چې هغه په کلات کې ښخ او د پښتو ژبې ډېر لوړ صوفي شاعر دئ، دې کورنۍ د پېښور په خليلو کې ډېر روحاني نفوذ درلود، او ميا نعيم په هغه ځای کې زېږېدلی او وروسته د شاه زمان سدوزي په زمانه کې کندهار ته راغلی او د ناکودك په کلي کې مېشت سوی او په (۱۲۳۰ هـ) کال يې د اشعارو دېوان ترتيب کړی دئ.

داسي معلومېږي چې ميا نعيم د پېښوره د شخصي مخالفانو د لاسه کندهار ته هجرت کړی و او پخپله وايي :

چې شاړه دی غمازانو له وطنه
نعيم ځکه کندهار او کابل ونيو

په کندهار کې ميا نعيم روحاني مقام درلود او اولاده يې تر اوسه پورې هم ستانه بلل کيږي، دی خپل معاصرتوب د شاه زمانه سره په دې بيت کې ښکاره کوي:

نوکري کوم د يار په عاشــــقي کې
منت بار د سدوزي شاه زمان نه يم

د ميا نعيم پښتو دېوان تقريباً درې زره بيته دئ، د شعر مضامين يې عشقي او تصوفي دي، دېوان يې غزلې او رباعيات او مخمس او قصايد لري، نازکي تشبيه او استعارې لري او د پښتو شاعرانو د لومړۍ ډلې په پای کې درېږي، دی د تصوف سره عملاً آشنا دئ او لکه رحمن بابا پخپلو اشعارو کې صوفيانه مضامين ځايوي. په پښتو شعر کې د پښتو ډېر نادر لغات راوړي، په وينا کې متانت او سلاست دواړه سته، او ځيني بدلې يې په رواني او خوږوالي کې د لوړو استادانو د بدلو خوند لري، په دې بيت کې د معشوق کلك زړه او د خپلو اوښکو ډېروالی داسي تمثيل کوي :

چې دي زړه زمـا په اوښو نه نرمــــيږي
د درياب په منځ کې پروت حجر دئ دا

د زلفو او رخسار تشبيه داسي کوي :

خيال د زلفو د رخسار زما په زړه کې
زرغونه کړه تور سنبل او سره ګلاب

په دې بيت کې زرغون او تور او سور صفتونه سره يو ځای سوي دي، مګر زرغون کول د پښتو يو خاص تعبير دئ او بيا د اولي او دوهمي مسرۍ تر منځ مرتب لف و نشر دئ :

چې مي ستا د ميني داغ په خاطر يووړ
زرغـــــــــونه به مي لالـــه سي له تربته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د داغ رنګ په دې ډول بیان سوی دئ، چي تصریح نه دئ، مګر د لاله کلمه دلالت کوي چي دغه د وینو سور رنګ لري. د شکرلبانو د اختلاط نتایج داسي ښیي :

زر به ګاڼې لـــــکه ګنې سي د غمونو
چا سره چي ډېر شکر لبان کا اختلاط

ګل په اوربل کي داسي تصویر کوي :

زانګي پکښي زړونه د عاشقو سره په وینو
ته چي چیري کښېږدې سره ګلونه په اوربل

د فلك له ظلمه داسي شکایت کوي :

رباعي

فلـــــکه څرنګ دي ناقـــــرار کړم
چي نیمه خوا دي جدا له یار کړم
لـــکه کب پرېوزي پر وچه باندي
زه دي له ژونده هسي بېزار کـړم

دلته نیمه خوا دوې معناوي لري، یوه معنی یې دا ده چي په نیمه لاره دي د یاره جدا کړم، بله دا چي نیمه خوا محروم او ناکام ته وایي.

د غزل نمونه :

په وصال کي مي زیاتیږي شر و شور لا		ستا بېلتون راباندي ولګوی اور لا
د ابروی متاع که غواړم په یارۍ کي		په سودا کي ستا د میني شم سر تور لا
که په مینه کي تهمت په ما وایه شي		د عشق کار مي پخته کیږي په پېغور لا
که هر څو یې په امید ورشم تر زلفو		لګوي مي خوله پر زړه باندي منګور لا
په ژړا مي هیڅ پروا د ښکلیو نه شي		په باران د باغ ګلونه شي سمسور لا
لکه موم یې ویلي کیږم د مخ لمر ته		په وصال کي راښکاره کا هسي زور لا
چي یې خیال د زنخدان و زړه ته تېر کړم		په کوهي کي مي غوزار کاندي نسکور لا

که "نعیم" ته ځان ښکاره لکه آفتاب کړې
لـــــکه ګل هسي یې زړه شي ورته خپور لا

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپینه

سپینه یوه پښتنه شاعره ده، چي د وزیر یارمحمد خان الکوزي د حکومت په وخت د هرات په شاوخوا کي اوسېدله. دا پښتنه د نورمحمد خان الکوزي لور وه، او هغه وختي ایرانیانو په ۱۲۵۵ هـ کال هرات کلابند کړ او د هرات پښتنو د دوی د مېړاني مقابله وکړه، زمونږ پښتنه شاعره ژوندۍ وه، د هرات محاصره خو یو کال او اته میاشتي اوږده سوه مګر پښتنو ځان تسلیم نه کړ، او هرات یې نه پرېښو[4].
په دې جګړو او مېړانو کي د پښتنو سرداران شاه کامران سدوزی او وزیر یارمحمد خان الکوزي وو، دوی د پښتنوالي ټینګ او راسخ عزم په دې مقاومت کي څرګند کړ.
زمونږ پښتنه شاعره سپینه هم په دې ملي جګړه او د آزادۍ ساتني په محارباتو کي ژوندۍ وه، او ډېر خواږه اشعار یې په ملي لهجه د پښتنو د توري او ننګیالیتوب په ستاینه کي ویلي دي، چي د پښتنو ښځو حماسي افکار ښه ځني څرګندېږي.
سپینه د دغي محاصرې او جنګ په ټولو واقعاتو خبره ده، ا ودا ښکارېږي چي دا او خپلوان یې د دغي ننګي په لار کي ولاړ وه او ټوله وقایع یې په سترګو لیدلي دي.
که مونږ تخمین او اټکل وکړو، چي په دغه وخت کي دا پخه ښځه وه، ځکه چي افکار و احساسات یې هم پاخه دي، نو به په دغه محاصره کي د دې عمر له ٤٠ تر ٤٥ تخمین کړو او د تولد کال به یې هم پسله ۱۲۰۰ هـ وبولو، د سپیني د اشعارو له مضامینو دا هم را ایستل کېږي، چي د دې کورنۍ د وزیر یارمحمد خان له کورنۍ سره خپلوي یا نژدې تماس درلود، ځکه چي د محاصرې او جګړې ډېر خصوصي وقایع یې راوړي او نظم کړي دي.

د پښتني حماسیات :
دې شاعري په خپله ملي ژبه مونږ ته یوه مفصله کیسه په څو سوه بیته کي پرې ایښې ده، چي د هرات د محاصرې منظوم تاریخ ګڼل کېږي، په دې کیسه کي پښتنه شاعره، د خپلو ورونو مېړاني ستایي، او په خورا ساده او سپېڅلو الفاظو د دې جګړې مختلف مناظر تصویر کوي.
د کیسې په ابتدا کي په یو څو بیته د کامران او وزیر یارمحمد خان ستاینه او وروسته بیا نو په کیسه شروع کوي.
د سپیني پښتني شاعري حماسي احساسات ډېر پیاوړي او ننګیالي دي، په شعر او کملاتو کې تاثیر او اغېزه سته، وینا یې د حماست یوه ټوټه ده، او د پښتنوالي او مېړاني نمایندګي کولای سي، د سپیني پښتني شاعري نور څه اشعار مونږ ته نه دي را رسېدلي، فقط د دغي محاصرې منظوم تاریخ چي د مثنوي په ډول دئ ځیني برخي زمونږ څخه سته، او هغه هم بشپړي نه دي، د دې مثنوي په سر کي پښتنه شاعره په حمد او نعت ابتداء کوي، وروسته نو د شاهزاده کامران او وزیر یارمحمد خان په ستاینه شروع کوي.
د دې له مضامینو داسي ښکاري چي سپینه یوه عالمه او فاضله په تاریخ او د پښتنو په حال خبره ښځه ده، که څه هم اشعار یې ټوله تاریخي دي، وقایع او حوادث بیانوي، مګر د حماسته هم ډك دي، ځکه چي دا اشعار خورا سلیس او روان او خواږه دي نو مونږ لاندي ټوله هغه برخي چي لاس ته راغلي دي لیکو یې، پښتنه سپینه په خپله کیسه داسي پیل کوي :

[4] تتمة البیان د سید جمال الدین.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی ځښتن د ټول عالم ستایمه		بیا محمد رسول اکرم ستایمه
درود پر واړو اصحابانو دي وي		د پاك نبي پر ښو یارانو دي وي
دی و استازی د کونینو بادار		په دوه جهانو د نبیانو سردار
د ګنهکارو شفاعت کوینه		رحم پر خپل خسته امت کوینه
بیا منقبت د ابوبکر وایم		صدیق یې نوم په صداقت یې ستایم
دی لومړی یار و د خاوند د رسول		په لوی دربار په دوه جهانه مقبول
په یار غار د پاك نبی دئ مشهور		توره تیاره یې په انوار وه د نور
دوهم فاروق عمر و خدای ته نژدې		د عدالت یې پر جهان نندارې
شور و د نیل له پرتمه کښته		مړه کافران د ده له ډېره هیبته
د عدالت دُره یې هسي کاري		چي رپېدی به ځني زړه د مزري
دریيم عثمان ذی النورین و نمر		هم و جامع د پاك قرآن د اکبر
حلم و حیا کي و بادار د امت		ابن عفان مو سو سردار د امت
څلورم یار و شېر د خدای و کرار		علی حیدر و تل په لاس ذوالفقار
د خیبر ور یې ذوالفقار ته و مات		په بریښ د توري یې تل ورك ظلمات
بیا نو کومه په خوښۍ په عزت		د پاك نبي د اصحابانو صفت
چي دوی وه ستوري د آسمان ځلیده		تل وه خوشحاله پاك رسول یې لیده

د خدای رحمت دي وي پر دوی تر ابد
خــــــالق دې عفو کي په روی زموږ بد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا او وزیر په ستاینه کي

اوس نو شروع کړم د پاچا په صفت — ځموږ شاهزاده دی ننګیالی په غیرت
دی دئ ډېوه د سدوزو د ټبر — په څړبنو کي نن دئ دی لکه لمر
د احمدشاه غازي پښتون له کوره — نن ده کامران شاهزاده کښلې توره
غلیم له ده نه پر حذر دئ جانه — د ده له توري نه ابتر دئ جانه
په ننګیالیو توریالی شهزاده — په غیرتمنو بریالی شهزاده
د درانو ناموس په ده دئ خوندی — د پښتنو ټبر په ده دئ قوي
په درانه سیوري يې هرات سو آرام — له دښمنانو يې وکښو انتقام
دی په رشتیا نعم الخلف د محمود — خالق دې کاندي په دارينو مسعود
د پښتنو په ننګه کلك دئ ولاړ — ټول غليمان د ده له توري لټار
بل يې وزير يارمحمد خان توريالی — په سپين ميدان کي ځني ريږدي زمري
دی په تدبير آصف نظام د هرات — ښه يې سنبال کړ انتظام د هرات
دی ننګيالی د الکو د ټبر — د غني خان د سترګو تور د زړه سر
ده سپينه توره يې له تيکي بدر — د شهزاده دی مړنی برادر
پښتون پر ده راټول د جنګ پر ميدان — سټ يې په توره کړ غليم دښمنان
خالقه دا د پښتنو توريالی — وي د هرات پر سيمه تل دي ژوندی
څو چي شينکی آسمان ولاړ پر مځکه — څو چي سپوږمۍ او نمر خاته لوېده که
د پښتنو سر دي په دوی وي بلند — هم په عزت و ټول جهان ته څرګند
وروسته تر مدح د کامران شاه شهزاده — واوره چي کاندم د جنګو ښه قصه

[5]له "سپـــيني" څـــــخه به نه وي آثار
دا به وي خاوري پاته سي به يادګار

[5] وايي چي آصف د سلېمان E وزير و، او له نظامه مطلب نظام الملك د ملکشاه سلجوقي وزير دی، چي د دوی په نومو په دې بيت کي تلميح ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هرات اوکندهارکي د سدوزو پاچهي

راسه چي تاته حکایت کومه — د سدوزو د سلطنت کومه
پخوا تر دې و د هرات پادشاهان — د سدوزو و ذوالفقار، زمان خان
دوی سرداران د پښتنو د هرات — غلیم یې تل له تېرې توري و مات
د پښتنو توري به تل ځلېدې — د دښمن سترګي له بریښنا وې ړندې
دوی وو مېړونه پښتانه توریالي — پر ننګه ټینګ وه د وطن ننګیالي
په جنګ کي هر یو غټ شین مزری — د سدوزو هر ځلمی بریالی
چي به یې توره له نیامه وکښه — غچ اوکینه بې له ایامه وکښه
د هرات خوا وه له غلیمه خالي — دلته خپره وه هوسایي خوشحالي
ټول پښتانه په اتفاق وه ولاړ — کار د دښمن د دوی له لاسه ویجاړ
چي به پښتون ځلمی په خوب کي دښمن — ولید له وېري به یې رېږدید بدن

متاسفانه تر دې وروسته اشعار له دغي کیسې څخه زموږ لاس ته نه راغله، له دغو څخه هم ویونکی زموږ د پښتنې افکار او د طبع رواني او نور علمي او تاریخي معلومات پرتله کولای سي. دغه بیتونه هم له دغي کیسې څخه لاس ته راغلي دي چي د محاصرې د یوه جنګ حال ښیي.

غلیم په ښهر بیا هجوم راوړی		مخ تې ولاړ دئ یارمحمد پیاوړی
زموږ پښتانه لکه زمري جنګېږي		ولې د وینو پر حصار بهیږي
هرات په وینو د پښتون سو ګلرنګ		پښتون زخمي دئ د غلیم پر خدنګ
یارمحمد وایي پښتنو زما زمرو		ټوله راووزئ وسله دار له کورو
پر غلیم وکړئ یو هجوم ګړندی		هرات له لاسه په ژوندون مه باسی
دا زموږ کور دئ زموږ وطن دینه		دا زموږ ټاټوبی زموږ مامن دینه
کفن په غاړه دا وطن وساتئ		زموږ د پلرو ښکلی مدفن وساتئ
دلته پراته دي ننګیالي نیکه ګان		دلته بهیږي ویني تل د افغان
هرات زموږ دئ زموږ کور دینه		زموږ نغری دئ زموږ ګور دینه
دښمن راغلی تر دېواله د کور		ولاړ سئ دا دئ د پښتون لوی پېغور
کامران نارې کړې چي پښتونه قامه		توره راباسه مره پر ننګ و نامه
مه بایله ځان اوسه ولاړ پر حصار		د پښتانه پر ننګه ځان کړه ایثار
بویه غیرت چي مو ناموس خوندي سي		نوم د پښتون نوم د اولس خوندي سي
ځلمو چي واورېدې نارې غلبلې		له یارمحمد له کامرانه دلې
له کلا وواته زمریانو په څېر		پر دښمنانو یې جوړ کړ لټپېر
سرونه یې غوځ کړه د دښمن په توره		....
دښمن سو مات راغی دوران د کامران		د یارمحمد د بري ستوری ځلان

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزا حنان

د محمدحسن زوی او د (۱۲۰۰ هـ) په حدودو کي د کندهار په مرت کلا کي زیږېدلی او پس له (۱۲۷۱ هـ) کاله هم په دغه ځای کي وفات سوی دئ، میرزا حنان د خپل عصر مشهور شاعر دئ، چي د پښتو دېوان یې تر (۴۰۰۰) زرو بیتو پوري رسیږي.
د ټول دېوان غزلي یې اووه اووه بیته دي، د کتاب په آخر کي ترجیع بند او مخمس او مثمن او څو رباعیات او یو مثنوي لري.
حنان په خپل شعر کي د حمید پیروي ډېره کوي، پخپله وایي :

د حمـــــید د شعر بحر ته حــــــــــــنانه
یو څو څاڅکي دي لوېدلي ستا ابیات

د حنان شاعرانه تخیل ډېر لوړ او د نوو مضامینو میندونکی او بداعت خوښوونکی دئ، دی هم لکه حمید نوي تلازمات او نوي استعارې او ښکلي تشبیهات لري، مثلاً د غافل زړه جزا داسي بیانوي :

دا غــفلت نیولی زړه به رېز مــرېز کـړم
ماتېده د زنګ وهــــلي کلپ کــیلي ده

حنان د حمید په نازکخیالۍ کي پوره پیرو دئ، پخپله هم دغه خبره مني، مثلاً حمید ویلي وه :

دا شرف د عاشــقۍ نه دئ نور څه دئ
چي سینه سوه د حمید دوکان د مشکو

حنان دغه مضمون داسي ادا کړی دئ :

د حـــنان سینه نوخطو تور سکاره کړه
که ســــینه وه د حمید دوکان د مشکو

د حنان په کلام کي نوي نوي مضامین او شعري تلازمات په هغه ډول میندل کیږي لکه چي د حمید او شیدا په شاعري کي د فارسي ادب د هندي سبک په پیروي موجود و، مګر فرق یې دا دئ چي د شیدا د بیان طرز ډېر د پارسي ژبي تر اثر لاندي او د حمید بیان هم ډېر عالمانه او د لږ تکلفه سره ښکاري، مګر حنان دا صفت لري چي هغسي د سبک هندي غوندي شاعرانه تلازمات په داسي ژبه بیانوي، چي هم ساده ګي لري او هم خوږوالی، مثلاً د معشوقې خیال چي کله د ده زړه ته راځي نو دی په شاعرانه هنر سره دغه موضوع داسي بیانوي :

چي دي خیال راتی زړه مخ لره ور ووت
کورنۍ وزي مېــــــلمه لره له ســــــرایه

کله چي د عاشقۍ په دنیا کي حنان خطاوزي او رویبار ته د زړه حال وایي بیا نو داسي پښېماني کوي :

تر ما دی پر یار عاشــق و خـــــــبر نه وم
د زړه حـــال مي خوشي ووایه رویبار ته

کله کله د عاشق تند تند کاته هم په معشوق باندي نه پېرزو کیږي، او دا ډول خلک له تندو کتو منع کوي :

شــوخ کاته یې ډېر ډېر مــه کوه و مخ ته
نازك تن یې زخــــمي کـــــــیږي په کتو

په دې لاندي بیت کي د معشوق د مېلمستیا اسباب داسي بیانوي :

زړه کباب او تروې اوښکي د اه اور مي
دا اسباب د یار د خیال د مهــــمانۍ وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حنان پخپل شعر کي کله کله شعري صنایع هم راوړي، مثلاً په دې بیت کي د تقابل صفت موجود دئ :

په ګلشن کي ګل تر تا خوشـحاله نسته
نه په مینه کي بلـبل تر ما حــــــزین سته

په دې لاندي بیت کي تجنیس دئ :

د جبین په چین یې زړونه واړه چین کړل
وایې خیست په دغه چین له چــینه چین

شاعران کله د لاله ګل د زړه له داغه سره تشبیه کوي یا یې د رخسار
د سره رنګه سره مګر دا مضامین شاعرانو ډېر استعمال کړي دي، خو
میرزا حنان دغه مضمون په نوي ډول د یوه ادبي برهانه سره داسي ادا کړی دئ :

په رخسار کي دي لاله دعوه کا څه سو
تل نصیب د صــــحراشینو جاهـلي ده

د حنان د غزلو یوه نمونه :

ناچاری کړم له آشنایه څخه لیري		چي تل اروم د رقیب سرې خبري
موږ په سوي یو زاهده ته پرهېز کړه		عاشقي نه ده تحقیق دئ اور د سري
د ګلرخو په وصال هغه خورسند وي		چي همېش د یار د غم سکروټې نغري
د جنت معامله ته کړه زاهده		عاشق نه ګوري په عشق کي نژدې لیري
د عشق درد و هغه چاته معلومېږي		چي پوخ سوی وي یو وار له دغه شري
چي تعریف د شکر لب د خولې په کابړم		د قلم تر نی مي توی سولې شکري

حنان بیا څه دُر له ژبي څخه توی کړه
ولي نې رانیسي هیڅوک په کودري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده[٦]

قصیده څنګه او چیري پیدا سوه؟

قصیده د شرقي ادب یوه ډېره مهمه او ګرانبها برخه ده، چي د عربي او فارسي او پښتو او اردو ادب یوه غوره او ښکلې ذخیره هم دغه قصیده ده.

قصیده په عربي اصطلاح هغه جید او منقح او متصل شعر و، چي د بیتو شمېر به یې تر (١٦ یا ١٧) کم نه و، دا نوم د قصد له مصدره جوړ سو، چي معنی یې استقامت او اتصال او سموالی او برابري او سوچه توب و، (وګورئ المنجد ترجمان اللغة لسان العرب).

قصیده په عربي ادب کي تر اسلام دمخه لا موجوده وه او داسي ښکاري چي قصیده په دغه موجوده شکل او تعریف عجمي ملتو له عربو څخه اخیستې ده.

د عربو له جاهلي ادبه اوس موږ ته هغه اوږدې او خورا فصیحې قصیدې د نمونې په ډول پاته دي، چي معلقات سبعه یې بولي او د دغو شاعران تر اسلام دمخه په عربو کي تېر سوي وه.

عربي قصیده د رېګستان د قبایلي ژوند یو ښکلی تصویر و. شاعر به د کلو کنډوالې، د معشوقې پر باندې د هوسیو خرام او د اوښانو پر شا سفر او د خپل قبایلي ژوندون مناظر او د محبوبا ساده حیات او عشق په عربي فصیحو او بلیغو ابیاتو کي تصویر کول او هره قصیده به هم له (١٦) تر سلو بیتو پوري رسېده.

په قصیده کي به حماسي مناظر هم تصویر کېده او قبایلي مفاخر به ستایل کېده او د عربو قصیده د بني امیه تر خلافته پوري هم په دغه بدوي او خاص عشیروي رنګ او فصاحت کي وه، څو چي د خلافت مرکز له دمشقه بغداد ته رانقل سو او د عجمو د مدنیت او کلتور او ثقافت اثر په عربي ادب کي ښکاره سو، نو دلته قصیده هم په عجمي فکر او رنګ ورنګېدله او مخصوصاً د خراسان او افغانستان عربي ویونکو شاعرانو په عربي قصیده او ادب خپل خاص کالي واغوستله.

دا خبره د تحقیق وړ ده، چي د خراسان خلکو تر اسلام دمخه قصیده درلوده که یه؟ او د دوی په ژبو یعني اوستا او پښتو او پهلوي کي دغه ډول اشعار موجود وه که یه؟

د اروپا ځینو محققانو چي پر دې خبره باندي تحقیقات کړي دي له دوی څخه کریستن مین او هیننګ داسي وایي :

"چي د فارسي ژبي د نظم قواعد له عربي څخه نه دي اخیستل سوي، بلکي تر اسلام دمخه دوی داسي قواعد لرله او ښایي چي عربو هم د جبره(؟) دولت په وخت کي دا شاعري صنعتونه هم له دوی څخه زده کړي وي".

البیروني د غزني مشهور عالم او محقق پخپل کتاب الهند کي د خلیل بن احمد د عروضي قواعدو او د سنسکریت د قدیمو اوزانو د شعر د لارو چارو تر منځ ډېر مطابقت او شباهت بیانوي او بیا نو وایي چي ښایي خلیل بن احمد به د عربي عروضو په ترتیب کي د سنسکریت اوزانو قواعد اروېدلي و.

له دغو روایاتو څخه ښکاري چي په خراسان کي تر اسلام دمخه شعري اوزان موجود وه، او لکه د اروپا پوهانو چي تحقیق کړی دئ د پهلوي منظومات او اشعار هم یوازي پر هجایي اساس ولاړ نه وو، بلکي نور اوزان او اقسام یې درلودل او لکه ځینو پوهانو چي لیکلي دي د پهلوي یو زوړ نظم (شه وهرام ور ژاوند) قصیده ده، چي هره مسرۍ یې (١٢) هجاوي او قافیه

---

[٦] د علامه حبیبي مرحوم د پښتو ادب لنډ تاریخ په پای کي د پښتو قصیدې په باب څېړنه سوېده چي سرلیک یې (قصیده په شرقي ادب او پښتو کي) دئ، خو د هغه مرحوم د دغي څېړني بشپړ شکل په ١٣٥٧ ش کال په کتابي ډول د افغانستان د علومو اکاډیمۍ لخوا په (١٥٦) مخونو کي (د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده) تر سرلیک لاندي خپور سو، دلته ما د هغه کتاب بشپړ شکل را اخیستی دئ، چي البته د پښتو ادب د لنډ تاریخ د څېړني څخه زیات اضافات پکښې سوي دي خو په کوم ځای کي چي د لنډ تاریخ څېړنه تر نوموړي کتاب اضافه توب لري هغه مي هم ورسره یو ځای کړي دي. (م. روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، (د مهر مجله ۳ شماره پنځم کال).
دغسي هم د پهلوي هغه قديم متن چي جاماسب اسانا چاپ کړی دئ قصيده ده چي مطلع يې دا دئ :

دارم اندرزی از داناگان
ازگفت پيشـــينگان ...

د دې قصيدې بيتونه ټوله په آخرکي د ان قافيې لري، (وزن شعر فارسی، ص ۳۵). له دې پخوانو اسنادو څخه ښکاري چي تر اسلام دمخه خراسانيانو او پارسيانو قصيده درلوده اوکوم وخت چي دوی په دري خپل قصايد نظم کړه نو دوی په دې فن کي قديمه تجربه او مهارت درلود او پاخه وو، په دري کي هم لومړي قصايد په سيستان کي ويل سوي دي، چي د افغانستان د پخواني ثقافت او ادب په غيږکي پرورښت کېدی.
د هجري (۲۵۰) کال په شاوخوا کي يقعوب ليث په سيستان کي د افغانستان د آزادۍ بيرغ ودراوه او ځان يې د بغداد د خلافت له تسلطه خلاص کی، ده غوښته چي د خپل وطن استقلال او عظمت او پخوانی کلتور وساتي، يوه شاعر د ده په ستاينه کي عربي قصيده نظم کړه، يعقوب هغه ته وويل :
"داسي خبري ولي کوې چي زه نه په پوهيږم".
دلته نو د يعقوب د دربار لوی منشي ولاړ سو او په دري يې يوه قصيده وويله او پس له دې به نو شاعرانو په عربي قصيدې نه ويلې، بلکي د دوی پخپله ژبه به وې.
د سيستان تاريخ دغه ابتدايي قصايد په تفصيل ليکي او موږ ته راښيي چي د قصيدې د پرورښت ځای دغه زموږ افغانستان دئ.

د شرقي قصيدې موضوع :

قصيده په دري ادب کي د ستايني او مدح له پاره لکه د عربو قصيده استعمال سوه. په ساماني او غزنوي دوروکي د درباري شاعرانو په خوله او قلم داسي د لويانو او پاچهانو په ستاينه کي ومروړله سوه، چي په دغو دوروکي بې له مدح او ستايني بل څه لږ پکښې ليدل کيږي، د رودکي او فرخي او عنصري او منوچهري او منجيك او غضايري او نورو مشهورو شاعرانو قصايد چي وينو په سل کي نهه نوي د مقتدرانو ستايني دي.
مګر په همدغه غزنوي عهد کي حکيم ناصر خسرو د قصيدې مخ له تشي مداحۍ څخه د حکمت او موعظت خوا ته وګرزاوه او قصيده يې د اخلاقي تبليغ او اجتماعي او ديني اصلاح او فلسفې او حکمت په ګرانبها مرغلرو جړاوکړه.
ناصر د دې مهم کار اساس کښېښود او حضرت حکيم سنايي په غزني کي پسې تکميل کړ، ده هم له مداحۍ څخه ځان وژغوره او قصيده يې د اخلاقو او موعظت او حکمت او تصوف او انساني ښېګڼو په ستاينه ښايسته کړه او دا ښکلې محبوبا يې له درباره راوايسته او د درويشانو په خانقاه، د دردمندانو په کوډله، د عارفانو په درسګاه او د رندانو په بزم کې ودروله، دلته نو موږګورو چي هغه درباري قصيده اوس روحاني ښکلې نغمه سوه.
په هغه غزني کي چي فرخي قصيده د سلطان محمود په ستاينه کي داسي په مبالغه آميزه وينا ډکوله :

شهنشاهی که شاهان را زديده خواب بر بايد
زبيم نه منی گــــرزش به جا بلـــقا و جــا بلـــسا
دل خـــــار از بين تيغ او خون گـشت پنداری
که آتش رنگ خون دارد چو بيرن آيد از خارا

سنايي په دغه قصيده داسي ښکلي روحاني کالي واغوستل :

ازين مشت رياست جــوی رعـــنا هـــيچ نکـــشايد
مســــلمانی زسلمان جــــــوی، و درد دين زبودردا
به صــــاحب دولتی پيوند، اگـر نامی همی جويی
که از يك چاکری عيسی چنان مصروف شد يلدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصيدې په عربي ادب کې خاص تکنيك درلود، او د قصيدې ويلو آداب او فني چارې بېلې او ټاکلې وې، قصيده به په يوه تشبيب يا نسيب شروکېده، دا تشبيب د معشوقې د ميني او شوق او عشق ستاينه يا به د شاعر د احوال بيان و. نسيب په عربي لغت کې هم د معشوقې د ښکلا وصف او د محبت او ميني بيان دئ، (المعجم في معايير اشعار العجم، ٤٠٦ مخ). د اغاني په روايت په اسلامي دوره کې د نسيب ګويانو امام جميل بن محمد هغه عاشق شاعر دئ، چې د عبدالملك بن مروان معاصر و او خلکو به هغه په دغه سبب امام المحبين باله، (الاغاني ٧ – ٨). ځينو شاعرانو به د خپلو قصيدو په تشبيب کې د ځينو ښکلو پېغلو توصيف کاوه او هغه به داسي خوښي سوې، چې شاعر به يې مېړه کی، لکه نصيب چې د عبدالعزيز بن مروان مريې و په تشبيب کې يې يوه ښکلې نجلۍ (هند) وستايله او هغې دی په خپله مړوښۍ ومانه، (آداب اللغه).

دا نسيب په دري قصايدو کې هم دغه ډول ليدل کېږي، خو فرق يې دوني دئ چې د عربي ادب د نسيب موضوع د معشوقو ښکلا او جمال وي مګر د غزنوي دورې د قصايدو تشبيب د شاهد يا نګار يا صنم په وصف جړاو کېږي. مثلاً دغه نصيب وايي :

اروني قبا انظر اليه فانني
احب قبا اني رايت به هندا

يعني ما ته قبا (غر) راوښيئ، دا غر پر ما ځکه ګران دئ چې ما هلته هند (خپله معشوقه) ليدلې وه. فرخي سيستاني د سلطان محمود د يوه وزير په مدح کې د قصيدې تشبيب داسي شروع کوي :

بردم اين ماه به تسبـــــــيح و تراويح بسر
من و سيکی و سماع خوش و آن ماه پسر

مګر د فارسي قصيدې تشبيب پر دغه حال محسور نه سو پاته، چاپېر او ثقافت او زمانې پر هغه باندي اغېزه وکړه او دا ځکه چې د خراساني شاعر په مخ کې د طبيعت ښکلي مناظر او د کوهسار ښايسته لمني، د ګلشن او چمن تازه هواوي او د بلبلانو خواږه ږغونه او د اوبو ډك بهانده سيندونه او داسي نور ښکلي منظرې پرتې وې. له دغو ليدنو او کتنو څخه هم شاعر د قصيدې په تشبيب کې کار واخيست او د خپلو قصيدو پيل يې په پسرلنيو نندارو وکی، مثلاً د فرخي د يوې قصيدې تشبيب داسي شروع کېږي :

بر آمـــد نيلـــــګون ابری زروی نيلـــګون دريا
چو رای عاشقان ګردان چو طبع بيدلان شيدا

د ابوالفرج روني د يو تشبيب مطلع دغه ده :

نوروز جوان کرد بدل پير جوان را
ايام جوانيست زمين را و زمان را

د شرقي ادب د قصيدې دغه خاصر رنګ و، چې شاعر به په نسيب يا تشبيب قصيده شروع کړه او پسله دغه به يې د خپل شعر آهنګ او مضمون داسي ترتيب کړ، چې د خپل ممدوح ستايني ته يوه د ګرېز لار ومومي. دلته د شاعر وظيفه درنېده ځکه دا ګرېز بايد په داسي ډول سوی وای، چې ډېر ښايسته او مناسب او په زړه پوري وای. دغه حال ته يې په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) هم وايه، چې کله کله به دغه ګرېز او تخلص پر (حسن طلب) او دعا ختمېده او قصيده به هم ورسره تمامېده.

دا ټول مراحل يعني تشبيب او تخلص، حسن طلب او دعا د شاعر په مهارت او استادۍ اړه درلوده، چې څنګه يې ادا کوي او کوم الفاظ او مناسب او په زړه پوري مضامين پکښې ځايوي. داسي قصيده په ادبي اصطلاح مشبه بلله کېده چې بې تشبيبه قصيده به يې مقتضيه بلله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو قصیده هم پخوانۍ ده

تر ډېره وخته د پوهانو دا خیال و، چې په پښتو ادب کې د قصیدې آغاز له خوشحال خان خټک څخه دئ، مګر کوم وخت چې د محمد هوتك پټه خزانه زما لاس ته راغله نو ښکاره سوه، چې تر خوشحال خان دمخه هم د پښتو قصیدې خپل ځلانده مراتب تېر کړي دي.
د قصیدې د نشو نما او پیدایښت زانګو خو ما وویل چې دغه زموږ وطن و، پهلوي او دري او فارسي قصیدې ټوله په دغه ادبخېزه مځکه کې روزلي سوي وې، نو پښتو قصیده هم په دغه مځکه کې پالل سوې او دا ښکلې او ګلالۍ غوټۍ په همدغه بڼ کې غوړېدلې ده.
د پښتو تر ټولو قدیمه قصیده، چې د محمد هوتك په همت موږ ته را رسېدلې ده د سلطان محمود په عصر اړه لري، او د دې قصیدې له براعت او بلاغته داسي ښکاري، چې په پښتو ادب کې تر دې دمخه قصیدې ډېر پخواني مراحل تېر کړي وه، چې د (٤٠٠ هـ) په شاوخوا کې و دې پخوالي او براعت او فني اعتلا ته ورسېده.
محمد هوتك دا قصیده د شیخ کټه له (لرغوني پښتانه) کتابه څخه رانقلوي چې دغه شیخ هم له تاریخ سوري څخه را اخیستې وه. دا قصیده په پښتو بولله یاده سوې ده او داسې ښکاري، چې په پخوانۍ پښتو کې قصیده (بولله) بلله.
د غور سوري پاچهان خو تر اسلام دمخه لا هم په غور کې د برم خاوندان وو، کوم وخت چې د سبکتګین کهول پر غزني مسلط سو نو د سلطان محمود او د دې غوري کورنۍ اختلاف پیدا سو او په دغه وخت کې د غور ټولواك امیر محمد سوري و، چې د مؤرخینو په قول په (٤٠١ هـ یا ٤٠٥ هـ) کال سلطان محمود دی په آهنګران کې ونیوی او هغه له ډېره غیرته زهر وخواړه او ځان یې مړ کی، (طبقات ناصری ج ١، ١٧٢ بیهقی، ج ١، ١١٧ و الکامل ٩ – ٩٩).
د دې غوري امیر په دربار کې یو پښتون شاعر اوسېدی، چې نوم یې شیخ اسعد بن محمد سوري و او محمد هوتك د پخوانو کتابو لرغوني پښتانه او تاریخ سوري په حواله د ده مړګ د زمین داور په بغني کې په (٤٢٥ هـ) کال ښودلی دئ.
شیخ اسعد د امیر محمد سوري په ویرنه یعني رثا کې یوه اوږده بولله یعني قصیده وویله، چې (٤٤) بیته ده او تر اوسه چې موږ په پښتو ادب کې معلومات لرو نو دغه قصیده تر ټولو زړه او پخوانۍ بولله ګڼله کېږي او د ژبې ډېره لرغونې پنګه او ادبي تومنه راښیي.

د مضمون له پلوه د قصیدې اقسام

قصیده د مضمون له پلوه ډېر اقسام لري، د عربو قصیدې خو په جاهلیت کې پر حماسي ویاړونو او قبیلوي افتخاراتو او عشقي احساساتو بنا کېدې، مګر په اسلامي دوره کې خاص بیا د عباسي دربار او امیرانو په مخ کې قصیده د مدح او ستاینې او انعام ګټنې ذریعه سوه.
په دري کې هم مدح تر هر څه دمخه د قصیدې غایه او هدف وه او عاشقانه تشبیبونه صرف د قصیدې د ښکلي کېدو له پاره و او د مینې له خلوصه او تودو جذباتو څخه تر هغه خالي وه، چې سنایي په قصیده کې د روحي او ملکوتي جذباتو اور او حرارت پیدا کاوه.
دمخه مو ویلي و : چې کوم وخت په افغانستان کې یعقوب لیث د آزادۍ ښکلی بیرغ د سیستان د زرنج پر شاهي ماڼیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپاوه، هم په دغه وخت کي پارسي قصيده د دربار همدمه سوه او په خوښۍ او نشاط، په جنګ او روغه او ستاينه او وېرنه کي د شاعر د لاس ډېر کارآمده او په زړه پوري متاع و. کله به يې د عيش او نشاط او جمال دوستۍ بزمونه په قصيده تودول کله به يې زلمي د جنګ پر ډګر په قصيده پارول او کله به يې په ټوکو او هزالۍ د همدې قصيدې په وسيله خلک خندول، خو کله کله به د بډايانو او اميرانو د مړيني پر وخت د وير او اعزا او رثا په ټولنو کي هم قصيده اورېدله کېده.

مګر د رثايي قصيدې او وېرني رنګ بېل و دلته به شاعر خپل هنر او د وينا کمال او قوت هسي په کار اچاوه چي هغه د مرګ واقعه به يې ډېره هولناکه او غمجنه او د وير او ژړا وړ ښوولې. د خلکو د ژړا او وير او ساندو او کرېږو مناظر به يې تصوير کول.

ښايي چي په دري ادب کي هم دغسي وېرني دمخه لا وې، خو اوس موږ ته فقط له رودکي څخه د رثا ځيني شعرونه پاته دي او تر ده وروسته نو مرثيه ويل عام سوي دي.

د رودکي مراثي اوس د قطعاتو په شکل کي پاته دي، خو ممکنه ده چي په اصل کي به قصايد وه او نور بيتونه به يې ورک سوي وي. دا بيتونه له هغي وېرني څخه دي چي رودکي د يوه هم عصر شاعر مرادي په مرګ د (۳۰۰ هـ) په حدودو کي ويلې وه :

مرگ چنان خواجه نه کاریست خرد		مرد مرادی نه همانا که مرد
کالبد تیره به ما در سپرد		جان گرامی پدر باز داد
زنده کنون شد که تو گویی بمرد		آن ملك باملکی رفت باز
آب نبد او که به سرما فشرد		کاه نبد او که ببادی پرید
دانه نبد او که زمینش فشرد		شانه نبد او که به مویی شکست
کود و جهان را به جوی می شمرد		گنج زری بود درین خاکدان
جان و خرد سوی سموات برد		قالب خاکی سوی خاکی فگند
بر سر خم رفت و جدا شد ز درد		صاف بد آمیخته تا در دمی
مروزی ورازی و رومی کرد		در سفر افتند به هم ای عزیز !
اطلس کی باشد همتای برد		خانهٔ خود را بازر و دهر یکی
نام تو از دفتر گفتن سترد		"خامش" کن چون نقط ایرا ملك

دا د پارسي مرثيې يوه لومړنۍ نمونه ده، چي بې ځايه تکلف او تصنع نه لري، وينا يې صافه او روښانه او سپيڅلې ده او شاعر خپل احساسات په زړه سوي او صميميت پکښې ځای کړي دي.

په رثايي قصيده کي تشبيب نه ځايېده او نه د تغزل وخت و. نو پخوانو شاعرانو به لومړی پلا پخپل مقصد او د وير په څرګندولو پيل وکړ. خو وروسته چي رثا هم درباري او تشريفاتي سوه، نو د رثايي قصيدې آغاز او انجام هم ځيني خاص صفتونه وموندل، مثلاً فرخي د سلطان محمود پر مرګ باندي د غزني د ښار مناظر او د وېرني مراتب په دې قصيده کي تصوير کوي :

شـــــهر غزنین نه هـــــمانست که من دیدم پار
چي فتاده است که امسال دگرگون شد کار؟
خان ها بینم پر نوحـــه و پر بانگ و خـــــروش
نوحه و بانگ و خروش که کـــــند روح فگار

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو پخواني قصايد

د امير محمد سوري په ويرکي د شيخ اسعد سوري بولله

په تېر بحث کي پر پارسي رثا خبري وسوې، او دا دئ اوس په پښتو ادب کي پر رثايي قصيدې خبري کېږي :
د شيخ اسعد سوري قصيده هم يو راز خاص فني آغاز او ترتيب لري. دی خپله وېرنه د فلك په شکوه پيل کوي او د آسمان د ګردش اثرونه په کايناتو کي ښيي.
د قصيدې اوله برخه دغه تمهيد دئ، چي د قصيدي د تشبيب ځای يې نيولی دئ. دلته شاعر د خپل مقصد په څرګندولو او اداکي ډېر قدرت ښکاره کوي، (۱۹) بيته وايي او د فلك د تېري او ظلم مناظر ښيي او دا تمهيد په استادي داسي يړدي:

د فلك له چارو څه وکړم کوکار — زمولوي هر ګل چي خاندي په بهار
هر غټول چي پر ښېديا غوړېده وکا — رژوي يې پاڼې کاندي نار په نار
ډېر مخونه د فلك څپېړه شنه کا — ډېر سرونه کا تر خاورو لاندي زار
د واکمن له سره خول پربباسي مړ سي — د بېوزلو ويني توی کاندي خونخوار
چي له برمه يې زمری رپي زنګلو کي — له اوکوبه يې ډاري تېر و جبار
هم يې غشی سکڼې ډال د ژوبلورو — رستمان ځني ځغلا کاندي په ډار
چي يې ملاوي نه کږېږي په غښتليو — دا فلك پر وکا څه کاري ګذار

۷

په يوه ګــــردښت يې پرېباسي له برمه
نه يې غشی نه لېنديږ وي نه يې سپار

تر دې ځايه د قصيدې تمهيد په تدريجي ډول تر مطلبه پوري را رسېږي او اوس نو شاعر غواړي، چي د دغو تېريو او ظلمونو تر بيان وروسته پخپله د فلکه سره وينا وکي، په دغو تېرو بيتوکي خو شاعر له يوه غائبه حکايت او شکايت کاوه، مګر وروسته له غائبه مخاطب ته التفات کوي او دا هم يو فني ترتيب دئ، چي لومړی د ګيلې او شکوې آغاز له غايبه وسي او داسي فرض کړای سي، چي ګويا هغه هلته نسته او نه اروي او شاعر هم نه غواړي چي خپله شکوه د هغه غوږ ته ورسوي. مګر وروسته چي د ده تأثر ډېرېږي او حوصله يې هم تنګېږي نو لکه په غشي ويشتلی زخمي پر اصلي ويشتونکي باندي حمله کوي او فلك له غيابه حضور ته راولي او له هغه سره خپلې ګيلې او ماڼې حضوراً وايي. دا التفات په صنعتي لحاظ دلته ډېر خوږ او مفيد دئ. چي پسله يوه تمهيده له غايبه مخاطب ته التفات کوي، دلته فلك ته په يوه احتجاجي مخاطبه داسي پيل کېږي :

څه تېری څه ظـــــلم کاندې اې فلـــــکه
ســـتا له لاســـه نه دئ هيڅ ګل بېله خار
په ويرژلو لور[۸] نه کړې په زړه کراړيه
پر نتلـــــــيو اوروې د غــــــــــــم ناتار

---

[۷] اوکوب :- عظمت.

[۸] لور : مهرباني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا مخاطبه هم یوولس بیته ده، او په ډول ډول د فلك تېرى او جفا څرګندوي او په پای کي په ډېره استادي او مهارت خپل مقصد ته ګرځي او تخلص کوي، او دا مرحله د ادبي معاییرو سره بالکل سمه ده او په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) ورته ویلای سو.

کله غـــورځـــــوې واکـــمن له پلازونو[9]
کله کښېـــــــنوي په خـــــاوروکي بادار
زموږ پر زړونو دي نن بیا یو غشى وویشت
ودي ژوبلـــــــه په دې غشي هـــــــــزار
پر ســـوریو باندي ویر پرېوت له پاســـه
محـــــمد واکـــــمن چي ولاړى په بل دار

دلته اسعد د امیر محمد عدالت اوکردار ښیي او بیا نو د ده پر اسارت او مرګ افسوسونه کوي او په دې ویرکي د غوریانو د درد او الم ترجماني داسي کوي :

په دې ویر د غور وګړي تور نمري سول
په دې ویر رڼا تیاره ســـــوله د ښـــار
ګوره څاڅي روڼې اوښي له دې غـــرونو
داکړونګی[10] ساندي لي په شــــورهار

شاعر دلته طبیعت ته رجوع کوي او د غور ښکلي مناظر په دې ویرجنه پېښه کي هم نه څني هېرېږي او چاپېر د شاعر په طبیعت کي داسي جلوه ګري کوي :

نه هغه زرغا د غرونو د بېدیا ده		نه د زرکیو په مسا دئ کټهار
نه غټول بیا زرغونېږي په لاښونو		نه بامي بیا مسېده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو		نه رادرومي غور ته بیا جوپي د شار
د پسرلي اوره تودې اوښي تویوینه		مرغلري به نیسان نه کړي نثار
دا په څه چي محمد ولاړ له نړیه		په وېرنه یې سو غور ټول سوګوار

وګورئ ! دلته د طبیعي شعر ښکلي ښې څرګندېږي، د شاعر تکیه ټوله پر طبیعت ده او خپل نظر پر طبیعي مناظرو باندي څغلوي او په درد او ویرکي هم خپل محیط او چاپېر نه هېروي، د ساندو اوکوکارو په وخت کي هم د غور غرونه او دښتونه، د سرو غاټولو فرشونه، د مښکو کاروانونه او د پسرلي د بارانو مرغلري شیندنه او د زرکو کټهار او د ګلونو مسا یادوي او دا ټوله د میحط او طبیعت یوه ښکلې ترجماني ده.
دلته تاسي د فرخي هغه قصیده هم ولولئ چي د سلطان محمود پر مرګ یې ویلې ده. دا شاعر د خپل محیط ترجمان او د ښاروالو د احساساتو او احوال مصور دئ او داسي وایي :

---

[9] پلاز : تخت.
[10] کړونګی : آبشار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهر غزنین نه همانست که من دیدم پار خانه ها بینم پر نوحه و پر بانگ خروش کویها بینم بر روی زنان همچو رمان حاجبان بینم خسته دل و پوشیده سیه مطربان بینم گریان و ده انگشت گران		چه فتاده است که امسال دگر گون شده نوحه و بانگ و خروشی که کند روح فگار چشمها کرده زخونابه برنگ گلنار کله افگنده یکی از سرو دیگر دستار رودها بر سر و بر روی زده شیفته وار

فرخي یو ښاري او درباري شاعر و، د ده د تفکر او تخیل مجرا هیله وه. په کوم ځای کي چي احمد د غرو ښکلا او ښایسته مناظر په ساندو کي هم تصویر کول، دلته فرخي د غزني د کوڅو او کورو حال ځرګندوي چي خلکو په ژړا ژړا دلته او هلته ځغستل او مهترانو خپل مخونه په څاپېړو وپړسول، حاجبانو خولۍ او لنګوټې ورکي کړې او ډمانو سرناوي او ډومبکي پر خپلو سرو او مخو باندي د لېونو په څېر ووهل.
د دواړو قصیدو دغه فرق ته ځیر سئ، چي دغه خصایص په ټول ادب کي ښکاره کېږي. د قصیدې دغه آخر بیتونه هم ښکلا او ښایست او ځانته رنګ لري :

نه ښکارېږي هغه سور د سور په لتو — نه ځلېږي هغه لمر پر دې دیار
چي به نجلیو په نڅا پکې خندله — چي به پېغلو کا اتڼ قطار قطار
هغه غور په ویر ناتار د واکمن کښېنوست — هغه غور سو د جاندم غوندي سوراړ[11]

دلته نو شاعر د قصیدې مخ ګرځوي او بیا له فلکه سره داسي د زړه له درده ویناکوي :

لاس دي مات سه اې فلکه ! چي دي وکا
محـمد غوندي زمرى د مـــــړیني ښکار

په وروستنیو بیتوکي شاعر خورا تندېږي او د ویر اورني او تند احساسات په مهارت ښکاره کوي :

شین زړګی فلکه ! ولي لا ولاړ يې مځکي ولي په رپېږدلو نه پرېوزې چي زمري غوندي واکمن ځي له جهانه		اې د غور غرونو په څه نه سوئ غبار لاندي باندي سه چي ورك سي دا شعار چي څوك نه کړي پر نړۍ باندي قرار

د فرخي د قصیدې پای د سلطان محمود سره په ویناووکي داسي دئ:

زینت و قیمت و مـــقدار جهـــان را بتو بود
تا تو رفتی زجهان این سه برون شد یکبار
شـــــعرا را بتو بازار بر افـــروخـــــــته بود
رفتی و با تو بیـــــکبار شـکست آن بازار

دلته خو هم فرخي خپله استادي ړغوي او قصیده په مهارت تماموي، مګر د لوړ بیته څخه لږ څه توزنه هیله هم ښکاري، چي ښایي شاعر په دغه ویرکي د خپل بازارکوټه والي هم نه وه هېره کړې او دا یو ډول ځاني او طبقاتي شعور دئ، چي په یوه

[11] سوراړ : ګرم دښت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمومي ماتم کي نه ښايي. اما اسعد خپله قصيده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتيجه ځني اخلي، چي يو ډول ملي غرور او ننګ او اجتماعي شعور ځني ښکاري.
دلته د پښتنو عنعنوي ننګه بيانيږي، او د سوري تېر وياړنه پر بنا کيږي، چي په اجتماعي او اخلاقي لحاظ مهمه ده، دی وايي :

سخ په تا اې محمده ! د غور لمر وې ته پر ننګه وې ولاړ په ننګ کي مړ سوې که سوري دي په مرګ وير کاندي ويرمن سول		په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار هم پر ننګه دي پر ننګه کا ځان جار هم به وياړي ستا په نوم ستا په تبار

دا د پښتو د هغي پخوانۍ قصيدې تحليل و، چي تر دغي دمخه موږ اوس بله زړه قصيده په لاس کي نه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غوري دوره کې
د ښکارندوی قصیده

د پښتو قصیده خو د زماني په رنګ ورنګېدله او له خپل چاپېر څخه يې ډېر څه په ځان کې ومنله، د عربي او پارسي ادب اغېزې هم پکښې ښکاره سوې، مګر بيا يې هم خپل سبك او آهنګ او خصوصيات خوندي کړل.
د شيخ اسعد د غزنوي دورې تر پخوانۍ قصيدې وروسته موږ ته د غوري ښکارندوی يوه د ستاينې بولله بيا هم په هغه پټه خزانه کې د رڼو مرغلرو په څېر راپاته سوې او خوندي سوې ده او دا ښکارندوی هغه پښتون ستايوال او پياوړی شاعر دئ، چې د (۵۸۰ هـ) کال په شاوخوا کې د غور په دربار کې اوسېدی او محمد بن علي د تاريخ سوري ليکوال د ده د بوللو يو غټ دېوان په بُست کې ليدلی و (پټه خزانه).
د غور له تاريخي لوړتيا او عظمته او د سور د درنې شاهنشاهي کورنۍ څخه اوس موږ ته تشي د ښاروکنډوالې او د فېروزکوه يو جګ منار پاته دئ، چې د دغو پښتنو صنعتي ذوق او د عمران لياقت څني څرګندېږي.
خو د دغو پاتو آثارو سره سره د شيخ اسعد او د ښکارندوی ادبي مرغلري هم د بليغو او غرا قصايدو په لړ کې د پښتو ادب پر خول باندې په ډېره ځلا او رڼا برېښي.
د سوريانو د درنې کورنۍ نامتو بريالی او د هند فاتح سلطان معزالدين يا شهاب الدين خو د سلطان محمود په څېر په واور وارو د هند پر لور لښکري بېولې او هلته يې د اسلام او عدالت او د اخلاقو او تهذيب رڼا خپره کړې ده[12].
داسې ښکاري چې ښکارندوی د ده د دربار ستايوال شاعر هم په دغو جنګي سفرو کې ورسره ملګری و، او کله چې شهنشاه پر اباسين باندې تېرېدی، نو ښکارندوی د ده په ستاينه کې يوه قصيده ويلې وه.
دا قصيده په پوره فني دود په يوه پسرلني تشبيب شروع کيږي او شاعر خپل نهايي قدرت د پسرلي د مناظرو په تصوير کې ښکاره کوي، کوم حيات، کوم حرکت، کوم نشاط او ښورښت چې د پښتونخوا په پسرلي کې سته او د پارسي شعر د قصايدو د تشبيب يو ښکلی او په زړه پوري زېور دئ په دغه قصيده کې هم پروت دئ، لکه چې وايي :

د پسرلي ښکلونکي بيا کـــړه سينګارونه
بيا يې ولــــــونل په غــــــرونو کې لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طـــيلسان زمــــردي واغوســـته غــــرونه

د نسيب ادبي او فني لوازم او ښېګنې خو دا دي چې شاعر خپل مقصد ته يوه ډېره مناسبه او سمه لار پيدا کې او خپل اروېدونکی په خوږو الفاظو او په زړه پوري مضمون داسې راکښېباسي، چې د ده هغه اصلي مقصد په پوره زړه او مطمئن نفس واروي. د قصيدې مضامين سره پوري او متناسب وي استحالت عقلي ونه لري[13].
درانه او خواتوري کلمات پکښې نه وي او که ستاينه کوي هغه هم په داسې ډول وي چې ادب، نزاکت او د مادح او ممدوح مقام پکښې خوندي سوی وي. د ښکارندوی د قصيدې نسيب خو يو د ښکلا بهېر او د جمال انځور او د ښايست بېخي ښه منظر دئ، هر بيت يې پر خپل ځای ښه ښکاري او د ښکلا ترجماني کوي، مثلاً د ګلو ښه بوی خو هر څوك ستايي، مګر دغه مقصد په فني ډول او لطيف تشبيه سره ادا کول د پياوړي شاعر کار دئ، وايي:

هـــر پلو د ګلو وږم دئ لـــونلی
ته وا راغله له ختنه کاروانونه

---

[12] طبقات ناصري.

[13] المعجم في معايير اشعار العجم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د پښتو د تشبيه له نازکو اداتو څخه ته وا داسي لطافت لري چي د ختن د کاروانو ورمي ډېري خونددوري کوي او مضمون د حقيقت خوا ته نژدې کوي، له اغراقه يې پاکوي، ځکه چي اصلاً خو د ختن کاروانونه او هغه هم په مشکونډيو بار نه دي راغلي، مګر شاعر په خپل ادبي اعجاز د پسرلي له ګلو څخه دغسي ورم تون جوړوي.

د قصيدې خورا دقيق او ځيرتابه ځای هغه دئ، چي شاعر خپل مقصد ته هڅه کوي او غواړي چي ستايني يا وېرني يا کوم بل مقصد ته مخه کي. په فني ژبه دغه تخلص يا ګرېز د شاعر په مهارت اړه لري، چي رکيك او سپك نه سي. منوچهري د يوه نوروزي او بهاري نسيب په پای کي د خپل ممدوح ابوسهل زوزني ستايني ته داسي د ګرېز لاره مومي :

شاخ بنفشه بر سر زانو نهاده سر

مانندهٔ مخـالف بوسـهل زوزنی

دا تخلص خو ظاهراً ډېر ښه او ماهرانه ښکاري، مګر په انتقادي نظر خو لږ څه سپکي هم لري، ځکه که دلته د بوسهل زوزني مدح مطلب وي نو د ده د مخالف تشبيه له شاخ بنفشه سره چي ډېر دلچسپ او ښکلي او لطيف شی دئ ناوړه خبره ده.

خو د ښکارندوی تخلص د حسن ادا او صنعتي لطافته ډك دئ او دلته د بلبل ستايني چي د پسرلي د ګلونو په مدح کي خواږه بږغونه راباسي يادوي او په يوه خوږه تشبيه داسي د ګرېز لاره ځان ته پيدا کوي :

نه به چوڼی په ستاينو د جنډيو موږ سي

نه به مـــــوږ سم د سلــطان په صفتونه

د شــــنسب د کـــهاله خـــتلی لـــمر دئ

د پسرلي په دود ودان لـــه ده رغـــــونه

تر دې وروسته شاعر د ستايني ډګر ته وردانګي او دا ستاينه ټوله رزمي رنګ لري او د غوري سلطان مړاني، لښکرکشۍ، بريالتياوي، زغلونه او يونونه يادوي. د تورو ځلا، د زمريو يرغل، د مځکي فتوحات، د زلمو جنګي کارنامې، د هند د تورو مځکو لوټونه، د جګړنو بهېرونه د ده د ستايني موضوعونه دي، مګر د ستايني دا ټول شاعرانه زيار او هڅه پر داسي خوا روانه ده، چي کوم فني عيب نه لري، تشبيهونه او استعارې او کله کله اغراق خو د شاعرۍ ښکلي پلوونه دي، مګر د ښکارندوی په دغو صنعتي تخليقاتو کي کوم عقلي استحالت نسته او دا د ده کمال دئ، چي د شعوري صنايعو په پېچوموکي داسي ګرزي راګرزي چي د انساني تصور او تعقل له دايرې څخه نه وزي، چي سبا فني نقادان د ده شعر ته ګوته ونيسي او ووايي چي شاعر د مداحۍ په څپوکي هسي لاهو سوی دئ، چي د تعقل تر خند دباندي وتلی دئ.

مثلا شمس الدين محمد بن قيس رازي د اووم هجري قرن نقاد د انوري دا بيت د عقلي استحالت له پلوه غندي او دا د ده د شعر ناوليتوب بولي، چي خپل ممدوح په داسي ډول ستايي چي عقل يې نه مني، انوري وايي:

اگـــــــر فـــنا در هســـتی بگل براند ايد

ترا چه باك نه ذات تو مستعد فناست

داسي فني عيوب د لويو او مشهورو شاعرانو په آثاروکي هم ليدل کيږي، د عربو متنبي غوندي شاعر هم د مداحۍ په زغل کي داسي ټکرونه خوري، چي وروستني کره کتونکي د ده دا بيت ډېر غندي او هغه رازي وايي چي په دې بيت کي متنبي د خپلي مور پر اوږو سپرېږي او د ممدوح مخي ته ځي :

لواستطعت رکبت الناس کلهم

الی ســـعيد بن عــــبدالله بعرانا

يعني که ماکولای سوای ټوله خلك به مي اوښان کړي وای او پر هغو باندي به سپور د سعيد حضور ته تللی وای.

رشتيا هم دا ده، چي د شاعر دغه مضمون آفريني او ستاينه ډېره بارده او رکيکه ده او د انتقاد ګوته ورته نيوله کيږي.

اوس نو تاسي د ښکارندوی دغه طبيعي او معقوله ستاينه چي له عقلي استحالته تشه ده او هيڅ رکاکت نه لري هم لوستلای سوای، چي څو بيتونه يې را اخلم :

په جـــــويو جويو جـــګړن يې هـــند ته يون کا

چي د غـــــور بادار همت کـــــا په زغـــــلونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خـــپان ســـيند يې هــــــــم له ډاره ايلايي کا
پر اوړو وړي د غــــــوريانو ښـــــه اېړونه[١٤]
په هـــــــرکال اټك د ده ښــه راغــــلی کاندي
غـــوړوي په څنډو خـــپل پاســـــته سالونه
پښــــتونخوا ښکلي زلمي چي ځغلي هند ته
نو آغلـــــيه پېـــــــغله کانــــدي اتڼــــــونه

دلته به موږ د تاريخ هغه وقوعي او رشتياني مناظر را په ياد کو، چي د غوريانو کاروانونه هند ته روان دي او د اباسين پر څپانو اوبو باندي د دوی بېړۍ نڅا کوي او د سيند غاړي په پستو رېګو فرش دي او په دې خوښي کي ښکلي پېغلي د اټك پر ګذرګاه خاندي او ناڅي.
ښايي چي ځيني ښاغلي لوستونکي به دلته دا غواړي چي د پښتو قصيدې فکري ذخيره او د ستايني د دغي قصيدو اجتماعي او ادبي اړخونه او د شاعر د فکر قدر او قيمت په ټولني تطور کي په انتقادي نظر او کره کتني سره واروي.
خو زه به دغه مباحث د دې څېړني اخيرنيو برخو ته پرېږدم، مګر دا نکته به اوس هم ووايم چي د پښتو شاعر د تفکر او تخيل جولانګاه هم د پښتو او پښتونوالي ښکلی او واقعي غولی دئ او دغه پښتانه زلمي چي د جګړې مهيب ډګر ته په خندا او نڅا راغلي او د يوه لوی ملي مقصد له پاره سرونه بايلي دوی له کانړو بوټو څخه نه دي پيدا سوي.
دغه ښايسته او آغلي پېغلي د دوی خوندي مېندي او خپلي دي، پر دوی خپل زلمي ګران دي خو بيا هم دوی د فراق او بېلتانه پر وخت له خوښۍ او نشاطه اتڼونه کوي او خپله خوښي د اتڼ او نڅا په ژړه وړونکو نندارو کي ښکاره کوي.
دا ولي ؟ ځکه دلته يو ملي لوړ هدف او لوړه غايه مخي ته ده او دغه هم د پښتانه شاعر او پښتو ادب هغه امتيازي ټکی دئ.

قصيده د روښانيانو په مکتب کي

تر غوري دوري وروسته د پښتو ادب په تسلسل کي يوه ناوړه تشه سته، ځکه چي له (٦٠٠ هـ څخه تر ٩٠٠ هـ) پوري موږ ډېر لږ آثار اوس په لاس کي لرو او په خاصه توګه بيا په دغو درو سوو کالو کي د قصيدې نمونه تر هغه وخته نه لرو، چي د پير روښان پياوړي شاګردان لکه دولت او انصاري او ارزاني او مخلص او نور تر (٩٥٠ هـ) وروسته په قصيده خوانۍ پيل کوي.
دا رکود او انفصال طبيعي هم دئ، ځکه چي تر (٦١٨ هـ) وروسته د چنګيز وحشي يرغلونه پر پښتونخوا راغله، دوی د غزنويانو او د غوريانو د عظمت مانۍ په غزني او باميان او فېروزکوه او هرات او بلخ کي ونړولې او بيا هم ګوډ تېمور دا هيواد پسي سپېره کی، په دغو تاړاکو او يرغلو کي چي غټ غټ ښارونه په سپېرو ډاګو بدلېدل او يو متنفس هم نه پاتېدی نو هلته علم او ادب او پوهنه هم پوپناه کېدل او پښتانه هم د لويو غرو سرو ته ختل چي له دې وحشيانه تاړاکه ځانونه وژغوري.
دلته نو د دوی سلسله له غوره سره وشلېدله او کوم وخت چي ابن بطوطه عربي سياح تر پښتونخوا د هند خوا ته تېرېږي د ده په قول افغانان د سليمان د غرو په سلسلو کي خپاره او مېشته وو او هم له دغه سببه د قصيدې تسلسل دغه درې پېړۍ له خپله لرغوني کانون سره پرې کړی ښکاري.
مګر کله چي د لسمي هجري پېړۍ په نيمايي کي بيا د پير روښان په فکري او ادبي مکتب کي قصيده نه په هغه قوت او

---
[١٤] اير : کښتۍ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انجام ښکاره کېږي نو موږ ته دا خبره زباتېږي، چي په دغه تشه دوره کي به هم قصیده په ادب کي وه خو که تر اوسه د دې دورې د قصیدې نمونې زموږ لاس ته نه وي راغلي له سابق او لاحقه دا معلوملای سو، چي دا طلایي مزي بالکل نه وو شلېدلي او د غورې دربار د قصیده سرایانو لرغوني روایات د لسمي او یوولسمي پېړۍ د شاعرانو په مخ کي پراته او موجود وه.

په دغو وختو کي پښتو قصیده د پیر روښان او بیا د خوشحال خان په مکتب کي وروزله سوه، مګر پس له غوري درباره درې پېړۍ د قصیدې نمونې اوس موږ نه لرو، خو بیا چي د پیر روښان په روحاني بزم کي وځلېدله نو رنګ او جوله یې بالکل بېله وه، یعني هغه قصیده چي په غوري دربار کي په فني او ادبي ګڼو ښکلې د مدح او رثا له پاره ویله کېده د پیر روښان په بزم کي خاص د تصوف او الهي تفکر په رنګ رنګېدلې راووته. د روښانیانو قصیدې خو د وحدت او تصوف په افکارو ډکي او غني دي، مګر د صنعت او ادب او بیان له پلوه وچي کلکي او بې خونده او تشي توري دي او د دوی د شاعرۍ او فني کمال او صنعتي جمال خوا سپېره ښکاري.

د ارزاني او میرزا قصاید :

د دولت او ارزاني او انصاري کوم قصاید چي اوس موږ ته پاته دي د مضمون او انسجام له پلوه بالکل نوي کړه وړه لري او داسي ښکاري چي د سنایي تر فکري تحول وروسته د تصوف او حکمت او موعظت قصاید او بیا فخرالدین عراقي د جذبې او حاله ډکي ویناوي په دغو اوقاتو کي دوني مقبولي سوي وې، چي د رندانو او زړو د خاوندانو بزمونه هم په دغو خبرو تاوده وه او د پیر روښان د مکتب شاګردان هم ټوله په دغو مردافګنو میو مست وه.

د سنایي وجد او حال، د عراقي درد او سوز، د مولانا جلال الدین بلخي مستي او نشاط او د وحدت په متلاطم دریاب کي د دوی لاهو کېدل، د روښانیانو د قصیدو اصله شمزۍ ده، مګر فرق دوني دئ چي د روښان په مکتب کي ادبي قدرت او د شاعریت حقیقي جلوې ډېري کمي دي. نه هغه شاعرانه اقتدار او طمطراق سته، کوم چي د غزنوي او غوري دورو په قصایدو کي لیدل کېږي، او نه هغه مترنم او د انګازو او خوند او ښکلا ډک کیف سته چي موږ دمخه د اسعد او ښکارندوی په قصیدو کي ولید.

که څوك د روښانیانو دواوین په انتقادي نظر وګوري او د صنعتي ښکلا تجلیات هلته نه مومي او د دوی په بیان او کلام کي د خوند او ذوق کمی حس کوي نو باید چي د روښانیانو ادب او خاص بیا قصیده وچه او له صنعتي او ادبي ښکلاوو څخه تشه وبولي او دا د پښتو ادب یوه خاصه دوره ده، چي موږ یې په ادبي انحطاط قایل یو او ښایي چي دا هم د هغه خاص کیف اثر وي، چي دغه پښتانه روښانیان په هند کي له محیط څخه لیري پاته سوي او له پخوانو ادبي روایاتو او ښکلاوو څخه بیرته سوي وه. نو ځکه د دوی په کلام کي هغه خوږوالی او هغه پیاوړتوب نه و، چي موږ یې د اسلافو په آثارو کي په ښکاره ډول وینو.

ښایي چي ځیني پوهان به د دغه ادبي رکود او تیارې علت دا وګڼي، چي روښانیانو په پښتو ادب او قصیده کي د تصوف او عرفان او الهیت روح پو کړی دئ او دغه مضامین د دوی غایي مقصد او هدف و، نو ځکه د شعر په ښکلا او د ادب په ذهني تخلیقاتو پسې نه ګرځېدل.

مګر دا خبره هم د دوی عذر نه پر ځای کوي، ځکه چي تصوف او عرفاني مضامین خو د شرقي ادب او فارسي قصیدې چاشني وه او د خوند او خوږوالي او مستۍ او نشاط سبب یې سول او په دغه رنګ کي ځیني ادبي شهکارونه لکه حدیقه او مثنوي لرو، چي تصوف په هیڅ ډول د هغو آثارو ادبي مقام او صنعتي او هنري قیمت نه دئ ورکښته کړی.

نو ځکه د روښانیانو د دورې ادبي انحطاط پخپله د دوی د هنري لیاقت لږوالي ته منسوبوو او دا وایو، چي تر دوی وروسته د خوشحال خان له ادبي نهضته سره بیرته قصیده په هغه پخواني آب و تاب ژوندۍ سوېده.

میرزا انصاري چي په (۱۰۴۰ هـ) د دکن په یوه جګړه کي وژل سوی او د روښان پیر لمسي دئ په یوه قصیده کي عرفاني معروفي خبري په داسي ډول کوي، چي هیڅ ادبي خوند یا صنعتي ښکلا نه لري، دی وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

معشوقه چي حجاب واخلي آواز ښه واړه د يو دئ چي په زمکه په آسمان دي په هر صورت سامع پوهيږي عارفان به پرې خوښيږي هر واصل چي يګانه شي په يوه کي دويم نشته		ترو عاشق به نزدېکت کا ګهي قهر ګه رحمت کا د يوه مولا صفت کا او سرود يې زيات لذت کا کم دليل ځني وحشت کا نداره به د وحدت کا نه زياتی نه کمامت کا

اوس نزدې دغه مضمون ته د حضرت سنايي له ملکوتي ارغنونه دا نغمه واورئ، چي په څه قوت او سلاست او پوخوالي په فضا کي انګازې اچوي :

ممقدسی که قديمست از صفات کمال هر آنکه شربت سبحانی و اناالحق خورد زآهوان طريقت هر آنکه شير آمد زما زم ملکوتش کند دلم چون خون بنغمه های مز امير عشق او مستم		نزهی که جليلست بر نعوت جلال به تيغ غيرت او کشته در هزار قتال نهاده است به پايش هزارگونه شکال مراست جام وصالش هميشه مالامال شراب وصلش دايم مرا شدست حلال

(ديوان سنايی ۱۹۲ مخ)

اوس دغه مطالب د روښان پير د بل شاګرد يعني ارزاني خويشکي څخه هم واورئ، چي د زرم هجري کال په شاوخوا کي ژوندی دئ، دی وايي:

د اثبات په کور دننه ستا زړه جام جهان نما دئ يو څراغ دئ چي بليږي د دغه څراغ رڼا ده چي منصور په سر د دار دئ بايزيد سبحاني ولوست د ملا پر کتاب نشته د کامل تخته ده پاکه		د احد ډېوه کړه بله او وې کاږه له بغله پوشيده دئ له احوله تر اعلی هم تر اسفله د انا لول يې ښيله د خپل زړه له هيکله؟ د رندانو له عمله د دې غير له امله

همدغه مضمون ته ورته مضمون دمخه عراقي په داسي ښکلو او خوږو الفاظو په شاعرانه مهارت بيان کړی و :

(c) ketabton.com: The Digital Library

روشنان آئینه دل چون مصفا بینند		روی دلدار در آن آئینه پیدا بینند
از پس آئینه دزدیده برویش نگرند		جان فشانند بروکانرخ زیبا بینند
عارفان چونکه زانوار یقین سرمه کشد		دوست را هر نفس اندر همه اشیا بینند
در حقیقت دو جهان آئینه ایشانست		که بدو دررخ زیباش هویدا بینند

(دیوان عراقی ص ۷۵)

دلته نو اوس پخپله ښاغلي لوستونکي اټکل کولای سي، چي په غزنوي او غوري دوروکي خو پښتو قصیده اوړه پر اوړه له پارسي قصیدې سره تله او په ځینو خصایصوکي لا ځني دمخه کېده هم، مګر د روښانیانو په مکتب کي خو قصیده ژوندۍ وه، اما جوله او بڼه یې کورټ اوښتې وه او هغه لرغوني ښېګڼي او خوږتیاوي او د جړاو او سینګار ګېڼې یې نه درلودې. مګر دغه وچه کلکه او توره تیاره دوره اوږده نه سوه او خوشحال خان بیا د قصیدې دلربا ناوې په هغه سینګار او ښایست راوایسته چي په لفظي او معنوي خصایصو او فني معیارکي هغه لرغوني قصیدې ته ورته ده.

قادر داد :

هم له دغي دِلي څخه قادر داد د محمد زمان زوی د روښان پیر له کورنۍ څخه تر (۱۱۱۸ ق) پوري ژوندی و، چي پلار یې هند ته فرار سوی او هلته به مړ وي، دی هم اوږدې عرفاني غزلي لري، چي کله کله یې دغه غزلي د قصیدې درشل ته هم قدم ږدي.

د ورکي خزانې مؤلف (۱۳۹۵) د ده څه نظمونه راخوندي کړي دي، چي د روښان پیر د ادبي مکتب یو ورك پلو را روښانه کوي.

قادر داد د روښانیانو په صف کي دکریمداد بنګښ تر څنګ

(مګر وروسته) د دربېدلو حق لري. ځکه چي په کلام کي یې شعریت تر واصل، دروند ښکاري. عمومي موضوع خو یوه ده، مګرکله کله هنر

هم پکښې ځایېږي او سړی ویلای سي، چي غزل یې د شعر ښکلاوي لري، لکه :

چي مدام په زړه کي خـــــیال لري و جـــنګ ته
څوك به څه وایي دې مست شوخ و شنګ ته
چي پرې اه د عـــــــــاجــــــزانو اثـــر نه کـــه
د نرمۍ خـــــوی به څه ســــتایي و ســـنګ ته
لـــــکه زه چي د هجـــــــران په اورګــذار شـــوم
خدای دي هسي ساعت پېښ نه که نهنګ ته
اندېښـــــني لـــــکه خـــــــــارونه رالګــــــیږي
په آرام مي اړخ نه لـــــــــــګي پالــــــــنګ ته
عـــــاقبت به ســــتا د غـــم حـــــصار ته پرېوزم
چي ارتاو دي کـــــــړم د میني وکــــــړنګ ته
د تهمت درســـته رقیب کړه په مـــا تشه
د غضب توره په لاس ګرځي و څنګ ته
رقیبان دکوڅې سپي شوه قـــادر داده !
مــــدام غــــاپي د دین وړي ملـــنګ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ورکه خزانه ۱/۱۱۳)

د قادر داد د کلام په نمونو کي یوه اوږده قصیده هم سته، چي په دې ډول شروع کیږي :

ابتدا چي د حمل په درست جهان شي
زمکه سبزه زرغونه هم کوهستان شي
رنګا رنګ ګلونه ګل شي په چمن کي
ډېر عالـــم یې و دیدن ته نګـــران شي
چي زېلي د خـزان ښایست بیا مـومي
آه سرد بیرون له جس په ســـندان شي
(الخ)

د تشبیب په سینګارولو کي د ده قدرت دغوني دئ، مګر په تخلص او ګرېز کي څه له شاعرانه مهارته کار اخلي او په هنر ځان خپل عرفاني او تلقیني مطلب ته نږدې کوي :

عـــندلیب په ډېر هـــوس تر ګلو ګرځي
مړاوی ګل په پرېشاني کي خـــندان شي
له مـــاضي فـــراقه ژاړي و چـــــمن ته
ترس مي نه له مستقبل غم د هجران شي
دا اټکل یې هـــومره نه دئ په خاطر کي
چي به بیا دا زمـــا جـمع زړه پرېشان شي
نه به زه تر تله اوســـم په جـــــهان کي
نه به پاته جـــوړ دا هسي ګلســـتان شي
یا به زه وړاندي لـــه ګلـــــه جدا کـــېږم
یا به وړاندي تر ما پېښ پر ګل خزان شي

په دې ډول دی ورو ورو ځان مقصد ته څرمه کوي او د خزان مناظر، د ګلو مړاوتوب، د پاڼو رژېدنګ، د سمسورو باغونو خمسوري تصویر کوي، خو ښه په پای کي وایي :

بې وفا دنیا به پاتي شي له واړو
په ارمان به ځني ولاړ شیفتګان شي
له دارا له سکندر یې وفا نکړه
څه امید په دغه بې وفا دوران شي
اورنګزېب ولي پادشاه تر دنیا تېر شو
چي د عدل یې تعریف په هندوستان شي
چي دا هومره نصیحت کړم باور وکړه
ځان ته وایم تش مذکور د دیګران شي
همه واړه عیب وینم پخپل ځان کي
که بهانه په خوله دا نور نور آدمیان شي
هیڅ سړی به غلط نه ځي قادرداده !
که پیرو د انصاري بایزید روښان شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکریمداد بنګښ په دېوان کي قصايد :

د پښتو ادب د قصيدې په اوږده تاريخ کي چي کله موږ د غوري دورې تر لوړو او ښکلو قصيدو راتېر سو نو د روښاني مکتب له بې خوندو منظوماتو سره مخامخ کېږو او داسي وينو، چي تر (۸۰۰ ق) را په دې خوا پر پښتو ادب باندي د هنري رکود او د ښکلا د فقر دوره راغلې ده. مګر کله کله پخپله په دغه ډله کي ځيني د ذوق خاوندان او د هنر او ښکلا روزونکي شاعران هم پيدا سوي دي، چي له هغو څخه يو کريمداد دئ، چي په دري شعر کي ځان "عيشي" بولي.

د روښاني ډلي د منظوماتو په لړکي دکريمداد ځيني قصيده وشمه منظومې د هېرولو وړ نه دي. د ده دېوان اکثر په هغو اوږدو تغزلاتو ډك دئ، چي سرې يې غزل نه سي بللاى، خو د قصيدې ټول خصوصيات او تعريفونه هم نه لري.

کريمداد هم عمر په هندوستان کي تېراوه، په قوم بنګښ و، ځيني فارسي غزلي هم د دېوان په پاى کي لري، چي ادبي ارزښت يې متوسط دئ، مګر د پښتو وينا يې تر نورو روښانيانو قوي ښکاري او سړى ويلاى سي، چي کريمداد يو ناظم و، چي د شعر درشل ته ور نژدې سوى و.

دکريمداد د زوکړي ځاى د هند شمس آباد او د استوګني ځاى رشيد آباد و، او دا ځاى هغه رشيد خان آباد کړى دئ چي د روښان پير له لمسيانو څخه و، او د هندوستان کورګاني پاچهانو هلته فراره کړى او په (۱۰۲۹ هـ ق) کال يې د اورنګ آباد په صوبه کي مځکي او کروندې د جاګير په ډول ورکړي وې، دى وايي :

زما ځاى د قـــــناعت رشيد آباد دئ
که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره

د ماثر الامراء خاوند ليکي :

"رشيد خان در سنۀ ۱۰۵۸ ق در صوبه داری نادير بساط هستی در نورد، در شمس آباد ديهي آباد کرده، باغ طرح انداخته، نعش او را برده همانجا مدفون ساختند"، (مآثر دوهم ټوك، ۱۸۹۰ م)

نو کريمداد هم په شمس آباد کي د رشيد خان په دغه کلي کي اوسېدى، چي وروسته رشيد آباد سو، دى وايي :

دريغا سير گلگشت رشـــــيد آباد ميـــخواهم
تماشای پری رويان شـــمس آباد ميــــخواهم
می و معشوق گلرخسار و آواز خوش مطرب
کنار گنگ و سرو ســــوسن آزاد مـــيخواهم
(دکريمداد دېوان، ص ۹۸)

کريمداد چي په دري ژبه کوم خواږه اشعار ويلي دي، خپل تخلص (عيشی) او قوم بنګښ داسي ښيي :

عيشی ام بنگشی ام خاك رهم
دين و دل باخـــــته در راه تو ام

په هر صورت دکريمداد ژوند تر (۱۰۵۸ ق) پوري چي رشيد خان مري يقيني دئ، پس له دې نه ده معلومه چي په هند کي و، که بيرته خپل وطن تيرا او بنګښو ته راغلى وي که يه؟

کريمداد په روښاني مکتب کي لوړ ځاى لري، ځکه چي د ده د بيان قوت په دواړو ژبو پښتو او دري کي ځلېږي، او داسي ښکاري چي د عرفان په څرګندولو او بيانولو کي خپل هنري استعداد هم لري، او د ده ويناوي تشي بې خوندي منظومې نه دي.

تاسي وګورئ چي هنري استعداد څنګه د يوه هنرمن په تخليقاتو کي اثر کوي، او خپله اغېزه ښکاره کوي. خبري هغه خبري دي چي دولت او ميرزا انصاري يا پخپله روښان پير په خيرالبيان کي کړي دي. مګر کله چي د عرفان هغه زر د يوه ماهر زرګر په لاس ورغلي دي نو ده پخپل هنري مهارت هغه داسي سينګار او جړاو کړي دي، چي د ښکلا يوه دلکشه نمونه ده، او سړى چي يې لولي نو خوند ځني اخلي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عاشق په نظر ګورئ		د محبوب د مخ جمال دئ
توري زلفي يې خورې کړې		پر سپين مخ يې ايښی خال دئ
ګهي سرو د چمن شي		بيا جنبش يې پر خپل حال دئ
ګه بلبل خوش الحان شي		ګه طوطي شېرين مقال دئ
توري سترګي يې مکحولي		هم يې قد په اعتدال دئ
بيا عجب يې کړې وروځي		چي تشبيه يې په هلال دئ
درست مجلس يې په مى مست که		څه عجب ساقي کلال (؟) دئ
موجودات يې برګ بر شه		د وحدت د باغ نهال دئ
ګهي ساز ګهي يې مات کا		دی د کل بانډو کلال دئ
ساتندوی د زنده سرو		د جمله حيوانو ګوال دئ
د اسلام په لوړه وخوت		بانګ يې وواېه بلال دئ
مقلد پکښې بندي شو		دا تقليد بې مثله جال دئ
چي له دې دامه بېرون شو		پر هغه ديدن حلال دئ
دا ديدن به هغه کاندي		هر چي تېر تر سر و مال دئ
چي يې آئينه شوه رنګه		پر هغه ديدن محال دئ
ذميمه اوصاف به څو که		هر چي حميده خصال دئ
له بدئ به تل پرهېز که		چي پسنديده افعال دئ
کريمداد دا بيان کښلی		په زر شپږ پنځوسم کال دئ
يادګاري يې ده پرې ايښې		بيان کړی يې خپل حال دئ
هر چي راشي پر دا دنيا		عاقبت يې ارتحال دئ

د کريمداد بنګښ د قصايدو هنري خوا :

کريمداد کله د قصيده سرايانو پر سنت برابر اول د بهار د مناظرو تشبيب لري، او بيا خپلو عرفاني او تلقيني مطالبو ته تخلص او ګرېز کوي، او دلته نو سړی دا مني چي زموږ د پښتو ادبياتو کړۍ د لوی افغانستان په سلسلة الذهب پوري نښلي، او هغه رنګه مطالب چي سنايي پخپلو عرفاني او اخلاقي قصيدو کي ځای کړي وو، دکريمداد په کلام کي هم هغسي ښکاري، لکه دا قصيده :

تشبيب

ښه نسيم چي زېرى راوړى له بهاره		عندليب مي په فغان شه تر ګلزاره
په وصال يې د ګل ډېره خوښي وشوه		چي په ځان يې محنت وشکاو له خاره
په چمن يې له ګلبانګه شراشور که		په هر هر نفس يې ذوق دئ له دلداره
د نيسان او رو مدد ورسره وکه		په هر لور ګلونو وتړل قطاره
مست بلبل لکه خليل پکي جاروزي		د نمرود اور شه څرګند له لاله زاره
د لاله پياله له سرو شرابو پر شوه		نرګس سترګي کړې ور پورته له خماره
څه راحت به له ژوندونه که په بخره		چي په هسي ښه موسم ګرزې بې ياره

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخلص بیتونه

په جهان کي تفرج په تجربه کړې دغه زمکه لګدکوبه د هر چا شوه		لا څونه يې مقيم شوې له رفتاره چي مقيمه پخپل ځای وې نه د واره

اصل مطلب ته ګرېز

له طلبه يو زمان فراغت مه کړه		خبر ته شه له هر ملکه له دياره
حماقت به دي بدل په پوهه نه شي		څو له کوره دي سفر وي تر بازاره
افرينش واړه پر تا دئ نثار شوی		د خسيس په دود لاس مه وړه تر سناره
قافله دي د همت اوده په خوب ده		ته په بانګ د استغنا يې کړه بيداره
سرو ځان د آزادۍ و ملك ته ويوست		مېوه داري ونې لاندې وي تر باره
قلپ زر به دي قبول پر صراف نشي		څو يې ور نه وړې د عقل تر معياره
په تحقيق به تر انجامه ورسېږي		هره چار چي په اخلاص کړې اختياره
د ربنتيني ميني قياس کړه له پتنګه		چي يې خپله هستي ځار کړه تر نګاره
د اشنا ميني مي زړه هسي دوه نيم که		چي تشبيه يې په څه نشي بې اناره
خشك و تر به يې يکباره سره بل که		په هر زړه چي شي د عشق شعله حراره
شراشور به د ديدن په اهل ګډ که		که يو ځل په جلوه ګا شي غمګساره
توري زلفي تاريکي دي لکه ليله		تجلی يې د مخ زياته له نهاره
څوك له شوقه بې تسبيح که تل تر تله		او د ځينو سريکار شه له زناره
له عاشق سره يکتا شو بې پيونده		په حجاب کي يې مخ پټ که له اغياره
له صوفي سره کلام د تصوف که		او له رنده ميخواره سره ميخواره
که ګذر يې د قبور په عالم وشي		شهيدان به ژوندي پاڅي له مزاره
چي هر ښهر دي معدن دئ د حورانو		تر بهښته دي کم نه وينم هندوباره
ښايسته يې په هر لوري په څو لونه		آراسته يې په انهار او په اشجاره
په خوبۍ دي هيڅ د يار برابر نه دئ		تجربه ده ډېره کړې په ډېر واره
د ما ځای د قناعت رشيد آباد دئ		که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره
د "کريم" په دود به ژاړي د زړه ويني		هر چي بېل شو د دوستانو له قطاره

يو زمان له درد و غمه نه خلاصيږي
بېلـــتانه مي رڼا ورځ کـــړه شب تاره
(دېوان، ص ٤٠)

دکريمداد ادبي او هنري استعداد په دواړو ژبوکي سره برابر دئ، او هغه دا چي ده د روښاني مکتب قصيده له رکوده او بې خوندۍ څخه را ايستلې او بيا يې د هنر پر ښکلي تخت کښېنولې ده. علت يې هم دا دئ چي ده په دري ژبه کي هم دغوني غښتلی لاس درلودی، چي دلته يې يوه غزل رانقلوم :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چو بلبل هر زمان آشفته گرد چمن گریم
بیاد قامت رویش بسر و یاسمن گریم
چو میرم در غمت ای جان ! بیا بعد از وفاتم بین
که از سوز، درون پنهان زمردم در کفن گریم
دلم خون شد، زحسرت تا بکی چون پیر کنعانی
جدا از یوسف خود مانده در بیت الحزن گریم
چنان در محنت راه و بلای منزل افتادم
که گاه از هجر یار و گاه بر یاد وطن گریم
گهی بر شورش و افغان مجنون نغمه یی گریم
گهی در بیستون با ناله های کوهکن گریم
ندارم همدمی اندر همه گیتی، مرا آن به که
در پیغوله غم، بعد ازین با خویشتن گریم
کجا از محرمان بزم وصل او شوم "عیشی" !
پس این کز شوق او چون شمع در هر انجمن گریم

(دېوان، ص ۹۰)

واصل :

د ده نوم پخوا موږ اروېدلی و، خو ښه مو نه پېژاند. په (۱۳۵۳ ش) کال ښاغلي پوهاند رشاد د ده څو نظمونه خپاره کړل، چې د ارزاني او دولت او انصاري غوندي یې سرې په فکري لحاظ د روښاني فکر یوه کړۍ ګڼلای سي. خو په کلام کي یې هنري او شاعرانه ارزښتونه لږ دي.
په دغو خپرو سوو نظمونو کي یو څو اوږدې غزلي سته، چې د قصیدې تر تعریف لاندي نه راځي، خو په (۳۵) مخ کي :

هر چي یو سړی افګار شي ځیني دی غواړي ارمان کا		عیال درست پسې بیمار شي څوك د خپل صورت په ډار شي

قصیده ده چي (۳۵) بیته لري او په پای کي یې داسي ختموي :

نصیحت د کاملانو په اسلام باندي اقرار که هیڅ حیوان په لاري نه ځي وجود ونه د چندڼ ده		د نادان علاج په ډار شي چي یې سر په ذوالفقار شي څو علاج یې په اوسار شي نوس یې عین تور د ښامار شي

"واصـــــل" واړه اجــــاره کړه
تر حضور دیدن یې جار شي

دا سړی که څه هم د خوشحال خان معاصر او د لسم قرن ژوندی ښکاري، مګر په کلام کي یې کټ مټ د روښانیانو د نظم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړو قصیدو خصایص لیدل کېږي، او په هغه ژبه ګڼه دئ، چي میرزا او دولت او ارزاني مو دمخه ولیدل.
اورکزی :
د ده نوم نه دئ معلوم، د قادر داد او د هند د روښانیانو سره محشور او معاصر و. داسي ښکاري چي د قادر داد تر مرګ وروسته هم ژوندی پاته سوی دئ (حدود ۱۱۷۵ ق). په غزل کي یې څه هنري ښکلا ځلیږي، خو په قصیده کي یې خوند نسته او نه په بحث او کره کتنه ارزي. خو دوني به ووایو، چي د روښان په مکتب کي د ذوق خاوندان او ځیني ښه شاعران هم لرو، چي د دوی قصیدې د پښتو ادب د تاریخ په تندي کي ځای نیسي او سړی ویلای سي، چي دا شعر دئ او تش بې خونده نظم نه دئ.

میر خان روښاني :
د دولت لواني په دېوان کي (ص ۲۵۲ د کابل طبع) یوه اوږده قصیده د میر خان په نامه سته، چي تر (۱۰۰) بیتو زیاته ده. دا سړی هم د روښاني مکتب شاګرد ښکاري، مګر کله چي دولت ژوندی و (۱۰۶۸ ق) ښایي دا روښاني ناظم به مړ و. دولت د ګنج عارفین تر بیان وروسته چي د رسول) معجزات دي دا قصیده د دغي اصطلاح په شرحه کي راوړې ده، چي داسي شروع کېږي :

نن مي زړه له خفي ګنج که څو وینا		مخفي ګنج دئ بې شریکه بې همتا
یو عجیب ښایسته نور و بې مثاله		منزه له سبزو سرخه هم بیضا
نه یې رنګ نه یې مثال شته نه یې لوری		پاك ساده او منزه و تعالی
هم کامل هم مکمل او هم غني و		پاك له فقره له نقصانه له فنا
د غفلت او د نیسان اثر پرې نه و		دی علیم او خبیر و توانا
لوی علیم چي و خپل ذات و ته نظر که		یکباره شو پر خپل ذات باندي شیدا
چي دغه رڼا څرګنده شوه صبا شو		هر چي و له ده رڼا شوه هویدا
لوح، قلم، بهشت دوزخ له ده څرګند شو		عرش، کرسي، آفتاب و ماه ارض و سما

دا د ځینو صوفیانو هغه عقیده ده چي د (الله نورالسموات والارض) پر اساس یې دغه نور د کایناتو منبع ګڼي او بیا په دغه رڼا کي د رسالت او امامت مقام ښیي، او د رسول او اصحابو ستاینې کوي. خو په پای کي وایي :

اطاعت د حقي لاري پر تا فـــرض و
که عاقل یې اعتراض کړه له جهلا

وروسته څو بیته لري، ګمان کوم چي غلط به چاپ سوي وي، خو په دې بیتو کي خلك د روښان پیر لاري منلو ته راغواړي :

هر چي لار یې وي له خدای څخه موندلې		که نېکبخت یې ورپسې کړه اقتدا
رسالت د عارفانو که و حق ته		مشتاقان له خپله یاره که اشنا
ګماني سحاب یې درست له دلدار واخیست		له شها سره تل راز د عرفا

اې میرخانه ! قسمت شوی په ازل دئ
انتها راجـــــــــع همـــــــېش د ابتدا
(ص ۱۵۲ د دولت دېوان)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دغه ډول میر خان هم د روښاني ډلي په ناظمانو کي د قصیدې خاوندګڼل کېږي. مګر څنګه قصیده؟ چي شعر خو نه دئ مګر نظم به وي.

د دولت لوڼ قصیده سرایي :

د پښتو ادب د روښاني ډلي په شاعرانو کي دولت لوڼ د داداو زوی هم نه سو هېرولای، دی پخپله ځان داسي ښیي :

اې دولته روښـــاني
حسن خېله نوحاني

بل ځای هم وایي :

د کمکوټي ثنا مـــکړه
د داداو نوحاني زویه

نوحاني خو د پښتو لوڼ یا لواڼي یو هندی سوی شکل ښکاري، او په دې بیت کي خپل ځان ښه راښیي :

شیخ دولت مي نوم دئ هـــاتف ایښی
پر زبان د خلکو یاد "فقیر دولت" یم

دولت خو په پښتو د غونډ دېوان خاوند دئ، او د پښتو نور شاعران یې هم په شاعري مني. خوشحال خان غوندي لوی شخصیت هم د ده وزن په پښتو شاعري کي داسي اټکلوي :

بل دولت فقـــیر درې پاوه
زه ترې څو شېرشاهي تېر
(دېوان، ص ۳۸٦)

نور شاعران یې هم داسي ستایي :

د فقیر پښتو خـــبري
لکه سپیني مرغلري
(ارزاني)

دولت ځان د میا روښان لاس په لاس مرید او شاګردګڼي :

زه فقیر دولت مرید د میا روښان یم
له فتراکه به یې نه کاږم آســان لاس

له دې څخه ښکاري چي دی د روښان معاصر، ارادتمن او د (۹۸۰ هـ) کال د شاوخوا سړی دئ چي باید د (۹٦۰ هـ) په حدودو کي زوکړی وي، او ژوندون یې تر (۱۰٦۸ هـ ق) پوري یقیني دئ، ځکه چي په همدغه کال یې د الهداد انصاري ویرنه (مرثیه) ویلې ده.

د دولت ژوند هم اکثر په هند کي تېر سوی او د رشید آباد او دکن په سیمو کي روږد دئ، او پخپل دېوان کي هغه افکار او عقاید ځایوي، چي د پیر روښان د مکتب شاګردان یې لري. دی د قرآن او سنت او شریعت او سني مذهب تابع دئ او د خپلي شاعرۍ باغ د عرفان او دیني افکارو په ګلونو سمسوروي.

دېوان یې په (۱۳۵۳ ش) کال د پښتو ټولني په همت په (۲۷۹) مخه کي له کابله خپور سوی دئ.

د دولت شعرونه خو د عرفاني او دیني قالب په محدودو لړګیو کي راګیر سوي او ډېري اوږدې قصیدې لري، او هغه چي د غزل په قالب کي اچول سوي دي هغه هم د غزل تر محدود قالب کله کله وزي او د تغزل شکل مومي. ښاغلي پوهاند رشاد هڅه کړې ده، چي د ده ځیني شعرونه د خلیل بن احمد په عروضي قالب کي کښېباسي، او د عروضي تقطیع په کړاو یې اخته کي، (وګورئ د ده د مطبوع دېوان مقدمه، تر ۱۹ مخ وروسته). دغه هڅه خو د علمي پلوه ښه او په زړه پوري ده، مګر د پښتو ژبي له طبیعته او جوړښته سره سمه نه ښکاري مثلاً دا بیت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای چي دایم يې جاجا ځرګند
نه وينم غير بې له تا ځـــرګند

دا خو سپك بحر (فاعلاتن – مفاعلن – فع لان) دئ، مګر زه داسي ګمان کوم چي د پښتو عروضي طبيعت د آريايي ژبو له وزمونو سره نښلي، او د دولت ګرده شعرونه به په عربي قالبونو کي اچول مشکل وي.
که موږ په روښاني ډله کي دولت ته کومه درجه ټاکو نو بايد چي د شاعرۍ پر ډګر دی تر کريمداد وروسته د ارزاني او مخلص تر څنګ ودروو. خو په فکري لحاظ محقق ښکاري، او توحيد له اتحاد او حلوله بيانوي :

د توحيد وينا يې شوه پر زړه نزوله
مــــبرا له اتحــــــــاده هم حـــلوله

بل ځای وايي :

د يقـــــــين په نظر يو راته ښـــکاره شو
له اوله چي مي څوك په نظر سل کوت

قرآن وايي :
(چيري چي مخ کئ، هلته د خدای ننداره ده "اينما تولوا فثم وجه الله").
د روښان د مکتب مفکران له کثرته بيرته وحدت ته ځي او د اسلامي عارفانو په هغه ډله ننوزي چي د دويي له ډګره يکی ته ور تېر سوي وي :

چون يکی باشد همين نبود دويی
هم منی بر خيزد اين جـــا هم تويی

خواجه عبدالله انصاري ويلي و :
"از خود فروتر آی ورسيدی" (طبقات الصوفيه، ص ۹۱).
دا مرتبه چي سړی له خودۍ څخه وزي، او سل يو ويني د اسلامي عارفانو په کلام کي داسي شرح کيږي، چي نېستي سوي خلك د هستۍ پر ور درېږي.

نيستانی که بر در هستند		نه کمر بر درش کنون بستند
کز ازل پيش عشق و همت و زور		خود کمر بسته زاده اند چو مور
جهد کن، تا چو مرگ بشتابد		بوی جانت پکوی او يابد
برگذر ! زين جهان پر او باش		گر بدي يانه، بر در او باش

(د سنايي حديقه)

دغه نيستان چي ځانونه يې د هستۍ له ډګره وړي وي او د وحدت په څپان سيند کي فاني سوي وي، د دولت په ژبه داسي وايي :

په قوت درياب چي ګډ شي يو يادېږي
په جهان کي هر څـــو ډېر دي دريابونه

د دولت لوڼ په قصايدو کي عرفاني مضامين:

د دولت په تغزلاتو او قصيدو کي عرفان، اخلاق او شرعيات سره ګډ دي، او سړی يې په پښتو کي د سنايي د قصايدو پيرو ګڼلای سي. مګر د سنايي د شعريت قوت نه لري.
د ده د فکر او ادبي قوت د ښکاره کولو له پاره دغه تغزل ولولئ، چي ټول يو ګڼي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ظاهر باطن چي ګورې سبحان يو دئ
صورتونه ډېر ليده شي جانان يو دئ
د کثرت په حسابونه غلط مه شه
مومنان هر خوا نيوه دي ايمان يو دئ
په صدف کي در خالص په مار کي زهر
بارنده پر هر ځای ابر نيسان يو دئ
پر اغزي پر ګل يې نور يو شان وېشلی
تابنده پر جهان لمر درخشان يو دئ
رنګ رنګ ګل ځني پيدا شي په پټي کي
چي ګياه پرې زرغونېږي باران يو دئ
که لښکر حشم يې ډېر ليده شي څه شو
چي په حکم يې عمل شي سلطان يو دئ
د دنيا بازار يې جوړ کا په څو شاني
د معنی په سترګو ګوري هر شان يو دئ
د احول سترګي کږې دي يو دوه ويني
جلوه ګر، په عرش، کرسي کان مکان يو دئ
د شاهد لباس اغوستی دلبري کا
ذات واحد، بصير، عليم، څو الوان يو دئ
چي د عاشقانو زړه په زلفو خال وړي
دلربای د زړونو ژر په جهان يو دئ
د معشوق عاشق جامه واغوندي راشي
عشق باقي، شاهد، مشهود بې ګومان يو دئ
پرې مومن، کافر، ماهی، چونګښه زيست کا
پاك درياب بېحده لوی، بې پايان يو دئ
د مجاز په څو څادر کي يې مخ پټ کا
د "دولت" د زړه انيس پټ عيان يو دئ

(د دولت دېوان، ص ۱۷٦)

په دې ډول تاسي د دولت د بيان هغه اصلي جوهر او پر کلماتو او الفاظو د ده راځرمه توب اټکولای سئ چي يوازي د عرفاني فکري پانګه نه لري بلکي د بياني هنر لږ څه ذوق او ذخيره هم ورسره ده.

ځان جهان په لا اله نېست کړه "دولته" !
د جـــانان په سترګو ګوره خپل جانان ته

د دولت قصيدې چي عرفاني او اخلاقي مضامين لري لکه د سنايي عرفاني قصيدې، اوږدې دي، او د ده کلام په پښتو ادب کي د عرفاني پانګي يوه غوره ذخيره ګڼلای سو. د ده شعر د شعر له پاره نه و، هدف يې د روښاني عرفان څرګندول و. د دې کار له پاره چي ده کوم هنري استعداد او د کلماتو ذخيره درلوده، هغه يې ټوله په دې لار کي کښېښووه. که څه هم ده لکه سنايي يو لطيف ادب جوړ نه کئ، مګر بيا هم په پښتو ادب کي د ده وينا تر ډېرو ناظمانو غوره ده، او کله کله د لطيف ادب پر پولو هم پل ږدي، او کله د تغزل ميدان ته رادانګي لکه يو تکړه غزل سرا داسي مضمون آفريني کولای سي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شېرين يار چي ما د زړه په سترګو تل کوت
هر ساعت به مي د ميني د ده ګل کوت
د ديدن شراب يې راکړه هسي مست شوم
چي هر جز مي د معنی په قوت کُل کوت
ځان جهان راڅخه هېر شو په مستۍ کي
لور په لور به مي دلبر جلوه ګر کوت
چي په لا اله مي غير وجود نفي کا
روحاني پادشاه مي ناست پر تخت د دل کوت
که نظر مي د صفات پر عالم وکا
بې آشنا مي نه جهان، نه ځان، نه بل کوت
د يقين په نظر يو راته ښکاره شو
چي اول مي د ګومان په سترګو سل کوت
د وحدت په باغ څړه بې سره ګډ شوم
ګل او خار مي يو ليده، زاغ مي بلبل کوت
که د زړه ارسۍ صفا کړې و به وينې
هغه مخ چي پاك ولي، نبي مرسل کوت
زه "فقير دولت" هرګز په ميان کي نه وم
دلبر خپل جمال پخپلو سترګو تل کوت

(دېوان، ص ۸۲)

اوس د دولت يوه قصيده را اخلو، چي دا هم د مضمون تسلسل لري او هم د تخيل سره نښتون پکښې ښکاري، مګر موضوع يې هغه عرفان او هغه د روښاني مکتب د افکارو څرګندونه ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر چي نوش د توحيد مي کا		د خودۍ مرکب به پې کا
يو ديدن به د دوست ويني		هر نظر چي پر څه شي کا
دا هغه زه، ته پرده يم		په پرده کي بازي دي کا
وايي نه يم، نوازه شي		څه عجب اشارت ني کا
چي د شك ګومان مچ وخوري		د توحيد نعمت په قي کا
کامل ځکه غلط نه ځي		تګ د پيغمبر په پې کا
هغه نه مري تل باقي شي		چي مړ زړه په ذکر حي کا
د خير ساج په شان به		په رضا د ده مرګي کا
درست بدن د ذاکر ذکر		ګوشت پوست، هډ مغز رګ و پې کا
پر بيابان مجنون جاروزي		ليلى سيل د خپل حي کا
يو صفت په خپله ژبه		چين، ختن په هند، روم ري کا
په قدرت له يوې خاوري		سوار، پياده، شتر، مزري کا
دېګ، طباخ، سرپوښ، ججری		خم، پياله، بدنه، ګړي کا
بېل د غوښي له صورته		پې، شودې، شړومبې، غوړي کا
بادشاهان يې خدمت هسي		لکه ښه عاجز مريي کا
اوليا په يوه دم کي		تر مشرق مغرب لار طي کا

د دې قصيدې د تخلص په برخه کي داسي نتيجه اخلي او خپل مطلب ته ګرېز کوي :

غير مه ګوره دولته!		خير، شر سبب کل دي کا
په ساعت کي نېست نفي شي		د هستۍ لافي لوګي کا
مراد هاله مومي مريد چي		سر د پښې تلي کا
عاشقان د ده له شوقه		تنن، تن، تنا له لي کا
په بهشت کي ګفت کم دئ		بې سلا مه بې عليکا

(دېوان، ص ۲۲ – ۲۵)

د دولت د قصيدو موضوعونه د عرفان په ارت چاپېر کي متنوع دي، او ډېر داسي څه پکښې سته چي سرې يې د اسلامي عرفان او د شرقي صوفيانه ادب نخوړ بللای سي. که يو څوك دغه افکار او ښکلي مضامين سره بېل او تر خپل عنوان لاندي کښېږدي، د عرفان او تصوف يوه ښکلې او ګلالۍ باغچه به وي، لکه:

د دلـــــبر ديدن په هر لـــــوري عـــيان وينم
هر نظر يې په هر څه کي په څـــــو شان وينم
چي مي سترګي د باطن کړې پير کامل رڼې
په هر څه کي يو ديدن د پاك سبـــحان وينم

(دېوان، ص ۲۱۲)

د سالك څه زده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن هغه سالك د دې لارې ادب زده
چې له دم سره يې ذكر د پاك رب زده
مرده دل د دل له سره خبر نه دئ
په تقليد يې په زبان د خداى لقب زده
غير دېوال به يې حجاب په ميان كې نه وي
چې يې سهل پر فلك لكه كوكب زده
زه "فقير دولت" به روغ په نور څه نه شم
كل زما درد و دارو د دلبر لب زده

(د دېوان ۹۹ مخ)

بې الحاده او حلوله خالص توحيد:

د توحيد وينا مې شوه په زړه نزوله
مبرا ده له الحاد هم له حلوله
يو الله دئ بې جهته تجلى كا
پوشيده دئ له دوبين، ظالم، جهوله

(دېوان ص ٤٣)

يو حق دئ !

په ظاهر، باطن، اول، آخر يو حق دئ
نصيحت په زړه كې ونغوږه زما دا
د احد په ملك كې بې احده نشته
تل دا حال په ژبه وايي كل اشيا دا

(دېوان، ص ١٨٦)

د وحدت د باغ مرغه دكثرت په ننداره كې

د وحدت د باغ مرغه بلند پروازه
ننداري لره راغلى دكثرت يم
روحاني وطن مې نه هېرېږي هيڅ وخت
د صورت په ملك كې بند په ضرورت يم

(دېوان، ص ١٤٩)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشال خان خټک
په ادبي مکتب کي قصيده

اوس نو بيا د قصيدې سمسور موسم راغی او د پښتو پلار خوشحال خان خټك په خپل ادبي زيار او مېنود کي قصيده هم تر لاس ونيوله، او د روښانيانو له خانقاه يې بيرته بزم او د رندانو ټولۍ ته راوسته.
پخپله خوشحال خان او تر ده وروسته د ده د کورنۍ ډېرو شاعرانو پښتو قصيده په صنعتي او فني لحاظ هم وپالله، او د مضمون د تنوع له پلوه يې داسي غني کړه چي اوس هغه د غوريانو او روښانيانو قصيده چي پرته له ستايني او تصوفه يې نور رنګونه، نه لرل په دوه ډوله مضامينو وپسولله سوه، او هر راز ادبي ښکلا يې بيا مونده.
اخلاق، حماست، افتخار، شکوه، غندنه، ستاينه، ښېګڼه او تلقين خو کله کله تصوف او توحيد او نور ډېر مضامين هم د قصيدې په ښکلولو کي داخل سوه.
په حقيقت کي خوشحال خان د نوي قصيدې ژوندی کوونکی دئ، پخپله دی د روښانيانو ادبي ضعف او کمزورۍ ته متلفت دئ او په يوه خوږه او ښکلې قصيده کي خپلي ادبي کارنامې او د سابقينو احوال داسي بيانوي :

په پښتو شعر چي ما علم بلند کړ		د خبرو ملك مي فتح په سمند کړ
مدعي د توري شپې اور اورکی و		د سهيل غوندي مي ځان باندي څرګند کړ
يو په حال او په ماضي کي هسي نه و		چي ښکاره يې د خبرو راته خوند کړ
د ميرزا ديوان مي ومانده په ګوډې		مسخره مي ارزاني خويشکی زمند کړ
که دولت و که واصل و که دا نور وه		په خبرو مي د هر يوه ريشخند کړ
کتلمې مي ورته سازي کړې د قندو		د اوربشو په ډوډيو چي چا شخوند کړ
لعل و دُر مي ورته وپېيل د نظم		د مشکنو بنجاره مي مستمند کړ
هر کلام مي واردات دي يا الهام دئ		چي موزون مي په تقطيع د بحر بند کړ
په تشبيه او په تمثيل او نزاکت کي		عذوبت مي د خبري چند در چند کړ
په تازه تازه مضمون د پښتو شعر		په معنی مي د شيراز او د خجند کړ
د بوستان وني مي واړه پيوندي دي		حقيقت مي د مجاز سره پيوند کړ

رشيتا هم دا ده چي تر خوشحال خان دمخه د پښتو قصيده د روښانيانو په دور کي داسي وه لکه چي سړی اوربشينه ډوډۍ خوري، خو اوس په خوږتيا او خوند او کيف کي په الهامي ډول او تازګي د خواجه حافظ او کمال خجندي د کلامه سره سياله سوه.
د خوشحال خان په قصيده کي د چا غندنه يا ستاينه يا کومه صله او ګټه مقصد نه وه، د ده کلام د زړه الهام او د محبت کمند و.

نه مي سود نه مي مقصود شته په دا کار کي
محبت زمـــــا په غـــــــــاړه دا کـــــــمند کړ
عشـــــقه ته تر اورنګزيب پاچا بهـــــــتر يې
چي خوشحال دي په عالم کي سربلـــــند کړ

د خوشحال خان د قصايدو ديوان ټول تر دوه زره بيته پوري رسيږي، چي ما په ۱۳۱۷ ش کال له کندهار په بشپړ ډول خپور کړی و. په دې قصيدو کي د پند او موعظت ګټوره ذخيره، د پښتني اخلاقو او محسناتو ښېګڼه، د تعليم او روزني نکات او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وطني سندرو خوندوره برخه، حمد او نعت، د جنګ او حماست خبري، د خپلي کورنۍ او قوم څخه ګيلي مانې، د معيشت او طب او حفظ صحت لارښووني، پسرلني ښکلي تشبيبونه، منظر نګارۍ او غندنه اوکله کله هزل او ملنډي هم سته.
نو په لنډو الفاظو بايد داسي ووايو، چي:
د خوشحال خان قصيده د ده د شعر يوه جامعه برخه ده، چي د شاعر پياوړتوب او فني اقتدار او ادبي مهارت ښه ښکاره کوي. هم د فرخي او منوچهري د قصايدو صنعتي ښېګڼي لري او هم د سنايي د حکمت او موعظت معنوي مزايا پکښې پراته دي او هم د پښتو او پښتونوالي يوه رڼه هينداره ده.
د خپل زوی نظام په وېرني بولله کي وايي :

څه داغونه پردې پر زړه باندي فلکه		چي نظام دي له ما بېل کړ خوا يې ډکه
خدايه ته خو ستمګر نه يې دا څه کړې		خلقه دي په دا کار کړه هکه پکه
په لحد کي هغه مخ خورې په چنجيو		چي د هيچا پرې پېرزو نه وه ځوانکه
کشکي ځوان د پښتانه په ننګ کي مړ وای		نه چي ګور لره روان شو له تلتکه
چي د قام په ننګ کي ومړ هغه زويه		په عالم کي د خپل پلار غاړه کا لکه

په شرقي شاعري کي خو تل شاعر تش ستايونکی وي، دی د دلاورانو او جنګياليو مېړو جنګي کارنامې او بهادرۍ ستايي اما پخپله د جنګ ډګر ته نه ورځي. خوشحال خان د شاعرۍ سره سره يو جنګي سردار او د جګړې د ميدان توريالی سپاهي هم دئ. نو ځکه د ده وينا په جنګي مناظرو او د توريالیو په ستاينه کي پر يوه واقعي او حقيقي کيف بنا ده او تل له ځانه حکايت کوي نه له نورو، اوکه کوم وخت دکوم توريالي ستاينه کوي هغه هم هغه څوك وي چي د ده تر مشرتابه لاندي توري وهي، په يوه قصيده کي خپل زوی بهرام ته وايي :

څو دي توان توفيق رسېږي بېرون مه شه		په هر دم د پښتانه له ننګ و نامه
ته د چا و جام ته هيله اميد مه کړه		حريفان دي باده نوش وي ستا له جامه
يا تکيه د يوه خدای ده يا د توري		په جرګو مرکو نه شي کار تمامه
که دي نفش د توري کښېنې راته غوړ کړه		کامروا به شې هاله له هره کامه
ښه ځوانان به خپل هوډ پرېښږدي له لاسه		که يې سر شي د خوني مزري تر ژامه
که تل توري غشي خوري ماتي د جنګ وړي		مرد به سوړ نه شي په زړه له انتقامه

په يوه بله قصيده کي خپل وروستنی ارمان او د فلك د ناوړو سره ډغري وهل داسي ښکاره کوي، چي د شاعر لوړ همت او پر ځان ويسا ځني څرګندېږي :

مرګه ! هومره مهلت راکړه په جـــهان کي
چي جــــمدر د مــدعي په وينو ســـورکړم
که يې درست د مټو زور راته ښـــکاره کړ
بيا فلك سره کشتي په خپل دستورکړم

د خوشحال خان د قصيدو د منظرنګارۍ او د بهاري تشبيبونو دګرېز او تخلص ځای بيرته هم هغه د پښتونوالي ښکلې دنيا او د ننګ او ناموس تودکانون دئ. په يوه غرا قصيده کي په تشبيب داسي پيل کوي :

د نوروز منت پر باغ دئ پر صحرا هم
نوراني يې شي له فـــيضه هغه دا هم

دا بهاري تشبيب خو ډېر ښکلی دئ، اما داسي ښکاري چي شاعر د بند او له وطنه د ليري تابه په حال کي ويلی دئ نو ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصيدې په تخلص لهجه داسي وراړوي :

د قفس بلبلي ژاړي ګرياني کا په هغو زما سلام ما دي هم ياد کا څو بهاره مي بې ميو معشوقو ځي		چي به چيري په ګلګشت والوزو بيا هم په ګلزارکي چي نګار لري صهبا هم دا خودراى فلك څه چاري کا په ما هم

دلته د شاعر لوړ همت او د پښتونوالي غرور بيا ښکاره کيږي، پخپل ارت زړه کي د جهان غمونه ځايوي او له دنيا او مافيها څخه استغنا مومي، وايي :

چي و خپلي کامرانۍ ته مي شا کړه د منت داروکه مرم په کار مي نه دي د پرښتو امين منت دئ په دعا کي د جهان غمونه واړه پکښې ځاى شول		غم اندوه د فلك نه لرم پروا هم كه علاج لره مي راشي مسيحا هم لا جرم ورځني پټه کړم دعا هم شکر دا چي زړه يې لوى راکړ و ما هم

په دې دوني جنګي او حماسي تاو او د پښتونوالي په شورماشورکي خوشحال خان د سنايي په دود د حکمت او موعظت يناوي هم لري، چي سړى له دې مادي دنيا څخه د يوې بلې معنوي نړۍ په يادکي هم اچوي، لکه چي په يوه اوږده قصيده کي وايي :

مخ د هغو تور شه چي يې ميني نفساني دي
يوه مينه باقي ده نوري کل ميني فــاني دي
مه کړه د نس نغوته د هوا په لوري مــــه ځه
واړه د نس چاري شيطاني نه رحماني دي

د قصيدې په پاى کي شاعر خاصه روحاني جوله ښکاره کوي، او د خپل زړه د مقاصدو د پوهولو له پاره کوم ترجمان ته هم اړتيا مومي، وايي :

چا و ته ويل کړم ترجمان نشته په منځ کي
زه سمرقندي يم ياران واړه ملـــــتاني دي

خوشحال خان او د ده زامن او لمسي لکه د پښتو ادب په نورو څانګوکي چي د استادۍ لاس لري او زموږ ژبه د دوى د ادبي تخليقاتو مرهونه ده، قصيده هم د دوى په ادبي مکتب کي په ښه ډول روزل سوېده، او د ادب دې څانګي ته هيڅا دوني پروربښت نه دئ ورکړى لکه د ختکو درنې کورنۍ چي په دې ښکلي بڼ کي رنګي او مسوونکي ګلونه زرغونه کړيدي. اشرف خان هجري او عبدالقادر خان او ګوهرخان زامن او شيدا د ده لمسى د قصيدې پياوړي روزونکي دي، چي له دوى څخه د پلار په شان ډېر غرا و بليغ قصايد په پښتو ادب کي پاته دي او که د دوى دغه زيبا او خوندور آثار نه واى نو به د پښتو ځولۍ د قصيدې له ښکلو ګلونو څخه هم تشه واى. د دوى په زمانه کي د هند د بابري کورنۍ تاړاکونه پر پښتنو جاري وه.

د مغولو دا تېرى او ناتار خو د دوى له پاره تريخ و مګر د پښتو په ادب کې يو خاص باب پرانيتى دئ، ځکه دا سرداران شاعران چي به له وطنه ليري سول دوى به د احساساتو رقت او د قريحې حساسيت او د زړه نرمي بيا مونده او دغه صفات د ښه او مؤثر شعر په تخليق کي ډېر اغېزه ور دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشرف خان هجري :

اشرف خان هجري چي کله کله ځان روهي هم بولي د خټکو د کهول يو پوخ او پياوړی قصيده سرا دئ. د ده په قصيدو کي د وطن د بېلتانه درد او سوی پټ پروت دئ او دې بېلتون د ده کلام ته خاص اثر او رقت او د آتشينو احساساتو تودوالی او د وطني اشعارو خاص رنګ و آهنګ ور بخښلی دئ. د دکن په منفاکي د روه دغه شېرين نوا بلبل هسي درافشاني کا :

ما هجري ته يې هجران دکن لمبه کړ
ځکه تل د يار له غـــمه در افشان يم

هجري د هنر دوست او د فنان ذوق خاوند و په يوه اوږده قصيده کي د هنر لوړ مقام او د پښتنو شاعرانو هنري منزلت ټاکي او په انتقادي نظر د دوی هنر تجزيه کوي، دا قصيده داسي شروع کېږي چي په ادبي اصطلاح يې مقتضيه يا محدوده بوللـه ګڼلای سوای، ځکه چي کوم نسيب يا تشبيب نه لري :

د مردانو بډايي علم و هنر دئ د هنر پېشه زېور د زيرکانو		آرايش د ګلرخانو په زېور دئ هر چي فخر په دولت کاندي بقر دئ

د هجري په نظر کي آرټ او صنعت په دې نړۍ کي يوه لايزاله پديده ده او په داسي حال کي چي نور اعتبارات نېستي کېدونکي دي فقط هم دغه صنعت د نړۍ ښکلا ساتي او خپل اثر جاويدان پرېږدي، دی وايي :

په اقبال د دهر ځای د غرور نشته په هغه يار فرزانه کله نازېږي مهين يار تر علم نشته په دنيا کي که عالم په علم جوړ ملك يې بوله		د بقا زوال يې ژر لکه ديګر دئ چي يې نن په غېږ کي يو سبا ذکر دئ په دوه داره مدعا لره رهبر دئ بلکي لا تر پرښتو نه نېکوتر دئ

دلته هجري د شاعرۍ فن ته ورګرځي او داسي يې ستايي :

هر صفت چي خالق ايښی په بنده کي هيڅ تميز به يې ونه شي له حيوانه ګويايي اګر چه کسب د انسان ده که سبب يې ګويايي د زبان نه ده		تر همه و ګويايي والا ګهر دئ خو په ژبه آل ممتاز ديو البشر دئ ولي هر چي سخنور هغه بهتر دئ سکه په څه بلبل په طيرو کي سرور دئ

دلته هجري د خپل قوم د هنري فعاليت لږوالي ته ملتفت کېږي او پر دغه تريخ حقيقت په داسي ډول اعتراف کوي چي د ده نقاد نظر ځني ښکاري :

دانايي حکمت نصيب د سرو مغولو پښتون ذات چي رب پيدا کړ له ازله که همه قوم پره کړي سر له سره		پښتانه ته جهل خوږ لکه شکر دئ دود د علم و د هنر پکښې کمتر دئ دا حکمت په څو مکانه مقرر دئ

هجري د خپل پلار په استادۍ او فني مهارت وياړي او ځان يې مستقيماً خلف او شاګرد ګڼي او وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اولاً به د استاد له حاله وایم		چي یې شعر جهانګیر لکه قمر دئ
په پښتو ژبه چي شعر چا بیان کړ		د همه وو نظم ستوري دي دی نمر دئ
څه خوبي د هغه نمر وایې مهجوره		چي یې نوم دهر نیولی سر په سر دئ
ټول یې وسپاره په ما سریر د نظم		هغه نمر چي نن د خاورو په بستر دئ
نن حریف د ځواب نه وینم په دور		نه مي یو له مړو په شعر برابر دئ
زه محتاج د شاهد نه یم په دا قول		په راستي مي دا غرا شعر محضر دئ
که څوك خیال د جدل کا زما له نظمه		دغه ګوی دغه میدان دغه احقر دئ

زېبا شعر هسي زړه د هــجري یووړ
لکه زړه د سفله وړی سیم و زر دئ

د هجري په کلام کي د پخوانو قصیده ګویانو اغېزې لفظاً او معناً ښې ښکاري، تاسي دمخه ولوستل چي شیخ اسعد سوري د پښتو پخوانی بولونکی یعني قصیده سرا د امیر محمد سوري پر مرګ څنګه له فلکه سره ګیلې مانې کولې، او څنګه یې د هغه وېرنه یعني رثا په مهارت او غني لیاقت سره ویلې وه، اوس د هجري یوه شکوه هم وګورئ، چي د هغه زاړه فکر او بلاغت بځرکي ښه پکښې ځلیږي او د منظرنګارۍ او استعارې کمال ځني ښکاري :

هسي چاري په انسان ولي سما کا		چي یې کار همه په څټ د مدعا کا
کیفیت یې مشابه له بازیګرو		نوی نوی مخ له غیبه هویدا کا
ماه و نمر جوړه مهرې د حقه بازو		په ماښام یوه په خوله بله پیدا کا
توره شپه ګویا پر ده د نېرنګیو		و هر چا ته روزانه بازي نما کا
سره مهره په لپو ونیسي تیاره شي		بیا عطسه د شپې مصدره د سبا کا
زمکه سره لکه شهپر شي د مورانو		چي پیدا له فمه زاغ د زرو ها کا
د مراد باده څرګنده کا سړي ته		بیا یې ژر ور ځني پټه په جفا کا
نه به یار و یار ته وبخښي قسم دئ		نه به څوك ځني حاصله تمنا کا
بیا به کله درخو وکا سینګارونه		چي لېمه د حسن سترګي پې جلا کا
نه به بیا آدم شمله په څېره کیږدي		چي درخو یې سینه یخ په تماشا کا
دګردون هسي روش دئ له ازله		دوه مین په زجر تل سره سوا کا
هر زمان چي خنجر وکاږي د قهر		له ګدایه برابر لوی امرا کا
د فاضل په فضیلت یې رقت نشته		نه یې توره لږ ادب له اولیا کا
دا ویل به ارمان کیږي په وګړي		که قرائت یې په منبر باندي ملا کا
چي آخر وفا له مرده مونده نه شي		مرد هغه چي په حیات همه تر شا کا

هجري دُر دي پیوسته د حقیقت کړه
کیفیت یې کاڼي زړه هـــــــم په ژړا کا

وګورئ د شاعر په فکري چاپېرکي تل د زمانې سیاسي او اجتماعي اوضاع اغېزه من وي. د اسعد سوري او د خوشحال خان د زوي رثایي قصیدې هم وېرني او شکوې دي خو هغه وخت د پښتنو سیاسي عظمت د فکري استقلال او پر ځان ویسا او د روحي ټینګار او صلابت موید و، په ویر او ماتم کي هم شاعر له دنیا څخه فرار نه کاوه او د یأس او قنوطیت ځپو نه لاهو کاوه، مګر د هجري عصر خو د مغولو د پردۍ سلطې او اقتدار د لوړتیا وخت و، دلته د پښتنو ملي مرکزیت د دوو غښتلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاهنشاهیو تر منځ تري تم او خوشحال خان غوندي پیاوړی سردار او د آزادۍ د جنګ نومیالی مبارز او اور ژبی شاعر تر خاورو لاندي سوی و، نو ځکه د هجري په کلام کي یو د یأس او نا امیدۍ رنګ ښکاري په کوم ځای کي چي اسعد سوري او خوشحال له خپلي وېرني او شکوې څخه هم د ژوند او قومي افتخار له پاره نتیجه راباسي هجري د ملي مړیني په ګروم او ویر کي دنیا و مافیها ته شاکوي او وایي :

مرد هغه چي په حیات همه تر شاکا

دا دئ د بلواکۍ او بدبختۍ لوی نښان، چي زموږ په قومي شاعري کي د مغولو د مظالمو او جفاوو څخه پیدا سوی و او پښتنو پوره درې سوه کاله د دغه اجنبي تاړاکه سره مبارزه کوله، مګر سره د دې چي د پښتو ادب د دغي دورې په آثارو کي ډېري المیې او د ګرومه ډکي انګازې پاته دي، بیا هم پښتون مهجور شاعر خپل وطن او د خپل ملي ژوند او افتخار مرکز نه دئ هېر کړی، لکه چي هجري وایي :

کــه نصیب بنده بندي کړ په دکــــن کي
دامنګیر یې همېشه عشق د وطــــن دئ
د زړه باز یې د روه په زمــــکه ګــــــرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ

عبدالقادر خان خټك :

د خوشحال خان بل زوی عبدالقادر خان چي د (۱۱۰۰ هـ) کال په شاوخوا کي ژوندی و او د پښتو له ښو قصیده سرایانو څخه و، دی د خوشحال خان د مکتب پیاوړی شاګرد دئ، او د شعر په ښېګڼو او ادبي مزایاوو کي پس له پلاره دی استاد ګڼل کېږي.

د ده ورونه هم د پښتو مقتدر شاعران دي خو پخپله اشرف خان هجري هم عبدالقادر پس له پلاره په لومړي پوړ شاګردانو کي ګڼي او وایي :

اوس یې وایه حقیقت د شــــــــاګردانو
چي هــــــر یو له دې هــــنره بهره ور دئ
قادر خان که بحـــــر بولم دروغ نه دي
چي یې فکر د اصلي دُرو مصدر دئ

د عبدالقادر خان له قصیدو څخه اوس موږ فقط نه قصیدې د ده په چاپي دېوان کي مومو، چي ما په (۱۳۱۸ ش) کال له کندهاره چاپ او خپور کړی دئ.

په دغو قصیدو کي ثنا، عرفان، حکمت، موعظت، رثاه، شکوه، انتقاد او منظرنګاري ټوله سته، او ځیني قصاید یې ښکلي تشبیبونه هم لري.

عبدالقادر خان د وینا په رواني او خوږتابه کي خپل پلار ته ورته دئ او په لفظ او معنی کي هغسي پیاوړتوب لري او غزل یې ډېره مستانه ده، مګر په قصیده کي یې روحاني رنګ غالب دئ او هغه مطالب وایي چي سنایي پس له خپلي فکري اوښتني پخپلو عرفاني قصیدو کي ویلي وه.

ښایي دا به د هغه څه اثر وي، چي عبدالقادر د خپل سیاسي کړاو او بېلتانه په وخت کي د نقشبندي طریقې د یوه مشهور عارف شیخ سعدي لاهوري لاسنیوی کړی و او دغه طریقت به د ده فکر خاص هغو معناوو ته ګرځولی وي چي د یوه مطیع مرید سره ښایي.

د عبدالقادر خان په غزلو کي شور او مستي او د تغزل ښکلی آهنګ او د شاعریت مظاهر ډېر سته خو په قصیده کي دغه مزایا لږ دي، که څه هم پر الفاظو بشپړ سلطه لري خو د فني تخلیقاتو اندازه یې په قصیده کي لږ ده او په واعظانه ډول خپل مطلب سِده اداکوي. مثلاً د جهاندارۍ او سیاست د ښېګڼو په تلقین کي د ده له قصیدو څخه دغسي بیتونه راوزي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ظلم اور يې بل کړ په عالم کي پخپل ځان باندي ستم کا نه پوهېږي چي پر تله تر پلي لا د سپاره سخت دي لايزال دئ سلطنت د ګدايانو		ظالمان به ځان سوخته په دغه نارکا چي ستم پر بېوزلانو ستمګارکا بدايي پر پلي ولي شهسوارکا د زوال وېره يې نشته نه يې ډارکا

د پښتو شاعرانو په وينا د مېړه او مېړنتوب د صفاتو په څرګندونه کي ښه ذخيره سته او دا د پښتو د اخلاقي شاعرۍ يوه غوره برخه ده. خو هر شاعر د خپل فکري استعداد سره د دغو صفاتو څرګندونه او څېړنه کړې ده او خپل نظر يې د مېړه د لازمي صفاتو په شرح کي ښکاره کړی دئ، چي موږ له دغه ډول اشعارو څخه د هغه شاعر فکري سويه او د ده د تخيل مجاري معلومولای سو، مثلاً خوشحال خان د مرد په ستاينه کي د ده له پاره دغه صفات ضروري ګڼي :

مرد هغه چي همتناك بركتناك مخ يې مخ قول يې قول عهد يې عهد چي خبره د پستۍ د بلندۍ شي په تمکين کي لکه سبر په پستۍ کي لکه ګل شګفته روی تازه په باغ کي		د عالمه سره خوږ په زيست و ژواك نه دروغ، نه يې فرېب، نه تش تپاك په لويي لکه آسمان په پستي خاك په هر لور يې ځانګي ږنګري له تاك همېشه د ښو بلبلو پر بلغاك

د خوشحال خان د تصور او تخيل نيلی د مېړنتابه په څرګندونه او توضيح کي تل د پښتونوالي او مادي نړۍ پر ډګر ځغلي، له ژوندانه سره اړه لري او د ژوندانه خبري کوي.

مګر د ده د زوی د تخيل چاپېريال بېل دئ، عبدالقادر په تصويرکي د ملائيت ځيني نخښي ښکاري او داسي څرګندېږي چي د مدرسې او خانقاه ماحول د ده په قصيده کي اوڅار اثرونه پرې ايښي دي او هغه څه چي خوشحال خان د مېړنتابه په لوازموکي نه ګڼل، د ده زوی هغه هم پکښې داخل کړي دي، او دا هم د عصر د هغې خاصي ديني روحيې اغېزه ده، چي د شرق اکثر اخلاقي شعر همدغه رنګ لري، حتی چي حضرت سنايي شاعر ته هم د دغې لاري تلقين کوي، او وايي:

تو ای مرد سخـــــــن پېشه ! که بهر دام مشـــتی دون
زدين حـــــــــق بما ندســتی، به نيروی سخـــــــندانی
چه سستی ديدی از سنت، که رفتنی سوی بيدينان
چه تقصير آمد از قرآن ! که ګشـــتی ګـــرد لامـــانی

عبدالقادر خان د مېړه په ستاينه کي دغسي مادي او ديني صفات سره ګډوي، د ده يوه قصيده داسي شروع کېږي :

مرد هغه چي په بخشش لکه درياب وي لکه مځکه هسي پست په تواضع وي په ثبات کي تر غره لا ثابت قدم وي تل يې وچولی د مياشتي غوندي ويل وي قناعت لکه همای په استخوان کا چي د ظلم لمبې بلې په عالم شي		په ښه بد باندي مشفق لکه آفتاب وي د واړه عالم مرجع وي هم ماب وي په صفات او په نرمي کي لکه آب وي دوست دښمن يې له ديداره کامياب وي نه ظالم نه حرصناك لکه عقاب وي پرې بريان د ده خاطر لکه کباب وي

تر دې وروسته زموږ د شاعر په تصورکي د خانقاهي تلقيناتو اثر داسي ښکاري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نعمت کي شکر کا په محنت صبر		زړه يې ټينګ په مسبب نه په اسباب وي
په قضا د حق راضي خرم خورسند وي		ورته يو جنت دوزخ ثواب عقاب وي
يو زمان يې زړه خالي نه وي له يادو		که په ناستي که په تللو که په خواب وي
اوامر لکه سنت ادا کوينه		پټ څرګند له نواهي په اجتناب وي
که اشيا ورته ښکاره کماهي شي		مناجات يې زدني علماً يا وهاب وي
عام عالم ته ناست ښکاريږي په رفتار کي		د وصال تر شپې لا تله د ده شتاب وي
لاتاثيره يې بد ښه لکه سره زر شي		په لمبو د عشق سوخته لکه سيماب وي
څو چي ګرزي د دنيا په خرابات کي		په باطن کي آبادان ظاهر خراب وي
د ډك سيند غوندي آواز نكا بهيږي		نه پر شوره، پر غوغا لکه سېلاب وي
د دانا سوال ځواب په ادب ورکا		و احمق ته يې په پټه خوله ځواب وي
د ښو بوی يې په همه د يار پرېشان وي		درست وجود يې په معنا د مشك ناب وي
په ظاهر جامه له خلقه سره خلق		په باطن کي تابعين وي يا اصحاب وي

هغه مرد ولي ګڼه عـــــــبدالــــــقادره
چي عمل يې په سنت او په کتاب وي

ګورئ د فکري تحول آثار چي له پلاره تر زويه پوري يې څوني فرق کړی دئ، د خوشحال ايله‌يل مېړه يو عالي همت او پر خپل بول ولاړ، رښتين او درونډ او د ورين تندي خاوند پښتون دئ، چي وسله يې پسول او تکيه ګاه يې فقط خپل همت او خپل مړوند دئ. مګر عبدالقادر خان مېړه يو شاعر او صبور او له خدايه وېرېدونکی ذاکر او پر کتاب او سنت ټينګ او خاموش غوندي خانقاهي زاهد دئ، چي تلقين يې هم هغه له دنيا څخه فرار او د نفس او ژوندانه او د هوا او د هوس د کوډغلي وراني ده.

عبدالقادر خان په يوه قصيده کي وايي :

د بقا بهبود يې هيڅ نشته فاني ده		په دنيا چي مينه کاندي ناداني ده
د دنيا د خلقو کار راته ښکاره شو		د سېلاب په مخ يې کړې وداني ده
دا چي ته يې وداني ګڼې ناپوهه		د عاقل تر فهم عين ويراني ده

عبدالقادر د خپل پلار خوشحال خان او خپل ورور معظم پر مرګ رثايي قصايد هم لري، مګر د دغو قصيدو فکري جوله هم هغسي خانقاهي او ملايي ده، د کوم خاص او نوي فکر پرورښت نه پکښې ښکاري. خو سره د دې هم ځيني ادبي، د ويلو وړ معاني لري چي د خوشحال خان په وېرنه کي يې دغه بيتونه په ادبي لحاظ ښه دي :

اوښکي هم د وچېدو له وېري ولاړې		له تودې تبغني مي ګرمه تېر لا ده
د فراق په اور دي وسو نو مي وچ سو		اوس مي تل په وچو سترګو ستا ژړا ده
په بهانه د آه خپل دم راځني درومي		له همدغو بېهوده ګيله ځما ده

د خپل ورور د ځوانيمرګۍ او ښکلا تصوير داسي کوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر هـــــغو رخســـارو پرېوتلي خـــــاوري
شـــــماتت يې چي په ګلـــــو د ګلاب شـــــو
چي دا هسي رنګ ځوانان پکښې پراته دي
په آســـــمان باندي ډېر فـــــخر د تراب شو
غـــواصي كـــوم د اوښـــــيو په درياب كي
نه يې مـــومـــــم معـــــظم دُر ناياب شـــو[15]

له دې لنډې څېړني څخه په پاى كي موږ دا نتيجه اخلو، چي عبدالقادر شاعر دئ، خو مفكر نه دئ، پر الفاظو او ادبي تعابيرو قدرت لري، مګر د فكر غولى يې تنګ او محدود او په خانقاهي تلقيناتو كي نغښتلى دئ. له ځانه سره د فكر كوم خاص اسلوب او جوړښت نه لري، او لګه خپل پلار موږ ته د يوې خاصي فكري دنيا نمايندګي نه سي كولاى. خو كه د عبدالقادر خان په شاعرۍ كي كوم كمال او ښكلا وي هغه نو د ده په غزل كي ده، چي د پښتو غزلي په څېړنه كي به موږ ده ته بيا پوره برخه وركوو.

سكندر خان خټك :

د خوشحال خان د درني كورنۍ يو بل ستورى د ده زوى سكندر خان د دېوان خاوند ښه شاعر دئ. د ده له خپله كلامه ښكاري چي په (١٠٩٠ هـ) كال د (٢٢) كالو ځوان و، نو يې د زېږېدو كال د (١٠٦٨ هـ) كال په شاوخوا كي ټاكلاى سواى. كله چي د (١٠٧٤ هـ) كال په دريمه خوركي لوى خان د كورګاني پاچا نوكرانو ونيو او ډهلي ته يې واستاوه نو د ده كډې او زامن لګه جلال خان او سكندر خان او ګوهر خان او عجب خان چي كوچنوټي وو، د خپلو مندو سره له اكوړې څخه د يوسفزو په سيمه كي بائيزو ته ولاړل، دا مطلب خان په خپله فراقنامه كي داسي وايي :

هغه ملـــــــك واړه ثمر دئ
چي پكښې زما سكندر دئ

تر دې وروسته چي سكندر ځوانېږي، نو په اكثرو هغو واقعو كي چي د ده پلار او كورنۍ ته ور پېښېږي د ده نوم هم يادېږي، او په (١٠٨٨ هـ) كال د امير خان صوبدار (حكمران) سره د خپل پلار په امر كابل ته ولاړ او تر (١١٠٠ هـ) او د خوشحال خان تر مرګه وروسته چي اشرف خان د ده مشر ورور د ډهلي پاچا اورنګزېب اته كاله بندي كى، د خټكو د خانۍ له پاره د خوشحال خان د ښيلي ښويېدلي زوى بهرام خان او د افضل خان د اشرف خان د زوى تر منځ شخړي رواني وې، سكندر خان د خپل وراره پر خوا و، دى پخپله وايي :

د پېښي وار اوس پر سكندر راوړه فلكه
رقص دي وكړ د منحوس بهرام په كام
په شلمه د رمضان په جان كړ كي
افضل خان سره يكرنګ په اهتمام
كه تاريخ د سن و سال غواړې له مانه
د ابجد په حروف عين غين، لام

جانه كړ له پېښوره شرقي پلو ته د چراټ په جنوب كي د آدمخېلو اپرېدو ځاى دئ او دغه واقعه د (ع ٧٠ + غ ١٠٠٠ + ل ٣٠ = ١١٠٠ هـ ق) ده. د ده د مړيني كال موږ ته نه دئ معلوم، خو دوني پوهېږو چي تر شعبان (١١١٦ هـ ق) پوري ژوندى و، چي په همدغه تاريخ يې د خپلو زامنو ويرنه (مرثيه) ويلې ده او د افضل خان په تاريخ مرصع كي هم د ده احوال لږ و ډېر راغلي

[15] دغه بيتونه (د پښتو ادب په تاريخ كي قصيده) نومي كتاب كي نسته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي.
د سکندر خان د شعر دېوان د پېښور ادارۀ اشاعت چاپ کړی او دوهم ځل په (۱۹۶۲ م) کال خپور سوی دئ، چي د ښاغلي دوست محمد کامل په اهتمام او مقدمه ښکلی دئ، او غزل، قطعه، رباعي او قصايد لري.
د ده غزل لطافت او خوږوالی او پر مضمون آفرينی باندي قدرت ښيي، تعقيد او ابهام نه لري، په ساده الفاظو او ترکيبونو کي مضامين ځايوي، دا غزل يې د نمونې په ډول زه انتخابوم :

غوږ کاڼه کړه د غمازو و پېغور ته		مزري نه ګوري د سپيو شر و شور ته
د يار خيال راغی و سترګو ته شرمېږم		چي دا څه عزيز مېلمه راغی وکور ته
نرګس هسي ستا شهلا سترګو بيمار کړ		په قوت شو د همسا له مزکي پورته
د هجران لمبې يې لا ليدې سوزاني		ځکه ځان هندوي واچوه و اور ته
له هغو خاورو د اعذار لاله پيدا شه		چي يې داغ د ښکلي مخ يووړ وګور ته
خط و خال چي يې رقيب وته ځوك ستايي		د مصحف توري نقطې ښايي وکور ته
درست صورت مي لکه کسی شو له شوقه		چي ديدن د هغه يارکړم و هر لور ته
پر قوته لينده وشلوي ژر ژبه		زوره ور څه دئ د چرخ و هومره زور ته
حال دي هيڅ راڅخه پټ نه دئ "سکندره"		په فراق کي نارې مه وهه په زور ته

"سکندر" زړه غم ته ورکړ راشئ ګورئ
په ســــــاتنه يې خس وســـــپاره و اور ته
دلته د چاپي نسخې په دريم بيت کي "ستا شهيد سترګو" راغلی دئ، چي معنا نه لري، او بايد صحيح يې شهلا سترګي وي.
په آخر بيت کي " و غم ته" د بيت وزن ورانوي، بايد (و) حذف سي.
د سکندر د کلام په ټولو اقساموکي د تصوف او عشق او ميني او اخلاقو ښه مضامين سته او داسي ښکاري چي د ده له شاعرانه طبيعته سره ادبي مطالعات اوګڼ معلومات هم مله وه، او وينا يې هم پوخوالی او صلابت لري او هم خوږوالی او سلاست.
د ده په ګرده شاعري باندي تبصره د دې ځايه سره مناسبه نه ښکاري، ځکه چي زموږ څېړنه تش په قصيدو پوري اړه لري او دا د ده د دېوان دوهم ټوك دئ، چي له (۲۱۳) مخه شروع کېږي.
د سکندر ادبي او شاعرانه مړوچي او د هنر تجلا د ده په غزل کي تر قصيدې ښه ښکاري، نو دی په حقيقت کي غزل ويونکی شاعر دئ، چي کله کله قصيده هم وايي، خو قصيده يې نه د غزلو ښکلا لري، او نه د قصيده سرايی آداب او لوازم.
دی پخپلو قصيدوکي نېغ په مطلب شروع کوي، تشبيب يا نسيب او تمهيد نه لري، رډبډ خپل مقصد وايي او د کاکړو په اصطلاح (يوګای) کوي، او هغه په څه پيرايه او تمهيد خبروکي نه نغاړي. مثلاً اخلاقي قصيده او د نصيحت وينا يې داسي ده :

ته چي فخر په مردی کړې د بابا		راښکاره دي شوه مردي دروغه بابا
دروغژن، زاني، ممسك به سردار نشي		هم بخيل، قول بيعت چي کا ابا
مه بدګوی شه مه فحاش شه مه زود رنځ شه		په ښه خوی کي آراسته اوسه زېبا
لکه زمکه هسي پست همېشه اوسه		چي ښه بد درباندي ځي سبا بېګا

په دې ډول دا قصيده شل بيته ده، خو نېغ نصيحت دئ ،کوم شاعرانه هنر يا د مضمون ښکلا نه لري، او لکه د يوه اخوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوندي وايي : "ښه کوئ بد مه کوئ!".
سکندر خان خو حساسه طبعه لري، شاعر دئ، دکلام قدرت يې په غزل کي ښه ښکاري، نکته آفرين دئ. د دغي غزلي په هر بيت کي يوه ښکلې معنا لري. په دوهم بيت کي د يار خيال او عزيز مېلمه او په څلورم بيت کي د نرګس ناروغي او په همسا پورته کېدل او د يار توري سترګي او په پنځم بيت کي د ستي کېدلو علت او په شپږم بيت کي له خاورو څه د لاله ګل راټوکېدل او په اووم بيت يوه صوفيانه نکته او د جهاني جمال ځلا داسي تخيلات دي، چي په پښتو کي يې د تعبير او تصوير او قوت بيان ښې نمونې ګڼلای سو. د اووم بيت جمالي ارزښت د دري د دې بيت سره اوږه پر اوږه درېږي :

در هر چه بنـــگرم تو پديدار بوده يی
ای نانموده رخ تو چه بسيار بوده يی

نه پوهېږم چي سکندر خان د خپل طبيعت دغه استعداد او قوت او نازکي او لطافت ولي په قصيده کي نه دئ ښکاره کړی؟ د ده د پلار او ورور هجري ځيني قصايد خو ادبي ښکلا په پېخرو پېخرو لري.
په دېوان کي تر اتيا بيته زياته يوه اوږده قصيده لري. په دې مطلع :

ځيني څه کارونه شي په دا جهان اوس
خصوصاً فتنه فســاد په دا ايوان اوس

وګورئ بې له کومه تمهيده يا نسيبه نېغ خپل مطلب ته ورننوزي. دی حق لري، چي د خپل عصر له ناوړو څخه شکوه وکي، ځکه چي د زماني غالبو ظالمو حکمرانانو يعني د دهلي پاچهانو د ټول هند ثروت او د مظلوموويني زبېښلې، او د ډهلي او اګرې مانۍ يې په جوړولې او د ملوك الطوايف ډمامې پرګرده نيمه وچه باندي ډنګېدلې. دغه ټول فسادونه چي سکندر پخپله قصيده کي ځای کړي دي، تاريخي واقعيتونه دي او د فيوډالي نظام طبيعت او خاصيت هم دغه دئ.
وګورئ ! د شاه جهان زوی راولاړېږي او خپل پلار نيسي، په زندان کي يې غورځوي، خپل ورور تر غاړه نيسي او خوله يې وربېټوي، پرګرد هندوستان باندي د لمن الملکۍ (؟) نغارې وهي. دلته به د مظلومو بزګرانو او خواريکښانو او بېوزلو رعيتو حال څه وي؟ سکندر په دغه قصيده کي وايي :

مروت، وفا، رښتيا له دنيا ولاړل
ځای (يې) ونيوه دروغ، مکر، بهتان اوس

که پخوا دهر بهار و اوس شو منی
چي هر لور آه و فريادکا رنځوران اوس

نه هغه لولوګوهر له دريا ووزي
نه هغه لعل و ياقوت له بدخشان اوس

نه هغه باران په وخت له اورو اوري
چي تمامه مزکه وکاګلستان اوس

د ماضي ايام شاهان به کوم کوم شمارم
په ښه نام واړه حيات دئ په دوران اوس

يو د دوی غوندي ځما په عصر نشته
چي لايق د سلطنت وي په دوران اوس[16]

په دې ډول سکندر د خپل عصر ټول معايب او ناوړي په دې قصيده کي رابرسېره کوي، او د خپل چاپېر د خلکو اخلاقو او سلوك ته د انتقادګوته نيسي :

[16] په اصل (کي) مګر غلط چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په راتلل د تنګسې څه په اورېدل		لور په لور درڅخه لاړ شي همرهان اوس
که د يار د بېلتانه په تير زخمي شي		په طلب يې طالب مشه د درمان اوس
درې څلور چې سره ناست وي مه ور درومه		سراسر دي په ورتلل کي وينم زيان اوس

د سکندر د عصر په ټولنيز ژوندانه کي د رياکارو او مغرضو شيخانو ډله هم دګوتنيوي وړ وه، دی حقيقي شيخان او د صافو زړونو خاوندان او هغه رهنمايان چې په فساد او ناوړوککړ نه وي ښه بولي، خو پر ريايي او کرغېړنو مدعيانو باندي داسي انتقادکوي :

که بازيد وکه ذوالنون واړه ښکاره وه		هسي نه وايم چې نشته بزرګان اوس
د عالم له بدخويۍ پوشيده اوسي		په جبال او په ځنګل په بيابان اوس
پکښې اور دئ د ټګۍ ويسا پر مکړه		چي لړلي په ايرو ويني جوګيان اوس
پندارونه يې پراته پر سجاده دي		په دا مکر فن اکثر وينم شيخان اوس
شب و روز چې تسبيح اړوي په لاس کي		خپل حساب کاندي د زرو عالمان اوس
د دنيا په جمعيت په فکر و غم دي		په زانو مراقبه شي متقيان اوس
روايت د معتبرکتاب منسوخ کا		چي سکه د زرو ويني قاضيان اوس

دا خو د رياکارانو او زاهدنمايانو او رشوت خورو قاضيانو غندنه وه، چې د سکندر خان د عصر د ټولني په ورانۍ او اجتماعي فسادونوکي بې برخي نه وه، اوس د دغي اجتماع د فساد بل اړخ وګورئ :

بېګانه ورته قرين وينم تر خپلو		خوی خصلت د سردارانو شو دا شان اوس
جاهلان ورسره خوښ په مسند ناست وي		د عالم التماس نه ورووړي دربان اوس
سيه تور داغ يې ښکاره د زړه په سر شي		چي له کوره د ده ووزي سوې نان اوس
ويني سرې د مظلومانو نه دي څه دي؟		چي پرې سقف ستني رنګ کا د ايوان اوس
رحمدل، خدا ترسان به عامل نکا		دا ظلم به علمدار وي ظالمان اوس
په کښتونو يې د ملك باران نه ووري		چي په ځای د ابر ژاړي يتيمان اوس

دا قصيده د سکندر د عصر د اجتماعي حال او د خلکو د ژوندانه او مسلطو طبقاتو د تېريو او ناخوالو هينداره ده، اوکه يې موږ په قديم ادب کي نظير وغواړو، نو د ناصر خسرو يا سنايي د ځينو قصيدو سره به شباهت ومومي. ځکه دغه دواړه شاعران دغسي د خپل عصر ناوړي غندي او سخته انتقادي ژبه لري.
د سنايي ځيني اخلاقي او اجتماعي ګټه وري قصيدې هم کوم تشبيب او تمهيد نه لري، نېغ په نسيب او انتقاد پيل کوي، او سکندر هم په قصيده کي د سنايي غوندي نقاده او نېغه لهجه لري. تاسي دلته د سکندر د قصيدې منتخب يو څو بيتونه وکتل، چې د حضرت سنايي يوه دري قصيده هم دغه شانته مضامين لري، اوګمان کيږي چې سکندر دغه قصيده ضرور لوستلې او خپله پښتو قصيده به يې هم د سنايي د انتقادي او اخلاقي وينا تر اثر لاندي ويلې وي، واورئ د سنايي څخه يو څو بيته :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای مسلمانان خلایق حال دیگرکرده اند
از سر بی حرمتی معروف، منکرکرده اند
کار و جاه سروران شروع در پای او فتاد
زانکه اهل فسق از هرگوشه سر برکرده اند
پادشاهان قوی بر داد خواهان ضعیف
مرکز درگاه را سد سکندرکرده اند
ملك عمر و زید را جمله بترکان داده اند
خون خشم بیوگان را نقش منظرکرده اند
عالمان بی عمل از غایت حرص و امل
خویشتن را سخرهٔ اصحاب لشکرکرده اند
خرقه پوشان مزور سیرت سالوس و زرق
خویشتن را سخره قیماز و قیصرکرده اند
گاه خلوت صوفیان وقت باموی چو شیر
ورد خود ذکر برنج و شیر و شکرکرده اند
خون چشم بیوگانست آنکه در وقت صبوح
مهتران دولت اندر جام و ساغرکرده اند

د سنايي دغه قصيده د خپل عصر هینداره ده، او دا د شاعر هنر او د مروج کلام اثر دئ چي مور د اخلاقي او انتقادي شاعرۍ په ښېګڼو رودېږو، او تر ده وروسته ډېرو شاعرانو پخپلو ژبوکي د ده اغېزه منلې او د عصر د اجتماعي او واقعي مناظرو عکاسي يې کړېده. سنايي په پای کي وايي :

ای مسلمانان دگرگشته است حال روزگار
زانکه اهل روزگار احوال دیگرکـــــرده اند
ای ســــــنایی پندکم ده کاندرین آخـر زمان
در زمـــین مشتی خـــر وگا سر و برکرده اند

سکندر هم خپله قصيده داسي ختموي، چي د سنايي له کلامه سره بې شباهته نه ده :

چي په دا مـــــــکر فســـاد زمـانه وينم
لا عجب که سلامت يوسم ايمان اوس
نداره د نېك و بدوکړه ســـکـــــندره
چي څه چاري کا عالم په دا آوان اوس
و هر بيت وته يې ګوښي ګوښي ګـوره
آيينه ده د سکندر ګوره جـــــهان اوس

اشرف خان هجري د سکندر ورور، پخپله يوه انتقاديه قصيده کي د ده شعر داسي ستايي :

د سکندر شــعر له څه سره مخیٔ کــــړم
طبــــــيعت يې ډېر تر درو مـــــنور دئ
د اشعارو ملك يې همه په ژبه خپل کړ
په سرير د نظم شــــاه بل ســــکندر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د هجري خطي دېوان، ٤٤ مخ)
لنډه يې دا چې سکندر خان د خوشحال خان د زامنو شاعرانو په لومړي صف کې درېږي او په تېره يې بيا غزل خورا خوږه او د سهلو وړ او خوندوره ده.

ګوهر خان ختټك :

د خوشحال خان د درنې او د ستاينې وړکورنۍ چې پښتو ادب ته کوم خدمتونه کړي دي، د دوی په سبب د ختټکوکام د احترام وړ دئ.

ما د دې کورنۍ پر قصيده سرايي باندې څېړنه اوکتنه تر دې ځايه رارسولې وه، چې متأسفانه د دماغي او قلمي کارونو د ډېرښت په سبب داسې ناروغي راته پېښه سوه، چې بايد د طبيعت په سپارښت قلم کښېږدم،کتاب اوکاغذ هم پرېږدم. ځکه نو پر سکندر خان باندې هم لنډ لنډ وږغېدم او د دې له پاره چې د خوشحال خان د زامنو څخه يو بل قصيده ويونکی ناپېژندلی نه وي پاته سوی، ناچاره يم چې دا بحث پوره کم او يو څو ټکي پرګوهر خان باندې هم وکاږم.

راسئ چې لومړی خوګوهر خان لږ څه وپېژنو :

دی د خوشحال خان له زامنو څخه دئ، چې د خپل پلار سره له کوچنيوالي څخه تر ځوانۍ پوري په اکثرو سفرونو او جنګي واقعو کې ملګری و، (تاريخ مرصع، ٣٢٢ – ٣٩٦)، اوکله چې خوشحال خان په (١١٠٠ هـ ق) کال وفات سو، ده په دغه مثنوي کې د وفات تاريخ ووايه :

خان خانان و قدوهٔ افغان		آن حکيمی سر خردمندان
چون به هفتاد و هشت سال شده		چو الف بود، همچو دال شده
روز آدينه بود چون زجهان		رفت و مانديم ما به آه و فغان
غرهٔ ماه مهر بود آن حوت		که به لب می نهاد مهر سکوت
بيست و هشتم ربيع آخر بود		که امين جان پاك او بر بود
چون زتاريخ فوت خان خبرم		شده "زما رفت زين جهان پدرم"

(تاريخ مرصع، ٤٨٢ مخ)

تر خوشحال خان وروسته چې په قبيلوي رقابتونوکې افضل خان د اشرف خان زوی او دګوهر خان وراره بريالی او د ختټکو خان سو، نوګوهر خان هم د خپل وراره سره ملګری و، خو د سياست چاري يې هغه ته پرې ايښې وې. وخت يې په علمي او ادبي چارو تېراوه، د ده دېوان ما نه دئ ليدلی، خو يو غونډ او ضخيم منثورکتاب يې د قلب السير په نامه (٤٠٠) پاڼي ما د پېښور په موزيم کې کتلی دئ، چې په دېرش بابه کې يې د حضرت محمد) سير او انساب او احوال او د خلفای راشدينو تاريخ د ډېرو عربي او فارسي معتبروکتابو په حواله ترجمه کړی دئ، او د پښتو نثر په غورو آثاروکې راتلای سي.

ګوهر په دې کتاب کې ځای پر ځای خپل اشعار لکه غزل، قطعات، رباعيات او تغزلات او قصايد راوړي او دکتاب نثر په ښکلی کوي.

داکتاب يې په (١١٢٠ هـ) کال د خپل وراره افضل خان په نامه کښلی او د دغه اديب او مؤرخ او مقتدر خان ادب پالنه او د پښتوکتابونو را ژوندي کړنه يې ستايلې ده.

دی وايي :

"اګر چه پښتو ژبه په علت د دورنشينۍ هونبره لذت نلري چه عربي او فارسي سره نسبت شي، ليکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ويل بهتر دي، او سنت الهي هم پدا جاري دئ. هرکتاب چي به نازلېده، هم د هغه قوم په ژبه به نازل شه، دا پدا چي د هر چا پخپله ژبه فهم کېږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه یاران چي راز د زړه تر بله نمایي
بایده دئ چي پخــــــــــله ژبه وایي
د فارسیانو کن مکن ویل څه سود کا
پښــتنو ته کړه مــکړه ویل ښه ښـــایي

دکتاب د مضمونونو په ترڅ کي ځیني مفیدي اخلاقي او اجتماعي ټوټې داسي ځایوي :

مال چي دي وخوړ، هم هغه ستا دئ
چي له تا پاتو شي نور د نور چا دئ
که دي څه وښنده د خدای په لـوري
مال دي هم دا دئ مال دي هم دا دئ

دګوهر خان د فکر جولانګاه هم هغه دیني او مذهبي چاپېر دئ او دغه کتاب یې هم په دیني احساس او روحاني داعیه د دیني لویو لارښوونکو پر احوال کښلی دئ. نو ځکه د ده قصیده هم دغسي رنګ لري او په دیني پیرایو سمبالیږي.

د قلب السیر په سریزه کي د حمد و ثنا یوه ډېره اوږده قصیده لري چي د حضرت محمد) پر نعت او دعا ختمیږي، او داسي ښکاري چي سړی په مسجد کي د یوه ژبور اخوند خطبه اوري، دا قصیده داسي شروع کیږي دلته نو په صنعت التفات لوی څښتن ته خبره اړوي :

نه د خیال د عقل کار شته ستا و ذات ته
انبیا دي سرګــــــشته په دا اســــرار شي

وروسته بیرته له مخاطبه، غایب ته ملتفت کیږي :

څه عجب خرګاه یې روغ کړ بې ستونه
پکښي نور کاروڼ ... چي یې رفتار شي (؟)
څه عجبه فرش ترو لاندي غوړولی
بیا پر جوړ، جبال، اشجار، دریا ثمار شي
ډېر تأثیر یې په آفتاب مهتاب کي ایښی
هم له نوره یې روشن لیل و نهار شي

دا دئ له دغي قصیدې څخه د نعت څو بیته :

محمد یې کړ پیدا له خپله نوره
عرش و فرش یې کل روشن پدا انوار شي
دی سلطان دئ اولوالعزم د انبیاوو
د آدم او د حوا پرې افتخار شي

قصیده خورا اوږده ده، دلته نوره نه ځاییږي. مقطع یې په شاعرانه ویاړ ختمیږي، مګر ښاغلي لوستونکي په ذوقي توګه دا ټاکلای سي چي ګوهر خان به په دغه افتخار کي څوني برخه لري؟

ښه یې وپېیل ګـــــــــوهر په تار د نظم
آفرین دي پدا هسي شان اشعار شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د قلب السیر له خطي نسخې څخه)
تر هغه ځایه چې دګوهر خان نظمونه او نثرونه لیدل سوي او پیدا سوي دي، موږ ده ته د خوشحال خان په شاعرانو او لیکوالو زامنو کې دریمه برخه ورکولای سوای، ځکه چې د ده په تخلیقاتو کې هنري ښکلا او شاعرانه لطافت لږ ښکاري، او په فني لحاظ یې ناظم بللای سو، نه شاعر.
دګوهر خان د وفات نېټه نه ده معلومه، خو د قلب السیر له سریزې او د ده له ویناوو څخه ښکاري چې په (۱۱۲۰ هـ ق) کال سپین ږیری او د کورنۍ مشر و. خپل وراره افضل خان ته دکشر په خطابونو سره دعاوې کوي، او د ده توفیق د قوم او ژبې په خدمت کې غواړي.

کاظم خان شیدا :
کاظم خان شیدا د خټکو د کورنۍ د ادبي ګلستان وروستی ګل او د هغه آسمان آخرنی ځلاند ستوری دئ، دی د خوشحال خان کړوسی او په څلور پښته د خپلې کورنۍ د ادبي روایاتو حامل و.
کاظم خان په داسې محیط کې پیدا او لوی سوی و، چې نیکه او پلار او ټول تربرونه یې شاعران او لیکوال او مؤلفان وو او له دغسې ادبي چاپېره حتماً په ټولو ادبي روایاتو او فني عنعناتو خبر سړی راوزي.
اما د کاظم خان په شاعرۍ کې چې غزل یې لویه برخه ده یو راز لفظي او معنوي بدعت ښکاري، ځکه چې ده د فارسي ادبي تعبیرو او د عربي غریبو الفاظو راوړلو کې داسې افراط کړی دئ چې یقیناً یې د ده شعر د پښتو له ادبي معمول سبکه لیرې کړی دئ.
د کاظم خان د دې فکري او لفظي تحول د تحلیل له پاره موږ مجبوره یو چې د ده د ژوندانه محیط او د عصر ادبي جریان وڅېړو او ویې ګورو.
د شیدا د ژوندانه دوره د هند د مغولو د آخرینو سوګلیو وخت دئ، د ده مخې ته د فارسي د سبک هند د مقتدرو استادانو لکه کلیم او عرفي او فیضي او نظیري ښکلي تخلیقات پراته وه، مګر هم په دغه عصر کې د سبک هند افراطي شاعرانو لکه بیدل او ناصر علي د شعر پر ادبي جریان دروند تسلط درلود، چې دغو استادانو په فارسي ژبه کې د تعبیر او ادا او موشګافۍ او نزاکت آفرینۍ او شاعرانه تلازماتو او استعارو یو نوی ور پرانیتی و. حتی چې ځینو پخو د فارسي ادب استادانو دغه جریان کورټ بدعت ګاڼه او سخت یې غانده.
محمدعلي حزین چې له فارسه هند ته راغلی د ادب منلی استاد و، د دغه جریان داسې مخالف و چې ده به ویل :
"که زه بیرته وطن ته ولاړ سم نو د خپلو ملګرو او دوستانو د خندا او ملنډو له پاره د ناصر علي تر کلام بل بهترین شی نه سم وړلای".
مګر میرزا عبدالقادر بیدل چې یقیناً د خپل عصر لوی پوهاند او صوفي او پوخ شاعر و دغه سبک یې داسې مقبول او د منلو او سهلو وړ کړ، چې وروسته دغه استاد ډېر پیروان او عقیدت مندان وموندل او یو خاص د ادب مکتب یې وپرانیت چې حقاً باید د ده په نامه د بیدل مکتب وبلل سي.
په پښتو ادب کې همدغه هندي سبک اغېزې وکړې او لومړی پلا حمید ماشوخېل مهمند د دغه سبک ادبي موشګافي او تلازمات د نظیري او عرفي په پیروي خو په معتدل ډول پښتو ادب ته راوستل.
مګر د حمید استادي دغه ده چې د پښتو د تعبیر قوت او رنګ او جوله یې پکښې خوندي کړه، او په دې کار کې یې له بې ځایه افراطه ځان وژغوره.
اما شیدا خو د خپلې کورنۍ په فیوډالي کړاوکې د سیاست ښکار سو او د عمر اکثره برخه یې په کشمیر او هند او رامپور کې له وطنه لیرې تېره کړه او د سبک هند سره مستقیماً مخامخ سو او د هند د ادبي جریانه څخه یې درنې او سِده اغېزې قبولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي[۱۷].
نو که د ده په شعر کي موږ یو ډول بدعت او افراط کاري او د سبك هند د آخرني عروج نخښي وينو، دی به ډېر نه ګرموو، ځکه چي محيط خو حتماً د شاعر په فکر او سبك کي اثر کوي، او پخپله شيدا هم دې نکتي ته متلفت و، چي ويل به يې:

که نکات مي عجايب دي خاص به حسن د کلام وي خالي نه وي له صنعته په لوستنه يې ابتهاج کړه		عبارات مي غرايب دي د معنی دقت يې عام وي عاري نه وي له رفعته آفرين مي په مزاج کړه

رشيتا دا ده چي شيدا د فنان ذوق او مضمون آفريني قريحې خاوند او ده په پښتو کي هغه کار کړی دئ چي بل چا نه و کړی. نو لکه په فارسي کي چي د حضرت بيدل تخليقي ادب خاص مقام لري او حتی مخالفين يې هم د فکري يوې خاصي ذخيرې په ډول مني او دغه ګران بها پانګه نه سي هېرولای، دغسي هم د شيدا شعر او په خاص کړه بيا غزل يې د پښتو يوه خاصه او خوندوره پانګه ګڼل کېدای سي.
د شيدا پر شاعرۍ باندي څېړنه او ږغېدنه ډېر وخت غواړي، خو دلته زما د دې څېړني سره يوازي د ده قصيده اړه لري.
ښاغلي بېنوا څوکاله مخکي د ده دېوان ترتيب او چاپ کی، چي فقط د شيدا دوې قصيدې لري او يوه يې نژدې دوه سوه بيته ده.
د دې قصيدې تشبيب د منظرنګارۍ او د شاعر د نکته آفرينۍ يو اوږد سجل دئ چي داسي پيل کېږي :

بيا تحول شو د حمل ګوره آثار څه بيان وکړم د ګلو له افراطه يا چه چه د عندليب په ښاخ د ګلو يا خوبي په هر طرف د خرميه يا په سر د هر زلمي زېبا ګلونه يا له خياله آشفته د دستار ولونه يا لباس د دلبرانو قسم قسم يا يې دور د خلخال او د څړيه يا نغمه د مغني په څو څو رنګه يا شوخي د رقاصانو په ادا کي يا هر دم باده نوشي د ساقيانو		شګفته په هر طرف تازه بهار يا انواع کړم د ګلونو درته شمار يا جلوه د روان آب به سبزه زار سرسبزي د باغ و راغ هم د کوهسار يا په غاړه د خوبانو رعنا هار بې شماله توري زلفي تار په تار يا يې ټيك په تور اوربل باندي آشکار په خرام کي يې ادا د ژرنګهار ترانه يې د شيدا رنګين اشعار يا ګرمي د حريفانو په خپل کار منعدم وينمه هوش د باده خوار

دا قصيده د شيدا فکري مجرا ښه راښيي چي د هندي ژوند نخښي پکښې تصوير سوي او داسي ښکاري چي شاعر د هندي بزم په رنګ پوره رنګېدلی و او هر څه چي ويني او هر څه چي وايي، ته وا ږغ يې د يوه هندي موشګاف ويونکي ږغ دئ. وګورئ په دې بيتو کي شرري تخم او د بنفشې ږمنځ، او د غنچې پرده، او د برقي شعلې ګرم بازاري او د ګلو د اور لمبې ټوله

[۱۷] د پښتو ادب تاريخ، د څلرم ټولګي له پاره، پر همدغه ځای پای ته رسيږي، وروستني ټول مطالب مي (د پښتو ادب په تاريخ کي قصيده) نومي کتاب څخه رانقل کړي دي. (م. روهيال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه تراکیب او تعابیر دي چي فقط هم د هندي سبك د آخرني عروج په وخت کي د بیدل او ناصر علي له خولې اورېدل کیږي. خو د نورو په غوږو کي داسي ږغونه حقیقتاً غرابت او وحشت لري، او د محمدعلي حزین په تعبیر فقط د خندا او منلډو وړ دي، شیدا په دغه قصیده کي وایي :

د غنچې له پردې مخ د گل ښکاره شي		د عروس غوندي په ډېر زیب و سینګار
چي په سر لکه شعله یې حواله شي		پس شرر د گلو تخم کړ گل کار
توري زلفي یې پرېشاني په سبا شوې		شانه هیڅ د بنفشې نه ده په کار
پرېشاني د گل خرمن کړ گل فروشو		که د برق په شعله گرم دئ بازار؟
په لمبه یې لکه دود د بهار ابر		افروخته په باغ و راغ د گلو نار

د هندي نخا یو منظر داسي تصویر کوي، چي د دې فن کمال دئ، خو رنګ یې داسي هندی سوی دئ چي له پښتني ذوقه او د پښتو له تعبیره ډېر لیري ښکاري:

څرخ وهل د دل آرام دي راته وایه		که فلك دئ نن زما په کام د وار
په رنګین قالین رفتار کوي د رقص		که صبا دئ په گلشن کاندي گذار
حنایي قدم چي اوس په قالین کیږدي		د کاشان اهل صنعت شه ځني زار
په صفا یې د لقا قالین مرآت شي		د توتي نقش گفتار کاندي چغار
په صدا یې د هر زنګ او د کنګرو هم		هر نفس د شاهد باز خاطر افکار
د مهتاب په چپ و راست په پېش و پس هم		لکه خاص شي کواکب په انتشار
د سیم تن په هر طرف افراط د نقد		چي حاصل یې وي د فن کامل عیار

شیدا د دغو موشګافیو او صناعیو وروسته ځینو اخلاقي مطالبو ته ګرېز کوي، او خپلي قصیدې ته د پند او موعظت رنګ ورکوي. مګر دلته هم منفي او فراري فلسفې ته هڅه کوي، چي دا هم د هند د روحاني محیط او د ده د ژوند د اوږدو محرومیتونو نتیجه ده، وایي :

د دنیا اوج لړلی په ډېر غم دئ		لکه کنښنوي عاصي په سر د دار
اعتماد یې هیڅ په داد و ستد نشته		کجبازي یې ده په مثل د قمار
انقلاب د زمانې تنده سېلۍ ده		چي په هند یې وه راغلې دند و کار
طاوسي تخت یې په شان د بنې واخیست		بیا یې تېر کړ تر کابل و قندهار
خپله خونه لکه مرغ د پیر کاه کړه		چي محتاج نه شي په عمر د معمار

د شیدا دا فکري فراري اړخ خو اوس زموږ له پاره اخلاقي سرمشق نه سي ګرځېدلای، مګر د ده ادبي زیار او رنګارنګ مضمون آفریني او نوي تعابیر خو زما په خیال پښتو ادب ته د یوې پانګې په ډول ډېر غنیمت دي، او که ده څه بدعت کړی وي، نو هغه به هم د بداعت حصه په شمېر راتلای سي او دی به د ادبي شریعت په حکم په دې خپل کړاو کي مأخوذ نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه په ژبه کي باید تل د توسیع او ارتوالي وسایل موجود سي او د هر راز تخیل د تصویر له پاره الفاظ او تعابیر ولري. نو د مرحوم شیدا سخنګویي چي د پښتو په بحارکي د سوسن ژبه سرمه سایه کوله پر خپل ځای د قدر وړ ده، او موږ د شیدا زیار او مښود د پښتو ادب په تاریخ کي کورټ نه سو هېرولای.

د سوسن ژبه حیرت کړه ســـرمه ســـایه
چي شیدا په دا بحارکي سخنګوی شو

شیدا پیاوړی آرټیسټ و، خو افسوس چي د ده د آرټ ذوق له خپله محیطه لیري د هند په مځکه کي پرورښت وکی او هندي اداکارو په دې ساده پښتون نوري چاري وکړې، دی پخپله وایي :

په هندي ادا یې وکړې په ما چـــاري
زه شیدا په زړه ساده د روه افغان یم

د نورو شاعرانو قصاید

د خواجه محمد بنګښ قصیدې :

د یوولسمي هجري پېړۍ دغه نازکخیاله شاعر موږ هغه وخت و پېژاند، چي د ده (٢٤) غزلي او شپږ قصیدې راورټي پخپل کتاب ګلشن روه کي په (١٨٦٠ م) کال د انګلستان په هرتفورډ کي چاپ کړې، او بیا فادر هیوز په کلید افغاني کي هم ځای ورکی، (د لاهور طبع ١٨٩٣ م).

کله چي په (١٣١٩ ش) کال ما د پښتانه شعراء لومړی ټوك سره راټولاوه، نو مي د بنګښ پر احوال او شاعرۍ باندي فقط د ګلشن روه اوکلید افغاني په حواله لږ څه ولیکل، خو وروسته د ده د دېوان یوه خطي نسخه د مردان د پښتنو یوه پوه ښاغلي حبیب الرحمن ما ته راولېږله، چي تر اوسه راسره پرته ده، څو چي په (١٩٨٥ م) کال د پېښور پښتو اکاډیمۍ د پرېشان ختك د مقدمې سره چاپ کړه.

خواجه محمد د خوشحال خان د زمانې سړی دئ، چي هم د شاه جهان او بیا د اورنګزېب معاصر ګانه سي، پخپله وایي :

هسي خـــوښ د تخـــت د پاسه خـــرم نه دئ
چي عاشق د ستا په درکي خوښ خرم دئ
(د دېوان ٩٣ مخ)

خرم خو د شاه جهان نوم دئ، چي په (١٠٦٨هـ ق) کال خپل زوی له تخته راوغورځاوه. په بل بیت کي خپل معاصرت د اورنګزېبه سره هم داسي ښیي :

د اورنګ په پاچهي کي مي نیاو نه شي
زه خواجه محــمد به ووزم و بل لــــور ته

نو موږ د ده د ژوندانه حدود له (١٠٣٠ هـ ق څخه تر ١١٠٠ هـ ق) پوري ټاکلای سوای.

دغه مطلب په لاندي دلیل هم ټینګېږي چي بنګښ په چشتي صابري طریقه کي د میا عبدالرحیم مرید و او د دې سړي پلار میا علي د شېرپاو اوسېدونکی بیا د اکبر پوري د اخوند پنجو مرید و، پخپله وایي :

چي ســــاکن د چشــــتیانو په سریر دئ
شیخ حضرت عبدالرحیم زموږه پیر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اخوند پنجو بابا د مړګ کال (۱۰۷۳ هـ ق) دئ (خزینة الاصفیا، ۱/۷۹ مخ). نو ښکاري چې د درو وسیلو د اخوند پنجو د طریقت په سلسله کې داخل بلل کیږي.

د خواجه محمد بنګښ غزلي خو په لفظ او معنی کې د هنر ښکلا لري، هم یې قالبونه ښه دي هم یې محتوی ښکلې ښکاري، د تصوف په رنګ کې عاشقانه غزلي لري چې کله کله په اخلاقي او عرفاني ګڼو هم پسوللي سوي دي، لکه د زړونو ماتول (نه آزارول) چې شاعرانو راز راز مضمون آفرینی پکښې کړي دي، خواجه محمد یې په دې بیت کې څنګه په یوه حسي تشبیه سره تلقین کوي :

زړونه مه ماتوه لعل د بدخشان دي
بیا مشکل دي رغول د شکسته وو

په دې بیت کې د جناس او استعارې او تضاد اقسام څنګه سره یو ځای سویدي :

ګوتې توري کړې په ما یې کړې راپوري
زه حیران یم ستا د سپـــــینو ګـــوتو تور ته

د ښاغلي پوهاند رشاد په حساب د ده خطي دېوان (۱۸۱۳) بیتونه اوګرده (۱٤۲) غزلي او (۳۱) قصیدې لري، (وږمه مجله، ۲ ګڼه ۱۳٤۸ ش)، او دغه نسخه چې په (۱۳۲۰ هـ ق) د حمیدالله په بد خط کښلې سوېده، ډېر نواقص او ادبي عیوب هم لري، چې سړی ورته اریانیږي. ځکه چې د خواجه محمد ځیني غزلي خو د ده بشپړه ادبي استادي او پر لفظي او معنوي ښیګڼو باندي احاطه څرګندوي چې په عروضي اصطلاح یې خرم بولي.

او د ځینو بیتونو ضروري هجاوي یې کمي دي، یعني پزېږې کړي بیتونه لري. داسي ګمان کیږي چې دغه به د کاتبانو ګناه وي، چې د ده د ځینو بیتونو پزي یې ور پرې کړي دي.

د ده له یوې اوږدې قصیدې څخه د اځو بیتونه ولولئ چې د شاعر د هنري کمال ځلا ځني ښه ښکاري :

زړه راځخه وړی دئ جمال د چشتیانو
سرې سترګې، سرې شونډې مجذوب حال د چشتیانو
واړه شهبازان د لا مکان سیرونه کاندي
هسي رنګه تېز دئ پر و بال د چشتیانو
پټ په زړه کې تل لکه لاله وینه د زړه خورم
نشته دئ په ژبه قیل و قال د چشتیانو
دا څه سپوږمی نه ده چې ځلیږي په آسمان کې
تللی په آسمان کې د آس نال د چشتیانو
زړه به د دردمنو لکه ګل پرې وغوړیږي
کله به راوالوزي شمال د چشتیانو
هیڅ ورته څرګند شوه د دنیا واړه شالونه
هر چې یې اغوستي شړی، شال د چشتیانو
سر و مال به ورکړم کې یوه ذره ترې راکړه
ډک جامونه ګرزي مالامال د چشتیانو
واړه ښایسته په مثال ستوري د آسمان دي
ما پکښې موندلی دئ هلال د چشتیانو

(ص ۸۲ خطي دېوان)

قصیده اوږده ده، او سړی د شاعر د استعداد نښانې پکښې لیدای سي، خو تهوله د یوه مخلص ارادتمند له زړه راوتلي کلمات

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چي د نورو په درد نه خوري.
خواجه محمد د تلقین او وعظ و پند قصیدې هم لري چي د کلام قوت او رواني یې ځني ښکاري، دا د سنایي غوندي زهدیات دي، چي د شرقي ادب یوه لویه برخه ګرځېدلې ده، لکه دا قصیده :

د دنیا عمر دي تېر که بېهوده		که شپېته و، که اتیا و که زیاده
بختورو له دنیا فایده یووړه		تا بې زیانه هیڅ ونه کړله فایده
د مجلس یاران همه درڅخه لاړه		نظر نه کړې په رڼو سترګو اوده
په سړي باندي چي غم پرېوزي خوب نکه		ته چارپا یې که سړی آدم زاده؟
پلار، نیکونه دي همه په مرګ تمام شوه		خلاص به نه شې یکتنها علاحده
زنده سر به په دنیا کي پاتي نه شې		چا اخیستې ده غافله ستا هوده
په پیری دي ږیره سپینه شوه ملا ټیټه		لا ترکومه به پایېږې جك زده
ستا شپېته کلونه تېر شوه زوړ بوډا شوې		ته لا ځان ګڼې تر اوسه چهارده
که عاقل یې دنیا پرېږده قلندر شه		فقیران په دواړه کونه آزاده
د ګمان پرده دي لیري کړه له مخه		رضا کیږي د صاحب په اراده
د مغان د دروازې د در خادم شه		چي د عشق له جامه درکاندي باده

دا زاهدانه قصیده په مناجات داسي ختمیږي :

هدایت وکړه و ما ته یوه خدایه		چي و تا ته ځم په سم لار رسېده
ما بد وکړه زه بنده یم بې ادبه		ته بخشش کوه پخپله قاعده
ګناه کار خواجه آزاد کړه غني خدایه		غنیان تل آزادوي زاړه برده

(ص ۹۲ خطي دېوان)

په دې قصیده کي د عشق او میني د مرموزي دنیا ځیني اسرار او دردونه یا خوندونه او شواخونونه ځرګندوي، او داسي ښکاري چي دی پخپله په عیني ډول له دغو وارداتو سره آشنا و :

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاشقان نظر په مخ د قمر نه که		ښېله یاره و بل مخ ته نظر نه که
شپه و ورځ د ده په فکر مستغرق وي		غیر فکر (یې) په زړه کې ګذر نه که
نور عالم چې سپوږمۍ ویني اختر که		عاشق بې د یار له میني اختر نه که
هغه لاف د عاشقۍ کا په دروغو		چې بلبل غوندي فریاد په سحر نه که
د هجران اغزی مي ښخ دئ په پهلو کي		عاشقان بېغمه خوب په بستر نه که
پروانه له بلي شمعي نه جاروزي		څو آخر پرې درې درې بشر نه که
که یار سر ورڅخه غواړي ترې (یې) ځار که		هیڅ د سر په پرېکولو خطر نه که
عاشقي د تن پرورو خلکو نه ده		خر، ټټو به خدای د آس برابر نه که
په خوله تشي لافي کا د عاشقۍ		معشوقه چې ورته وایي اثر نه که
که هر څو ورباندي کا ناځاري چاري		عاشقان د یار له جوره حذر نه که
مستغني د قناعت په خزانو شي		جستجوی د دنیا دارو په در نه که
هم سفر هم یې مقام دئ پخپل کور کي		و بل لوري ته هیچري سفر نه که
که په هر وېښته یې وي هزار هنره		بې له عشقه عارفان بل هنر نه که
د عشق تاج به د هغه پر سر حرام وي		چې د یار له پاره خاوري په سر نه که
په دا لاري ډېر خطر دئ لاړ به نه شي		څو چې توره د اخلاص په کمر نه که
له دې غمه به هرګز بېغمه نه شي		څو ګردن د غلیم غوڅ په خنجر نه که
د عاشق نامه به کله وي پر روغه		څو په سرو لنبو کي ځان سمندر نه که
بحروبر یې دواړه بیا مونده په کور کي		عاشقان سفر د بحرو د بر نه که
د تهمت له ناپاکیو به خلاص نه شي		څو پناه ورته د صبر سپر نه که
که تندی په دواړه لاس وهي له غمه		نور به کښلي د محفوظ د دفتر نه که
په یوه نظر یې زړه راڅخه یووړ		یار و ما ته نظر بار دیګر نه که
پرهرونه مي د زړه واړه زون شوه		طبیبان مي هیڅ علاج د پرهر نه که
زه په یار پسي په غلا ژاړم له خلقه		چیري نه وي چې رقیب راخبر نه که
ما به سر له تنه غوڅ د رقیب پرېکړ		ملګري راسره چرغ اخضر نه که
آه فریاد کوم له درده سره ژاړم		د آه غشی مي هرګز پرې اثر نه که

[18][19]

د خواجه محمد که سر ځي لاړ به نه شي
څـــــو یوه بوســـــه یار ده لـــــــره ور نه که
(خطي دېوان، ۷۰ مخ)

دا وې د خواجه محمد د قصیدو یو څو نمونې چې دلته راغوره کړه سوې.
ښاغلي لوستونکي که دغه د عشق او زهد بیانوونکي قصیدي ولولي، او بیا یې د ده د غزلو سره پرتله کي نو به دا له ورایه ورښکاره سي چې غزلیات یې ډېر ښکلي او مستانه او لطیف دي، خو په قصیدو کي یې د زاهدانه تقشف ډېري اغېزې لیدلي

---

[18] مراد د نقشبندي صوفیانو سفر در وطن دئ. چې صوفي پخپل نفس کي یون کوي، او خپل باطن تصفیه کوي او ځان پېژني.

[19] زوی : هغه د وینو سره ګډې اوبه چې په زخم کي وي. زون : هغه پرهار چې اوبه واخلي او زوي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي.

موږ به خواجه محمد په دې واعظانه قصیدو او مریدانه ویناوو نه کړو، دی د خپل عصر د روحاني فضا نمایندګي کوي، او دغه کیفیت د دغه عصر په اکثرو هنرمندو شاعرانو لکه د عبدالقادر خان او ګوهرخان او نورو په ویناوو کې هم سته.

لنډه یې دا ده :

که موږ د خواجه محمد د ځینو غزلو طراوت او ښکلا او مضمون آفریني او بیا د ځینو قصیدو واعظانه ډول یا د مضمون اوچتوب ګرده سره راټول کو او ده ته د پښتو نورو شاعرانو په کوم پوړ کې د درېدلو ځای وټاکو، نو به په متې د هجري او عبدالقادر ځای ته ورسېږي.

وګورئ ! د بنګښ دغه د وعظ او زهد مطلبونه که د غزل په قالب کې توی سي، نو داسې ګټوره، ښکلې او موثره وینا ځنې جوړېږي :

چې بازار لره خالي لاسونه درومې	اټکل نه کېږي چې سود به ځني راوړې
ته د وړاندې ځې دنیا دې کړه د وروستو	په تورتم کې مشال ولي پسې شاوړې
عاقبت به یوه ورځ درڅخه مات شي	که هر څو په احتیاط لوښې متیا[20] وړې
چې دې تخم پر پټي کرلی نه وي	د غلې په وخت به واخلې ځني خاورې

نصیحت و بل ته کړې خواجه محمده !
ته یې ولې د خپل زړه په غوږو ناورې؟

(خطي دېوان، ٤١ مخ)

د علي اکبر اورکزي په ګلشن افغان کې قصیدې :

د اتحاد جماهیر شوروي د ارمنستان د جمهوریت د مرکزي ښار ایروان په کتابخانه کې یو ډېر خوشخطه او ښکلی او منقوش او مذهب (طلاکاري) او مصور دېوان سته، چې په هغه کتابخانه کې یې نمبر (٥٣٨) دئ.

نه پوهېږم چې دغه قلمي ښکلې او مصوره نسخه څنګه له پښتونخوا او کشمیره ارمنستان ته ورل سوېده؟ د دې نسخې یو میکروفلم د کابل په عامه کتابخانه کې سته.

د نسخې خط ښکلی نستعلیق دئ او ځیني مصور مخونه هم لري، د تصویر او تذهیب سبك یې کشمیری او متأخر دئ، خو د ښکلا او رنګ او تصویر او تذهیب اټکل یې په تور میکروفلم کې ښه نه کېږي او فقط دوني ښکاري، چې یوه ښکلې او ښه خوشخطه نسخه ده. علي اکبر په قام اورکزی دئ، دا پښتون قام په تیرا او د کورمې په سیمو کې له قدیمه اوسي او دا هغه وادي ده، چې تر اسلام دمخه د کوشانیانو د وروستنیو شهزادګانو او د کابلشاهانو په لاس کې وه، او اکثر د هندوستان تجارتي کاروانونه او د فاتحانو لښکر به له دغو سیمو تېرېدل.

کله چې امیر تېمور لنګ په (٨٠٠ هـ) د هندوستان د نیولو له پاره له دغو سیمو څخه تېرېدی د دې ځایو مشران شیخ احمد، خواجه اوغاني او ملك محمد او لشکرشاه اوغاني او شیخ عبدل وو[21]، او مؤرخان د دې ځای د ایریاب او شنوزان درې یادوي، چې هلته یوه اوغاني قبیله اورکزۍ اوسېده.

له دې تاریخي سنده ښکاري چې اورکزي اوغانان اوه اته سوه کاله دمخه له امو په دې ځای کې اوسېدل[22].

علي اکبر اورکزی له دې ځایه د (١١٥٦ هـ ق) په حدودو کې هندوستان ته تللی او په اکثرو ښارو ګرځېدلی دئ، د ده وظیفه غالباً عسکریت دئ، خو په پښتو او دري ژبو ښه شاعر او لیکوال هم و. د ده دېوان مردفي پښتو او پارسي برخې لري او یو

[20] متیا : له مات څخه صفت دئ، یعني ماتي قبلوونکی لکه بسیا، لګیا او نور.

[21] ظفرنامه، ٣٤/٢، ٣٧.

[22] روزنامۀ غزوات هندوستان ٥٨، د پتروګراد طبع ١٩١٥ ع، په دې کتاب کې دا نوم غلط اورکزنی(؟) چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سني مذهبه حنفي او نقشبندي طريقې پيرو باذوقه او اديب پښتون ښکاري. د خپل دېوان مقدمه يې په دري داسې ليکلې ده :

"سپاس و ستايش بی پايان و حمد و ثنای فراوان، مر متکلمی را سزاوارست، که زبان هر حامد به چندين لغات مختلفه گويا گردانيد، و هر قومی را معنی لغات تازی و دری[23]، و افغانی دانايند ... اين فقير احقر مولای سيد علی اکبر بن قاسم خان اورکزی قوم افغان ساکن تيرا خيبر، در حداثت سن و آوان طفلی که طبيعتش مانندکف مفلسان، از نقد فن شاعری عاری بوده ... به فرمايش سلطان شوق به تسويد غزل چند، بزبان افغانی که محاوره اسلام و مانوس الاستعمال بود، چند صفحه را سياه ساخت و برقعات متفرقه مرقوم شده ... بعد از ان در عنفوان شباب در تعليم و آموختن اين فن نزد اکثری از اولوالالباب سعی و فور بکار برده ... و چون اين گلدسته مشتمل بر ازهار الفاظ رنگين و متضمن اشعار معانی شيرين است به اتقای حضرت يزدان به "گلشن افغاني" موسوم گشت ...".

د گلشن افغان لومړۍ غزله

زړه مي بل هغه دلبر په اور د غم کا		چي مي ورك په دغه اور د سترگو نم کا
هسي ما غوندي يې ډېر عالم خراب کړ		کرشمه و ناز پېشه چي يې صنم کا
د عالم په باب ژوندی له مړو بتر يم		که خوك شمار زما په عين د عالم کا
سرو مال تالاکوي پروا يې نه شي		که جهان سره برهم په يوه دم کا
لکه دی کاندي د هر عاشق په باب کي		د ازل حکم نه لوحه، نه قلم کا
په دغه ساعت يې زړه له ما نه يووړ		اوس په خپله غلا انکار راوړي قسم کا
د سپين مخ په عکس هر شي ته به گوري		د مضمون په نمايش يې جام د جم کا

هر ســــــاعت به د يار ذکـــــر کا په ژبه
که "اکبر" د زړه د زخم خوك مرهم کا

اکبر د هند په ښاروگرځېدلی، او هلته هم د پښتنو سره محشور و، او له هيواده يې خپل سلامونه د وطن يارانو ته را استول. دی په يوه اوږده قصيده کي خپل ياران يادوي. چي څو بيته يې دا دي :

باده والوزه وطن ته په رفتار شه		د هر چا له حاله ښېل ښېل خبردار شه
لکهنو له ښاره کوچ وکړه بهار ته		په کتهيرو پښتانه باندي گذار شه
د سردار سرفراز خان پرسش لازم دئ		چي څښتن يې هم ياور هم مددگار شه
د حاجي اخون په قبر دعا وکړه		د يوسف په حال دانا او خبردار شه

[24]

وروسته د پېښور د سيمي ځيني ياران يادوي او د ميا عمر څمکني دوه زامن داسي ستايي :

کشر ميان ته په دوه لاسه تعـــــظيم وکه
محمدي صاحب ته هم په تعظيم پار شه
د اکـــــــبر سلام په هر چــــا باندي وايه
په دعا مي يادوئ چي برخـــودردار شه

[23] د دري د نامه استعمال دلته د پارسي پر ځای د غور وړ دئ.

[24] کوچ بهار د هند يوه سيمه ده، او دلته د کوچ په معنی کي يو راز ابهام موجود دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر چي د تیرا د غرو او ښو خوشنوا بلبل و، په هندوستان کي له ژوندونه په عذاب سوی او خپل وطن يې داسي یاداوه :

نور توبه مي له پنـــــجابه هم له هـــــــنده
په نصیب زما که خپل ملك و وطن شي

له دې لاندي بیته ښکاري چي په کابل کي هم ځو عمر اوسېدلی دئ :

چي خاطر مي دي بندي په تور اوربل کي
ځــــکه نه مي شي اســــتوګه په کابل کي

اورکزی د پښتنو شاعرانو له کلامه سره آشنا دئ، ډېر شاعران یادوي او خوشحال خټك داسي ستایي :

نور د شعر مزه مه غــــــواړه له چـــــا نه
پوهنده د هر کلام ښه ســــــخندان ولاړ
د خوشحال خټك ارمان به اکبر یوسي
چي د میني د اخلاص کان له جهان ولاړ

د اکبر په دري او پښتو اشعارو کي د ده د عمر ډېر وقایع ذکر سوي دي، دی په پښتو ژبه کي د متوسطي درجې شاعر ګڼل کېږي، او کله نامانوس الفاظ هم راوړي. اکبر په خپل دېوان کي شاه عبدالرحیم نقشبندي خپل روحاني پیر ستایي او بل خپل استاد شاه معظم[۲۵]، ښيي چي د هغه یوه موعظت نامه په دري نثر هم لیکي. په دې ډول اکبر اورکزی زموږ د ادبیاتو د تاریخ د دوو ژبو شاعر او لیکوال او باذوقه سړی دئ، چي د ده دغه مستانه بیت د ده د ذوق ښه نمایندګي کوي :

هر ساقي چي د طرب پیاله کــــه پورته
میخواران به واړه ودانګي دې لور ته

او دا غزل د خواجه محمد بنګښ د هغي غزلي جواب دئ، چي یو ښکلی بیت يې دا دئ :

ګوتي توري کړه په ما يې کړه راپوري
زه حیران یم ستا د سپینو ګوتو تور ته

د اورکزي دېوان قصیدې، غزلي، مثنویات، ترجیع بندونه او رباعیات لري. د شعر قالب او محتوی يې دواړه کومه خاصه ښېګڼه نه لري، په دوهمه درجه ناظمانو کي درېدلای سي. کله کله عشقي، اخلاقي، حماسي او صوفیانه مضامین د ده نظمونو ته تنوع وربخښي، خو قصیدې يې اکثره د واقعه نګارۍ ډول لري، او دا هغه یو راز بیان دئ چي خوشحال خان او د ده زامن هم کله کله د ژوندانه د واقعاتو په ځرګندونه کي کار ځني اخلي، بې له دې چي خپل نظم د شعر په ښېګڼو او هنري ګڼپو ښکلی کي، مثلاً په یوه قصیده کي د خپلي زیږېدني وخت داسي ښيي، چي فقط یو نظم دئ نه شعر :

زه چي راغلم په دنیا کي
له عـــــدمه په اظـــــــــهر
پادشاهي د نادرشاه وه
په عـــــالم کي لـــــکه لمر

په دې ډول د ده د تولد نېټه د (۱۱۵۰ هـ ق) حدود ټاکل کېدای سي، چي د تېمورشاه تر زمانې پوري (۱۱۹۰ هـ ق) هم ژوندی و.

---

[۲۵] پیر معظم شاه د پیر محمد فاضل زوی د پېښور د پیر سباك اوسېدونکی و، چي په هند کي د حافظ رحمت خان بړېڅ په خدمت کي داخل و، او د ده په خواهښت يې د خواجو ملیزي د پښتو تواریخ افغاغنه د تواریخ حافظ رحمت خاني په نامه په (۱۱۸۱ هـ) کي لنډ کړ. تاریخ افاغنه په (۱۰۳٦ هـ ق) په پښتو لیکل سوی و، دا کتاب د خښبي او غوري او یوسفزي قبایلو تاریخ دئ، چي اووه مقامه لري، د پیر روښان او د ده د مریدانو حال هم لري، تاریخ حافظ رحمت خاني په (۱۹۷۱ ع) کال او خلاصة الانساب د حافظ رحمت خان تألیف په (۱۹۷۳ ع) کال د پېښور اکاډمۍ چاپ کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل نوي وایه شه
چي له کوره شـــــوم روان
په دغه قصیده کي بې له کومه تشبیبه رډېډ پخپل حال داسي شروع کوي :

نن به وایم یو یو حال درته د ځان		ته یې واوره په نامه د پاك سبحان
نوم د خدای او د رسول مي درته واخیست		غوړ پرې کښېږده که بنده یې د رحمان
دا خبره وه مشهوره په عالم کي		هر څه وکړې بیا رېښې هغه شان

دلته وزن هم سپکیږي، او ناظم یې په بل ډول په هغه قافیه پسې ځي :

د نېکۍ عوض نېکي ده		بدي وي د بدخواهان
د ښه خدای څه ښه قدرت دئ		چي له چا نه شي بیان
ښه کارونه په قدرت کا		دی پرې ښه رسي یکسان
ځای د ګفت و شنود نشته		په رضا د پاك یزدان
که له خاورو ګل پیدا کا		یا له ګل پیدا خاران
مدعا غرض خپل وایم		غوړ پرې ونیسئ دوستان
د ښه خدای له شفقته		هم له فضله د دیان؟
په کشمیر کي وم څو کاله		و حاکم نورالدین خان
په قسمت مي نصیب (و) شو		ښه دیدن د بزرګان
په زیارت د پیر مرشد شي		خدای عطا کړ دین ایمان

داسي ښکاري چي علي اکبر د اورکزو مشر و، او په لښکري لاموکي به یې د عسکري یا ملکي حکمران په څېر برخه لرله :

له وطنه را روان شوم		د لښکرو په سامان
لك مي کړ د خدای په فضل		په کامراج کي خپل نښان
د سلطان اساني وشو		په دښنه شولم ډېرګران

د تېمورشاه له درباره حاجي کریمداد خان (د کشمیر خان د احمدشاه بابا د دربار د عرض بېګي لمسی د کهندل خان زوی) د کشمیر حکمران مقرر سو او علي اکبر ورسره ملګری و، خو چي کریمداد خان ولاړ، نو دی هم خپل وطن تیراه ته راغی :

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل د وروستو مي ږغ راغی شو سردار کشمير يې واخيست امير بيا شو په ځای پاتو زما هم دا ملك تر فهم ځني ولاړمه وطن ته		چي حاجي کريم داد خان شوم امير ته لوی آسمان بيارته لاړ کريم داد خان نهايت شو ډېر ويران په فراق، غوغا، ګريان

علي اکبر دوه کاله په کورکي و، څو بيا تېمورشاه وغوښت،
او د اورکزو د لښکرو سره يې په (۱۱۹۰ هـ ق) کال د کشمير خوا ته واستاوه :

آخر بيا پس له مدته په طلب يې کړ ځان ستړی زما هم پرې خدای وار جوړ کړ د لښکر سامان مي سازکړ		سلطان شو راپسي پښېمان هم سړی يې خپل ستومان دا مي غوښته له سبحان ښايسته، ښکلي سپايان

چي کامراج ته ورسېدی، نو يې جنګونه شروع سوه، د يوه جنګ مناظر داسي ښيي :

يوه ورځ له همه راغلو جنګ تر ميان شولو صاحبه ! بيا په توره شوه تمامه رفيقان راشخه وتښو بې له خدايه څوك مل نه و که ميدان يارانو بای کړ		په موږ باندي دښمنان د توپکو د سنان کل لښکر راته حيران موږ يې پرېښوو په ځان يا مدد و بزرګان خو موږ بيا لك کړ نښان

په دې ډول د اورکزي قصيده په حقيقت کي د واقعه نګاری يوه نظم کړې او بې خونده منظومه ده، چي هيڅ شاعرانه هنر کاري او د تخيل او لطافت او عاطفې رنګينيو څخه برخه نه لري.
اوس نو تاسي پخپله ووايast، چي دی شاعر بولئ اوکه تش يو ناظم؟
بايد دا هم وويل سي، چي د ده فارسي او پښتو غزلي دوني بې خونده نه دي، لکه قصايد. موږ د ده په پښتو غزلو کي د ځينو غزلو نمونې دمخه ولوستلې، او د پارسي غزلو دغه نمونه يې هم ولولئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

به مشتاقان رویت قصه هر جا میتوان گفتن
حدیث حسن یوسف با زلیخا میتوان گفتن
چو احوال شهیدان از طبیبان کس نمی پرسد
زبیمار نگاهت با مسیحا میتوان گفتن
فتاده نیم بسمل بر سره همچو من صدها
جفای ابرویش قضا را میتوان گفتن
چمن گل گل شگفته از نسیم صبح نوروزی
زحال غنچه دلها کسی را میتوان گفتن
خراب بادۀ لعل تو شد امشب اگر بخشی
که حال "اکبر" بد مست فردا میتوان گفتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړۍ دورې د ادبي جريان لنډيز

د غوريانو زمانه د پښتو ادب يوه ښه دوره بلله کيږي او علاوه پر هغو شاعرانو، چي دمخه ذکر سول، دغه لاندي شاعران هم په لنډ ډول ذکر کوو :

۱ - قطب الدين بختيار :

دا سړی د احمد زوی او د موسی لمسی په قوم پښتون بختياری و، چي په بختيارکاکي مشهور دئ، په ٦٣٤ هـ په ډهلي کي وفات سوی دئ او قبر يې تر اوسه هم مشهور دئ. د سليمان ماکو په تذکرة الاولياء کي د ده يوه عشقي سندره نقل سوېده او يو فارسي دېوان هم لري.

۲ - شيخ متي (٦٢٣ – ٦٨٨ هـ) :

شيخ متي د عباس زوی او د خليل د قوم څخه و، د ده کورنۍ د ترنک په وادي کي اوسېدله او قبر يې تر اوسه د کلات پر غونډۍ د کلات بابا په نامه مشهور دئ. شيخ متي يو لوی عرفاني شخصيت و، د پښتنو مؤرخين يې د اولياوو په جمله کي شمېري. د ده کورنۍ هم متيزي بلل کيږي، چي ډېر شاعران او مؤلفان پکښې تېر سويدي او په پېښور او کندهار کي لوړ علمي شهرت لري. د پښتو مؤرخ شيخ کټه د لرغوني پښتانه مؤلف هم د ده له لمسيانو څخه دئ، (د ۷۵۰ هـ حدود).

بل شيخ قاسم د تذکرة الاولياء مؤلف په ۹٥٦ هـ زوکړی دئ او د ده زوی شيخ امام الدين د تاريخ افغاني مؤلف په ۱۰۲۰ هـ پيدا سوی دئ. د شيخ متي له اشعارو څخه فقط يو شعر د پټې خزانې مؤلف رانقلوي او وايي چي شيخ متي يو دېوان درلود، چي نوم يې و : (د خدای مينه)، دا شعر په پښتو ادب کي يو شاهکار دئ او شيخ متي د کايناتو ښکلا او د جمال تصوير په ښه ډول په دې ښعر کي کښلی دئ او دا هغه خبره ده، چي صوفيان تل په خپلو اشعارو او آثارو کي د جمال بيان کوي. د شيخ متي دغه ښکلی شعر په لاندي ډول دئ :

پر لويو غرو هم په دښتو کي په غاړه بڼغ او په شپېلو کي		په لوی سهار په نيمو شپو کي يا د ويرژلو په شپېلو کي

تول ستا د ياد نارې سورې دي
دا ستا د ميني ننداري دي

جُنډۍَ زرغون که په بېديا دئ ترنك چي خړ دئ په ژړا دئ		د بر بڼ خوا ته په خندا دئ دا تول اغېز د ميني ستا دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټوله ښکلل دي ستا له لاسه
اې د پاسوالو پاسه پاسه !

که لمر روښان مخ ئې سپین دئ که غر دئ ښکلی پرتمین دئ		یا د سپوږمیه تندی ورین دئ لکه هنداره مخ د سین دئ

ستا د ښکلا دا پلوشه ده
دا ئې يو سپکه ننداره ده !

دلته لوی غرونه زرغونیږي بوراوي شاوخوا کرېږي		د ژوند ورمې پکښې چلیږي سترګې لیدو ته يې هېښیږي

لویه خاونده ! ټوله ته يې
تل د نړۍ په ښکلېده يې

خاونده ! ښکلی ستا جمال دئ که ورځ که شپه که پېړۍ کال دئ		ښکاره ئې لور په لور کمال دئ ستا د قدرت کمکی مثال دئ

ستا د لورونو يو رڼا ده!
دلته چي جوړه تماشا ده!

زړه مي دا ستا د میني کور دئ رپ ئې و تا ته ستا پر لور دئ		سوی د عشق په سوځند اور دئ بېله دې هیڅ دئ ورك ئې پلور دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د جمال په ليدو ښاد دئ
که نه وي، دغه نور برباد دئ

په غروکي ستا د عشق شپېلکی دئ که غېټ که ووړ، که پنډ نری دئ		د دې نړۍ په عشق سمی دئ ستا د جمال ځری هر شی دئ

چې پر دنيا مې سترګې پرې سوې
ستا د جمال په ننداري سوې

نه هسك نه مځکه وه تورتم و نه دا ابليس نه ئې آدم و		تياره خپره و، تول عدم و ستا د جمال سوچه پرتم و

چې سو ښکاره ښکلې دنيا سوه
د پنځ پر لوري ئې رڼا سوه

زه چې څرګند پر دې دنيا سوم ستا پر جمال باندي شيدا سوم		د ښکلي مخ په تماشا سوم له خپلي ستې راجلا سوم

په ژړا ژاړم چې بېلتون دئ
يمه پردېسی بل مې تون دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وګرېيو ولي "متي" ژاړي؟ څه غواړي، څه وايي، څه باړي		سورې ئې اوری غاړي غاړي خپل تون اوكور وكلی غواړي

چونې چې ببل سي نيمه خوا سي
تل ئې د بنۍ په لور ژړا سي !

پښتو ادب ته يوه لنډه كتنه
تر ۱۰۰۰ هـ پوري

د شيخ متي تر زمانې را وروسته د پښتو ډېر شاعران لرو، چي د دوی اشعار حماسي يا عشقي يا اخلاقي يا تصوفي دي. په دې اشعاروكي كله ملي اوزان اوكله هم مثنوي يا قصيده يا رباعي يا غزل سته، مګر دغه اشعار د خپل ادبي ارزښت له رويه د غوري دورې له پاته سوو آثارو سره مقابله نه سي كولای، كه څه هم د غوري دورې پاته آثار فقط يو دوې قصيدې دي، مګر د دغو قصيدو ادبي ا و هنري ارزښت دومره ډېر دئ، چي په وروستنۍ دوره كي تر خوشحال خان پوري څوك د هغو مقابله نه سي كولای. په دغو شاعرانوكي بابا هوتك د بارو زوی او د تولر لمسی دئ. د ده ژوند له (٦٦١ - ٧٤٠ هـ) پوري و. دغسي هم شيخ ملكيار د هوتك بابا زوی د (٧٤٩ هـ) په حدودوكي ژوندی و او اكبر زمينداوری د (٧٨٠هـ) په حدودوكي په زمينداوركي اوسېدی. دغسي هم سلطان بهلول لودي، چي د هندوستان لوی پښتون پاچا و (جلوس ٨٥٥ - وفات ٨٩٤ هـ)، د پښتو يو ښه شاعر و، چي دا يوه رباعي د ده دكلام نمونه پاته ده :

ملك به زرغون كړم په وركړه راسه
ګـــــــوره اوريځي د داد له پاســـــه
خول مي د عــــــدل په درو روڼ دئ
جهان به زېب مــــــومي زما له لاسه

خليل خان نيازی هم د (٨٩٠ هـ) په حدودوكي د دغه پاچا د دربار پښتون شاعر و.
دغسي هم زرغون خان نورزی د (٨٩٠ هـ) په شاوخواكي د پښتو دېوان خاوند شاعر دئ، چي د زمينداور په نوزادكي اوسېدی، او له ده څخه يوه ساقي نامه په مثنوي كي پاته ده.
د دې دورې درې پښتنې شاعراني هم د يادولو وړ دي.
اول زرغونه كاكړه، بله شاعره رابعه د (٩٢٠ هـ) په حدودوكي په كندهاركي اوسېدله. بله مېرمن نېك بخته د (٩٦٠ هـ) په حدودوكي د شيخ الله داد لور وه، چي د پښېنور په اشنغركلي كي يې يوكتاب د ارشاد الفقراء په نامه ليكلی و. دوست محمد كاكړ د ږوب اوسېدونكی د (٩٢٠ هـ په حدودوكي) د تذكرۀ غرغښت ناظم او شيخ عيسی مشوانی د (٩٠٠ هـ په حدودوكي) په هندكي اوسېدی، شيخ بستان بړيڅ د محمداكرم زوی، چي دی هم د (٩٦٠ هـ په حدودوكي) ژوندی و. بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر علي سرور لودي د (۹٦۰ هـ په حدودوکي) د ملتان دکهرور په قصبه کي اوسېدی. شیخ محمدصالح الکوزی د (۱۰۰۰ هـ په حدودوکي) دکندهار په جلدك کي ژوندی و. پیر روښان د پښتنو یو مجاهد او آزادي غوښتونکی ادیب مشر و، چي په (۹٤۲ هـ) زیږېدلی او ټول عمر یې د آزادۍ په جنګ او ادبي او تبلیغي کاروکي تېرکړی او د (۹۸۵ هـ په حدودوکي) وژل سوی دئ. د بایزید روښان په ژوندکي دوې نکتې د یاد وړ دي :

اول دا چي داسي حرکت ئې په پښتونخواکي د هندوستان د مغلو د سیاسي اقتدار په مقابل کي منځ ته راوست، چي هدف ئې د پښتنو د یوه آزاد حکومت تاسیس و.

دوهم : پیر روښان د خپلو تبلیغي مقصدونو له پاره پښتنو ته په پښتو ژبه خیرالبیان کتاب لیکلی دئ، چي د پښتو ژبي قدیم لیکلی کتاب دئ، چي اوس یې یوه نسخه سته، د پیر روښان دغه سیاسي او ادبي مجاهده د پښتنو په تاریخ کي ډېر اهمیت لري، مګر د ده د نوشتو ادبي ارزښت ډېر لوړ نه دئ. ځکه چي ده په خیرالبیان کي د نثر یو داسي ډول غوره کړی دئ، چي هغه ته موږ نه روان او ساده نثر ویلای سو او نه یو خوږ او تکړه نظم. د پیر روښان نثر یو مصنوعي او د تکلفه ډك نثر دئ، چي د پښتو د پخواني نثر سره ډېر تفاوت لري، مثلاً په (٦۱۲ هـ) چي سلېمان ماکوکوم نثر په تذکرة الاولیاء کي لیکلی و، هغه نسبتاً ساده او روان او سپېڅلی و. مګر پیر روښان د جملو په اخرکي په مصنوعي ډول سجع رعایت کوي، چي هغه د پښتو له اصلي بیانه سره اختلاف لري او دغه نثر و، چي وروسته اخون درویزه او د ده کورنۍ او نورو لیکوالو تر ډېره وخته پوري پیروي کاوه، څو چي پس له (۱۰۰۰ هـ) څخه خوشحال خان خټك پیدا سو او ده هم لکه پیر روښان په ژوندکه دوه واره په مبارزه شروع وکړه :

اول د پښتنو د آزادۍ د ساتني له پاره د خوشحال خان مجاهده د هندوستان د مغلو سره روانه وه او دې توریالي ادیب د افغان په ننګ توره تړلې وه :

د افــغان په ننــــګ مي وتړلــه تــوره
ننګیالی د زمانې خوشحال خټك یم

دوهم : د خوشحال خان په نظرکي د پښتنو د سیاسي اقتدار او آزادۍ د ساتني سره سره د پښتو ژبي ساتنه او روزنه هم یو مهم مقصد و، نو ځکه ده له توري سره قلم ملګری کی او د پښتو د نثر او نظم پالني ته یې ملا وتړله. د نظم خو یې ډېر ښکلی او وسیع او د ارزښت خاوندکړ، مګر په نثرکي د خوشحال خان ابتکار او هنر دا و، چي بیرته یې د نثر لیکلو سبك د پیر روښان له مصنوعي او د تکلفه ډك طرز څخه سادګۍ او روانۍ ته راوګرزاوه او د خوشحال خان دغه ادبي ابتکار و، چي تر اوسه پوري هم په نثر او نظم کي تعقیب کېږي. په دې دوره کي د پښتو ادب درې لویې کورنۍ تېري سوي دي، چي هره کورنۍ د پښتو ادب په روزنه کي لاس لري. خو یوه د خوشحال خان کورنۍ داسي ده، چي د هغوی ادبي تخلیقات د هنر له پلوه ډېر ارزښتونه لري.

اول د پیر روښان کورنۍ، چي پخپله پیر روښان او انصاري او دولت او ارزاني ئې ارکان دي.

دوهمه کورنۍ د اخون درویزه ننګرهاري ده، چي کریم داد او نور د دې کورنۍ رکنونه دي.

دریمه د خوشحال خان خټك کورنۍ ده، چي د ده زامن لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري او صدرخان او سکندر او لمسی ئې کاظم خان شیدا او افضل خان د دې کورنۍ تکړه ادیبان دي. د پښتو ادبي سیر په نثر او نظم کي تر خوشحال خان را وروسته روان پاته سو او موږ وینو، چي زبردست شاعران او لیکوال په ټوله پښتونخواکي پیدا سوي دي، لکه :

رحمان بابا او حمید مومند، علي خان، عبدالرحیم هوتك، پیرمحمد کاکړ او نور ډېر شاعران، چي عدد ئې تر سوو پوري رسېږي. دغه دوره چي تر ۱۲۵۰ هـ پوري رارسېږي دغه لاندي خاصیتونه لري :

اول : په پښتو شاعري کي د شعر ظاهري ډول هم ملي او پښتني وزنونه لري او هم د فارسي او عربي د عروضو اثر پر سوی دئ، مثلاً : ملي لنډۍ اوکسرونه او بدلي او چاربیتي او نور آثار هم سته، خو د فارسي غوندي قصیده، غزل، مثنوي، رباعي او نور ادبي فنون هم پښتو ته راغلي دي.

دوهم : د فکر او موضوع له پلوه هم پښتو ادب پراخ سوی دئ، یعني هر ډول ادبي، تاریخي، دیني، فلسفي، تصوفي، اخلاقي، عشقي او داستاني ادبیات پکښې موجود سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم : د پښتو شاعرۍ خپل پښتني او حماسي رنګ هم ساتلی دئ، یعني په پښتو ادب کي د حماست او پښتونوالي او آزادۍ غوښتلو پلوشې او تجلیات ډېر برېښي او دا هغه محیطي خاصیت دئ، چي د پښتو شعر ته یې ډېر خوند ورکړی دئ.
څلورم : خوشحال خان په خپله دستار نامه او نورو منثورو لیکنو کي د پښتو نثر و محاورې او د پښتنو عمومي ادا ته را نژدې کی. د ده لمسو همدغسي کوښښ وکی، ګوهر خان خپل کتاب (قلب السیر) او افضل خان خپل (تاریخ مرصع) پر دغه سبك ولیکل، چي وروسته نو پټه خزانه او نور ډېر کتابونه په پښتو نثر کي میدان ته راغلل او دغه حرکت و، چي په ټوله پښتونخوا او افغانستان کي تر (۱۲٦۰ هـ) پوري راورسېدی او په دغو کلو کي د احمدشاه بابا د کورنۍ پاچاهي ختمه سوه او امیر دوست محمد خان د محمدزو د کورنۍ څخه پاچا سو. دغه وخت د پښتنو سلطنت ته چي له پنجاب او کشمیره تر هرات پوري خپور و، یو نوی خطر د هندوستان له خوا متوجه سو، چي هغه د انګرېز استعمار و. کله چي په (۱۸۳۹ م) د انګرېزانو ایندس ارمي یعني د اباسین لښکر د بولان څخه پر کندهار حمله وکړه، نو د افغان او انګرېزانو لومړۍ جګړه شورو سوه.

د پښتو خاصیتونه
په وروستنۍ دوره کي

له (۱۲۵۰ هـ) را پدېخوا په یوه پېړۍ کي د پښتو ادب لوی تحول وموند او د دې تحول اصلي سببونه، چي د پښتو ادب ته یې نوې جوله او قیافه ورکړېده په لاندي ډول ښوول کېږي :
(۱) په دې وخت کي د اروپا د مدنیت صنعتي دوره شورو سوې وه او پر هندوستان باندي د انګرېزانو استعمار بشپړ سوی و او هندوستان ته د نوي مدنیت او صنعت اثرونه رارسېدلي وو، د انګرېزانو حکومت په هندوستان کي د ادارې او انضباط او امنیت او تنظیم نوي دودونه او اصول رواج کړي وو او په ټول هند کې د تګ راتګ لاري او د اورګاډي خطونه جوړ کړي وو، نوی فکر او د مدنیت نوي دودونه او نوی معارف او مکتبونه په ټول هند کي موجود سوي وو. جراید او مطبوعات هم په انګرېزي ژبه او هم د هند په ژبو کي خپرېدل.
چاپخانې او د کتابونو د خپرولو وسایل هم ډېر سوي وو، انګرېزان د دغسي یو قوي مدني تشکیل سره د اباسین غاړو ته راورسېدل، دوی د پښتونخوا یو مهم د فرهنګ مرکز یعني پېښور هم ونیو او په (۱۸۳۹ م) یې پر افغانستان هم حمله وکړه، دلته نو د دغه اجتماعي او سیاسي کیفیت اثرونه د پښتو پر ژبه او ادب او ثقافت باندي لازمي وو. نو ځکه د پښتو نظم او نثر دواړه تر دغو لاندي راغله. په نثر کي رواني او د محاورې سره برابره لیکنه چي خوشحال خان یې اساس ایښی و، ښه رواج سوه او ځیني پښتو کتابونه یا اخبارونه هم په دغه ډول منځ ته راغله. نظم هم په هغه قدیم قالب کي نشو و نما وکړه او ځیني نوي سبکونه هم رواج سول.
(۲) د اروپا د مدنیت او صنعتي غورځنګ اثرونه پر پښتونخوا باندي د اېران له خوا او د شمالي روس له خوا هم راغلل، تجارتي تګ راتګ او سیاسي روابط د روس او اېران سره موجود سول او د شمالي له خوا هم د روس د اورګاډو خطونه تر بخارا او خیوا پوري راورسېدل، دلته نو د یوې خوا له روسه او د غربي خوا څخه له اېرانه داسي قوي اثرونه پښتونخوا ته راورسېدل، چي د پښتنو فکر او ادب یې حتماً تر قوي اثر لاندي ونیوه، دلته نو اوس موږ وینو، چي په پښتو ادب کي نوی فکر او د نوي مدنیت اثرونه پیدا کېږي. خلك د وطن او آزادۍ او د نوي ژوندون په فکر کي لوېږي او کله چي د (۱۹۱٤ په حدودو کي) لومړی عمومي جنګ شورو سو نو دلته پر شرقي ټولو ملتو باندي، لکه : هندوستان، افغانستان، اېران، دولت عثماني او عربو باندي د اروپا د استعمارچیانو یا مستقیم سیاسي تسلط و یا دا چي دغه مملکتونه تر اقتصادي او کلتوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثرونو لاندي راغلي وو.

نو په په ټولو مملکتوکي یو د داخلي آزادۍ فکر پیدا سو او لومړی پلا سید جمال الدین افغان له کنړه وپاڅېد، ده په هندوستان، ایران، مصر او ترکیه کي داسي یو فکر پیدا کړ، چي دغه بیده ملتونه یې راویښ کړل او په دوی کي یې د مبارزې دوه قسمه حرکتونه پیدا کړل :

یو دا چي بیده ملتونه باید د پردو د استعماره څخه ځانونه آزاد کړي.

دوهم دا چي دغه مظلوم ملتونه له داخلي استبداده څخه ځانونه وژغوري او داسي حکومتونه جوړ کړي، چي هغه حکومتونه د خلکو د دیموکراسي حقوقو حامي وي او دغه مظلوم خلك وکړای سي، چي خپل ملي قوتونه د ځان د سعادت له پاره په کار واچوي.

د سید جمال الدین دغه تبلیغ و، چي په هند کي د آزادۍ حرکت پیدا سو او هغه پښتانه چي د افغانستان په شرقي خواکي د انګرېزانو د استعمار تر اثر لاندي سوي وو په هغوکي د آزادۍ احساس وخوځېد او د پښتو ادب ته ئې د آزادي خواهۍ او وطن دوستۍ قوي جذبه راوړه او دغه اثر و، چي د پښتو ادب په نثر او نظم کي د فکر له پلوه نوی تحول راغی.

(۳) په دې وروستنۍ دوره کي د پښتو په نظم او نثر دواړو کي د ترجمې حرکت هم پیدا سو، ځیني کتابونه له اردو او انګرېزي څخه او ځیني هم له عربي او فارسي څخه په پښتو ترجمه سول، مثلاً : نعمان الدین احمد کاکاخېل د ابن بطوطه سفرنامه او قاضي عبدالقادر پېښوري عسکري نومونه او اصطلاحات له انګرېزي څخه په پښتو ترجمه کړل، غلام محمد پوپلزی چي د چارسدې اوسېدونکی و د مولانا حالي اردو مد و جر اسلام ئې په پښتو منظوم کړ او منشي احمدجان د افغانستان تاریخ له انګرېزي څخه په پښتو راواړاوه، د ترجمې دغه حرکت و، چي د ځانه سره ئې نوي فکرونه او د نوي مدني ژوند اساسونه هم راوړل او پښتو ادب ته یې یو نوی ادبي تحول وروباخښه، په دې ترجمه کي شاعران او لیکوالان دواړه مجبور وو، چي په داسي ژبه خبري وکړي چي لوستونکي یې په مطلب ښه پوه سي. نو له دې جهته هم په نظم هم په نثر کي رواني او شګفتګي موجوده سوه، خلك خپل قدیم تاریخ ته متوجه سول او د اروپا د مدنیت او د ژوند نوي فلسفي فکرونه هم په نظم او نثر کي وارد سول او هغه فکري انقلاب چي د ۱۹ قرن له ملي او قومي نهضتونو سره راغلی و د پښتو ادب ته یې هم نوې ښکلا، نوې مفکوره او نوي تغیرونه وروبخښل.

(٤) په دغه دوره کي ځیني شاعران او لیکوال داسي هم وو، چي دوی داستاني ادب ته توجه وکړه، ځیني لیکوالو هغه قصې او داستانونه نظم کړل چي په خلکو کي مشهور وو. د دې ډلي مشهور استاذ ملا نعمت الله د نوښار اوسېدونکی و، چي دغه کتابونه د ده چاپ سوي دي :

(۱) د لیلی او مجنون کیسه، (۲) د فتح خان کیسه، (۳) د موسی او ګل مکۍ کیسه، (۴) د حضرت علي جنګنامه، (۵) شاهنامه، (٦) الف لیلی، (۷) د حاتم طائي کیسه.

د دې ډلي بل شاعر ملا احمد جان د پېښور اوسېدونکی و، چي د ورقه ګلشا کیسه، د ممتاز کیسه، د بهرام او ګل اندامي کیسه، د امیر حمزه داستان او د یوسف او زلېخا کیسه یې لیکلي دي. بل د دې ډلي شاعر احمد په قوم اخوندخېل دئ، چي د جمجمې کیسه او قصص الانبیاء د ده اثرونه دي، د دې ډلي ادبي اثرونه د تاریخ او مفکورې له پلوه کوم ارزښت نه لري خو ادبي او شعري ارزښتونه ئې د یادولو وړ دي.

(۵)په دې دوره کي ځیني کتابونه د تعلیم او ښووني په مقصد هم لیکل سوي دي، په افغانستان کي د پښتو د زده کولو له پاره ځیني داسي کتابونه ولیکل سول او د پښتو ژبي قواعد او ګرامر ته هم توجه وسوه. د پښتو لومړني لوست کتابونه د کابل په مدرسه حبیبیه کي مولوي صالح محمد کندهاري ولیکل او بیا په پېښور کي هم دغسي نور کتابونه چاپ سول، چي دا حرکت هم د پښتو د ژوندون له پاره ډېر مفید و.

کوم کتابونه چي د دیني تعلیم له پاره په پښتو لیکل سوي دي هغه هم په دغه نوعه ادب کښي داخل دي، لکه : د ملا عبدالباقي افغان تبیین الواجبات یا د دوست محمد خټك تفسیر بدر منیر او بحرالعلوم، یا د فیض محمد لوګري روضة المجاهدین یا د کامې د مرادعلي صاحب زاده تفسیر یسیر.

(٦) په دې دوره کي د شعر او ادب یوه بله عامي او وګړني ډله هم سته، چي د پښتو په کلو او بانډو کي ناخوانه امي شاعران

(c) ketabton.com: The Digital Library

موجود دي او دوی د خلکو په عامه ژبه شعر وايي او کله کله د ملي تاريخ بعضي مهم وقايع او د ملي پهلوانانو کردارونه په خپل شعر کي بيانوي، دا ډله يقيناً د عامو خلکو د فکر او ژبي او اخلاقو نمايندګي کوي. دغه نوع ادب د پښتو خاص شعري وزنونه او ادبي بحرونه هم راښيي او موږ په پښتو ژبه کي په سوو داسي ملي او وګړني شاعران لرو، لکه :
کمال، نوروز، ملا ميران او نور. د دې ډلي شاعري بې تکلفه او ارتجالي او ساده ده. دوی د ژوندانه مختلف وقايع په ساده ژبه د عوامو د فهم سره برابر تصويرکوي او د ملي ژوند پټ اړخونه لوڅوي، مثلاً کله چي په اول وار انګرېزانو کابل ونيو، دلته نو دغسي يوه وګړني شاعر د خلکو د زړه درد په يوه بدله کي تصوير کړ، او ويې ويل :

خالقه لايزاله! ايمان مي خطا مه کړې		بې شريکه بې زواله! فرنګ ورك کړې له کابله !

زاري مي نشته بله
د افغانستان د استقلال په جنګ کي يو بل وګړنی شاعر د پښتنو مېړمنو اشتراك په جهاد کي داسي بيانوي :
چا ئې پلو ليدلی نه و
اوس د جمرود پر غاړه ځي سرتور سرونه
په کابل جنګ دئ

د پښتو ادب ارزښتونه
په دغه دوره کي

پښتو ادب د پخوانۍ او متوسطي دورې له ډېرو ارزښتونو سره دې اخيرنۍ دورې ته راورسېدی. د ژبي بياني او بديعي خاصيتونه او د مفکورې ذخائر چي پښتو ادب له قديمي او متوسطي دورې سره راوړي وو هغه ټول د شاعرانو او ليکوالو مخي ته پراته وو. دلته نو اوس د دوی وظيفه دا وه، چي له هغه ټولو قديمو ذخيرو څخه د نوي ادب په تخليق کي کار واخلي او نوي مفکورې او د نوي ژوند لوازم او ضروريات پښتو ادب ته را وارد کړي. يقيناً چي نوی عصر او د ۱۹ قرن سياسي او اقتصادي او فکري تحولاتو پر پښتون قوم باندي ژور اثرونه وکړل او دلته نو موږ ګورو، چي په پښتو ادب کي ځيني نوي ارزښتونه موجود سول. د پښتو غزل د فارسي ادب په تقليد په عشقي موهومو خيالاتو کي تباه سوی وه. شاعر په خپل ذهن کي د عشق يوه موهومه دنيا فرضوله او د هغې په بيان کي په ډول ډول خيال بافي کوله، د غزل ډېره حصه د معشوق د وروځو او سترګو او سراپا توصيفونه وو او په دې کي به داسي مبالغه اميزه شعرونه ويل کېده، چي تل به درواغجن شاعر د سترګو په ګوليو ويشتلی يا به د ښو په غشي ژوبل سوی و. دی به د هجران په اورکي لولپه و، مګر هيڅکله دا ونه ليده سوه، چي دی دي حقيقتاً د ژوند له يوه جزوي نعمت څخه محروم سوی وي. ډېر داسي شاعران وو چي په خپل عمر ئې د شرابو څکه نه وه کړې مګر د شعر په تخيلي دنيا کي به تل په باده پيمائي بوخت و.
قصيدې هم دغسي يو اغراقي او مبالغه وي د مداحۍ رنګ درلود او شاعر به کوښښ کاوه، چي په څه ډول او کومو الفاظو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کولای سي، چي خپل ممدوح تش په الفاظو وغولوي او جايزه ځني واخلي. دې ادبي جريان خو پر پښتو ادب هم ژور اثر درلود او د لفاظۍ او سخن ورۍ او خيالبافۍ له پاره ئې ډېر مواد پيدا کړل مگر مفکوره او معنوي ښېگڼي ډېري پکښې لږ وې، د پښتو شعر د موهوماتو او ايډياليزم په تيارو کي لاس او پښې وهلې اما د الفاظو ذخيره او د خبرو قالبونه او د ظاهري وينا ښېگڼي يې درلودې. د اوسنۍ زمانې شاعر له دغسي يوه په ظاهر ښکلي او په باطن تش پس منظره سره مخامخ و او د زمانې انقلابي جريان هم دی نه پرېښود، چي په شلم قرن کي د وروځو په لېندۍ کي د بانو غشي وولي يا د ملا په نري تار غبړ غبړ غرونه وځړوي. نو پښتو شاعري په دې دوره کي د شاعرۍ د قديمو اسلوبونو پيروي لږ کړه او د خيال بافۍ له دنيا څخه د حقيقت لدني او رياليزم ميدان ته راغله، د فراق او مهجورۍ د درد او نارو پر ځای قومي درد او د ټولني اجتماعي ضرورتونه ودرېدل، هغه موهوم معشوق چي رسا قد به يې تر سبر هم جگ و او ناز و خرام به يې د شاعر زړه ورسولاوه اوس د هغه پر ځای د وطن او مملکت او مسلك نوی معشوق پيدا سو او دغه حرکت په پښتو ادب کي ځيني نوي ارزښتونه راوستل، چي هغه د دې عصر له سياسي جريان او تحولاتو سره برابر وو او دغه کليه په ښه ډول ثابته سوه، چي انسان د خپلو ټولو مادي او معنوي متعلقاتو سره د زمانې د تحول په لاس کي دئ او حتماً بې له زاړه حال څخه نوي حال ته را اړوي، که موږ د پښتو ادب په دغه زمانه کي له اردو او فارسي سره مقايسه کړو نو دا نکته راڅرگندېږي، چي د شعر پر ډگر د پښتو ادب بالکل نوی رنگ موندلی دئ، ځکه چي د اردو او فارسي غزل تر اوسه لا هم د مفکورې او موضوع له پلوه په هغه قديم اسلوب باندي د خياليت په دنيا کي سير کوي او تر اوسه لا هم غزل گوی شاعران پر هغه زړو لارو باندي روان دي، مگر د پښتو شعر معنوي ارزښت بالکل اوښتی دئ او د زاړه سبك او فکر پيروي ډېره لږه ليدل کېږي، په پېښبور کي ځيني داسي غزل گوی پښتانه شاعران لرو، چي دوی د اردو ژبي د خيالي شاعرۍ پيروي کله کله کوي، مگر پر دوی باندي پښتني تخيل دومره غالب دئ، چي په غزل کي د شاعر د تخيل سلسله هم ضرورت مشغول کوي، حمزه شينواری وايي :

وايي اغيار چي د دوږخ ژبه ده
زه به جنت ته د پښتو ســـره ځم

په دې اخيرنۍ دوره کي چي د ادبي تجدد او نوي فکر دوره ده، په پښتو ادب کي دوې ډلي شاعران او ليکوال لرو :
يوه هغه ډله ده، چي پر زاړه اسلوب روان دي او لکه پخواني شاعران او ليکوال زاړه افکار د شعر په زاړه قالب کي ځايوي.
دوی کله کله ځيني نوي فکرونه هم په هغه پيرايه کي ادا کوي، چي د شعر عنعنوي زوږ قالب دئ. له دې ډلي څخه غلام محی الدين افغان، مستغني، سيد محسن، مخلص کندهاری، مولوي صالح محمد خان، خادم، الفت، رشتين، عقيق زاخيلي؟، سمندر بدرشوی، سيد راحت زاخيلي، محمداکبر خادم او نور ډېر شاعران دي چي د پښتو ادب د وروستنۍ دورې لويه برخه په دوی پوري اړه لري.
مثلاً د مستغني ځيني نوي اشعار نوی فکر روزي، مگر قالب يې قديم دئ، دکندهار سيد محسن هم د دې عصر د نوي فکر خاوند شاعر دئ، چي د استقلال تر جنگ پوري لا ژوندی و. دی په اول عمومي جنگ کي، چي په (۱۹۱۸ ميلادي) کي ختم سو د اسلامي مملکتو مغلوبيت د اروپا د استعمار په مقابل کي او بيا د ترکانو د اسلامي خلافت سقوط د حسرت په سترگهويني او داسي وايي :

پر اسلام ډېر اضطراب دئ لا ترکمه
هم د دين حالت خراب دئ لا ترکمه
هم راحت مو سدالباب دئ لا ترکمه
ظلم و جور تل کامياب دئ لا ترکمه

ټول وطن مو مست له خواب دئ لا ترکمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاقلان به مو ترکمه سر په جېب وي
چي مدام به دوی په صبر په شکېب وي
د اغيارو به ترکمه مکر و فرېب وي
د غرض په پښو به ځغلي دا يې زېب وي

موږ به غرق د خورد و خواب يو لا ترکمه

چي قلم مو په قبضه کي د کفار سو
ملك و ځان مو په قبضه کي د کفار سو
نوم نښان مو په قبضه کي د کفار سو
ټول اسلام مو په قبضه کي د کفار سو

موږ بيده يو په غـــفلت کي لا ترکـــمه

ټول يورپ په اتفاق راته بلا سو
زموږ په غوښو په املاکو مبتلا سو
دښمني يې کړه ظاهره برملا سو
لا په کور کي ورته ګورو ها لالا سو

ربه ته به مـــو بيدا رکـــړې لا ترکمه

هند و مصر بريټش يوه ګوله کړه
په موږ نه سو پر بغداد باندې حمله کړه
پر ايران او عثماني ئې غلغله کړه
مقدس ځايونې ټوله په قبضه کړه

هوښ غيرت له موږه ولاړی لا ترکمه

مسلمان چي مبتلا په عيش و ناز سو
اشفته و پرېشان د هر طناز سو
چاپلوسي د اجانب کاندي غماز سو
په سودا د ګلرخانو بې نماز سو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاهـلي يې په رګـــو سوه لا ترکـــمه

ټول اسلام نن ګرفتار په مصيبت دئ
غوړېدلی پر جهان ټوله ظلمت دئ
اسلام ولاړی په بلا او په نقمت دئ؟
هم دا واړه زموږ د خپل عمل شامت دئ

د يورپ ظلـــمونه ګورو لا ترکـــمه
د طلوع افغان لومړی کال، دريمه ګڼه، ۱۳۰۰ شمسي کال.

منشي احمدجان

د (۱۳۰۰ هـ ق) په شاوخوا کي د پښتو په نثر ليکلو کي لږ څه تحول پيښ سوی دئ، تر دې دورې مخکي د پښتو د نثر کومه شېوه او سبك چي د خوشحال خان په کورنی کي پالل سوی و، هغه په کندهار کي د پټې خزانې د مؤلف محمد هوتك له خوا لږ څه اصلاح سو، يعني د خوشحال خان د کورنۍ په نثر کي جمله بندي او ترکيبونه او د لغاتو استعمال ډېر د فارسي يا عربي تر اثر لاندي و. مګر محمد هوتك په پټه خزانه کي د نثر د اصلاح له پاره يو بل قدم واخيست، ده کوښښ وکړ چي جملې او ترکيبونه د پښتو رنګ ولري او ځای ځای د فارسي او عربي کلماتو په مقابل کي پښتو لغتونه او تعبيرونه هم استعمال سي. تر دې زمانې را وروسته سل کاله په همدغه ډول د پښتو پر نثر باندي تېر سول، په احمدشاهي دوره کي چي کوم نثر په کندهار کي پيرمحمد کاکړ يا د احمدشاهي فتاوی ليکوالو کښلی دئ هغه هم د خوشحال خان د کورنۍ او بيا د محمد هوتك د اصلاحي اقدام تر اثر لاندي ښکاري او سړی ويني چي د پښتو نثر ورو ورو د فارسي او عربي له تقليده څخه آزادېږي او څه نا څه د پښتو خپل رنګ مومي اما د دې اصلاحي حرکت قوي محرك د (۱۳۰۰ هـ په حدودو کي) منشي احمد جان دئ، دې سړي په پښتو ادب کي کوم فکري تحول نه دئ راوستی او د ده په آثارو کي کومه داسي ذخيره نه ښکاري، چي هغه دې فکري ارزښت ولري، دی د انګرېزانو د پښتو معلم و او د استعمار په کړی کي نښتی و. مګر د نثر د ظاهري شکل په اړولو او د پښتو محاورې ته په نزدې کولو کي لاس درلود او داسي آثار يې ليکلي دي چي هغه د پښتو په نثر کي ښه کتابونه بلل کيږي، کوم کتابونه چي ده ليکلي يا ترجمه کړي دي مشهور ئې دا دي :

د قصه خوانی ګپ، چي په ۱۹۳۰ م چاپ سوی دئ.
ګنج پښتو په ۱۹۳۰ م د لاهور چاپ.
تاريخ افغانستان، چي په همدغه کال په پېښور کي چاپ سوی دئ او له انګرېزي څخه ترجمه سوی دئ.
له فارسي تاريخ فرشته څخه هم ده د سلطان محمود د تاريخ ترجمه کړېده.
هغه دغه ، هم د ده يو مشهور کتاب دئ.

د منشي احمد جان په ټولو آثارو کي د نثرنويسۍ دغه خاصيتونه شامل دي:
دی کوښښ کوي چي د پښتو د نثر د ليکلو ژبه د خلکو محاورې او عامي لهجې ته رانزدې کړي او د ليك او وينا تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځ موافقت ومومي.

د فارسي او عربي ژبي مستعمل او پېژندل سوي کلمات او لغات له خپله نثره څخه ارادتاً نه باسي، مګر د پښتو تعبیرونه او د ادا کولو خاص خاص قالبونه هم نه هېروي، نو له دې جهته دی یو معتدل او د ذوق خاوند لیکوال ګڼل کېږي، مثلاً په کوم ځای کي چي د جنګ مشترکه پښتو او فارسي کلمه استعمالېدای سي، هلته هندۍ جګړه نه راوړي، خو په کوم ځای کي چي دغي کلمې د پښتو په محاوروکي ځای نیولی او د استعمال حق ئې موندلی دئ هلته نو د دې کلمې له استعمال سره کوم تعصب نه ښکاره کوي.

منشي احمد جان په خپل نثر کي اوږدې اوږدې جملې نه راوړي او داسي کار نه کوي، چي د څو جملو خبر د اخرنۍ جملې په پای کي راوړي، بلکي هره جمله ئې خپل خبر لري او دا د پښتو د اصلي بنسټ سره سم کار دئ.

د منشي احمد جان د نثر یوه بله ښېګڼه دا ده، چي د ده د کتاب له ویلو څخه د اعلی ادبي ذوق خاوند هم نه ستړی کېږي او که یې د ابتدایي سواد خاوند هم لولي نو په فهمولو کي مشکل نه ورپېښېږي. نو له دې جهته ده ته یو معتدل او د ذوق خاوند لیکوال ویلای سو، اوس به د ده د نثر یو څو نمونې راوړل سي :

له ګنج پښتو څخه

نقل دئ چي یوه سړي آس ساتلی و او ډېره مینه ئې ورسره کوله، شپه او ورځ به په خدمت ورته ولاړ و، سحر مازدیګر به یې لمباوه، ګراره(؟) به یې وخت په وخت کوله. د اوربشو د ارداوې غور به ئې په ښه شان کاوه او ناری به ئې مساله دار ورله مدام تیاراوه او هره ورځ بې د ولو په غاړه باندي په شنو شنو واښو کي ګرزاوه، او چي چرته به ډېر واښه پېښ شول نو هلته به یې لویه رسۍ پکښې واچوله او موږی به یې ټك واهه او رسۍ به یې په موږي پوري وتړله، نو دغه آس به یې په هغه واښو کي پرېښود، بیا دی به پکښې کله چریده او کله به رغړېده او کله به یې لکۍ پورته کړله ټوپونه به یې وهل او خاوند به یې په تماشا خوشحالېده. یوه ورځ له ورځو وه، چي دې سړي دغه آس بهر بوت ! ناګهانه چي تړي کوز شو چوړ آس ودنګل، سرکښي یې وکړله زین، واګي، جلب، ترسیري واړه اسباب یې د ځان سره وتښتاوه. خاوند پسې تمامه ورځ وځغلېده، مګر هغه آس و او دی سړی و لاندی یې نکړای شو، اخیر سړی ستړی شو او آس لاړ له ستر‌ګو یې پنا شو. چي ماښام شو سړی غریب ستړی ستومانه کور ته راغی، بې طاقته په کټ کي پرېوت او په آس باندي چي وخت د داني شو نو وږی شو، چي خوله یې واښو ته کښته کوله واګي په زین کي نښتي وې، خوله یې واښو ته ونه رسېدله، چي نیت یې د رغړېدولو وکړ زین پرې دپاسه پروت و هغه کار هم برابر نشو، چي په یوه ډډه به یې آرام کاوه یو رکاب به تړې لاندي شو، په بله ډډه به یې بل رکاب ورته وړاندي شو، دا خبره هم ونه شوه. تمامه شپه لکه څوکیدار په ولاړې پرې تېره شوه، سبا بیا په هغه میدان کي حیران ګرزېده، ناګاهانه یې یوه واله په محکښې راغله، چي دا ورګډ شو هغه واله ژوره وه او وبه پکښې ډېري وې، ټول اسباب یې په اوبو کي لوند شو، چي په ډېر کوښښ سره بهر راووت او لمر پرې ولګېد، هغه تسمې د اسباب د ده ټولي د اومې څرمني وې خو چي وچي شوې نو ډېري کلکي شولې. بیا هر ځای چي د ده په تسمه لګېده هغه ځای به غوڅېده، غرض دا ده چي ګیډې ته یې زخم ورسېد، ملا یې خوږ شوله، څټ یې غوڅ شو، چي څه سختي په دنیا کي یادېدله هغه ورته پېښه شوله، چي ډېر وږی، کمزوری او عاجز شو، نو په یو ځای باندي ولوېد، ناګهانه خنځیر وربانديي پېښ شو اول خو ورته په قهر شو، ولي چي د ده خواره ورځ یې ولیدله نو زړه یې پرې وسو او تړې یې پوښتنه وکړله چي دا ولي دي داسي حال شوی دئ؟

آس ورته وویل : "چي دا ټول زین او د اوبو او د تسمو سبب دئ". بیا آس ورته وویل که لږ کوټی ما له دې بنده خلاص کړې نو ډېر ښه به وي، ثواب به دي وشي، خنځیر ورته وویل چي زه خو داسي هیڅ ګناه خپل ځان ته نه ګڼم چي د دومره سختۍ لایقه وي، خنځیر ورته وویل چي داسي نده یا ته دروغ وایې او یا جاهل یې نه پوهېږې چي ګناه څه ته وایي نو که دروغ وایې خو زه دي نه خلاصوم پرېږده چي کړېږې او بیا مړ شې او نه دي اشنایي کوم ځکه چي خلك وایي چي د بدخوی سړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره اشنايي ښه نده، د سړي خوی خرابيږي او که نه پوهيږې نو بيا ستا دپاره دغه بند ښه دئ، ځکه چي ناپوهي داسي څيز دئ چي له دې سختي نه به دي په زياته سختي کي پرې باسي.
بيا آس زاري وکړله ويل يې چي خلاص مي کړه. خنځير ورته وويل چي ما ته رښتيا ووايه نو به دي خلاص کړم. آس ورته له سره خپله قصه شروع کړه. نو خنځير وويل چي اوس پوه سوم، چي ته لوی جاهل ئې او په تا کي شپږ ګناوي جمع شويدي : ړومبی د خاوند پرېښوول، دوهم د هغه احسان هېرول، دريم هغه ځان پسي ځغلول او سترې کول، څلورم اسباب د ځان سره تښتول، پنځم په ځان باندي داګمان کول چي زه به يوازي ګذاره وکړای شم، شپږم همېشه په ګناه کي پاتي کېدل او توبه ورنه نه ايستل او خاوند له بيرته نه ورتلل.
آس وويل چي اوس پوه سوم، چي زه له دې عذابه دوچند لايق يم. خنځير وويل چي اقرار دي وکړ او ځان ته دي ملامت وويل نو اوس به دي خلاص کړم، بيا ئې هغه تسمې پرې کړې او آس ئې له بنده خلاص کړ.

ملا نعمت الله

د پېښور د نوښار اوسېدونکی و او تر (۱۲۸۰ هـ) وروسته د ده د ژوند زمانه ده او دغه سړي په پښتو اوسني ادب کي د داستان ليکلو په سلسله کي ډېر کار کړی او متعدد داستانونه ئې نظم کړي دي. د ده اشعار خواږه او روان او د ويلو وړ دي، د ليلی او مجنون قصه، د نيم بولا او تيم بولا قصه، د فتح خان قصه، د موسی او ګلمکۍ قصه، د حضرت علي جنګنامه، د حاتم طائي قصه، د شهنامې پښتو ترجمه او الف ليلی د ده مشهور او نشر سوي کتابونه دي. ملا نعمت الله په خپلو ټولو آثارو کي د ژبي سلاست او خوږوالی ساتي او د هري قصې په نظمولو کي دا خبره په نظر کي نيسي، چي د داستان ټولي خواوي په قوي نظم او د پښتو ژبي د اساسي تعبير پر اصولو باندي برابري وي. د ده د بيان قوه داسي منظمه او تکړه ده، چي هيڅ وخت ظاهري ادبي ښېګڼي تر معنی نه قربانوي او هم معنی په ښه ډول افاده کولای سي نو ځکه د ده هنر د ظاهري او معنوي ښېګڼو جامع دئ اما د افسوس ځای دا دئ، چي دغه هنرمند شاعر ټول خپل هنري او ادبي استعداد د داسي شيانو په ويلو کي صرف کړی دئ، چي په ژوند کي لږ په کار راځي، يعني د ده په آثارو کي د فکر ذخيره ډېره لږه ده، خو د لفاظۍ او داستان ليکلو استاد دئ. حقيقت دا دئ که د ملا نعمت الله هنر د ژوند له پاره استعمال سوی وای نو به حقيقتاً شاهکار وای، دی عادت لري چي د هري قصې د هري برخي په سر کي يو ادبي تمهيد ږدي او بيا د هغه څخه د اصل داستان خوا ته هڅه کوي، په دې تمهيد کي د الفاظو قوت او خپل ادبي مهارت په ښه ډول ثابتولای سي او د ده قصې د پښتو د بانده والو د مشغوليت لوی سبب دئ. د ملا نعمت الله د هنر قوت هلته ښکاري، چي دی د شهنامې مطالب په پښتو مثنوي را اړوي، مګر دی پر خپل بيان دوني غالب دئ، چي د ترجمې هيڅ اثر نه پکښې ښکاري، مثلاً کله چي رستم په يوه جنګ کي په نافهمي خپل زوی سهراب وژني دغه تراژيدي ملا نعمت الله په داسي ډول تصوير کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اور مي بيا نن لګېدلی په خاطر دئ
چي په غوږ مي د سهراب د مرګ خبر دئ
د وجود باغچه په غم زما تالا شوه
د بېلتون د محصلانو حوالا شوه
په هر ځای د بېلتانه له لاسه وير دئ
د هر چا مرګ ته فلك استاده خير دئ
کوراکور د بېلتانه نارې سورې دي
د خزان له لاسه مړاوي منجرې دي
دا فلك د ستم ژرنده ګرزوي بيا
ککرۍ پکښې د خلکو غورځوي بيا
لا بوستان نه وي تازه د نوبهار
چي خزان ورپسې سم راسي دوبار
لا خوركړی بنفشې نه وي اوربل
چي بورا سي د خزان د لاس غوبل
ګلاب نه وي پورته کړی سر له خواب

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي خزان يې کړي په غم سينه کباب
لاله نه وي اوچت کړی سر په با غ
چي خزان وروباندي کېدي د غم دا غ
بلبل هم نه وي په ديد د ګلو موړ
چي فلك يې بيا په وژلو کړي زړه سوړ
د اسمان ناکردي څو به درته وايم
که يې ستايم تمام عمر به لګيا يم
پدا شان ما ته راوي ويلي صاف
د سهراب لښکر چي ولاړ په خپل اطراف
رستم هم ترېنه رخصت شو په ماتم
په طرف (يې) د سيستان کېښود قدم
د سهراب تابوت ئې هم يوړه له ځانه
دا خبر چي ورغی خاص تر سيستانه
کور وکلی په نارو په ژړا سر شه
تا به وې ګويا قايم هلته محشر شه
ووړ (و) لويو د سيستان به کړې کوکاري
چي هر څوك به خبرېده له هسي چاري
د واريه د رستم مور راغله سرتوره
د سهراب په غم کي پرېوته نسکوره
په ژړا يې (و) ګرېوان د اوښکو ډك
د افسوس فرياد ئې تلو په پاس فلك
په سيستان کي کور په کور کېده ويرونه
د سهراب په ماتم ناست وو عالمونه
چي دفن شو هغه ښکلی نازنين
تهميته هم چا خبر کړه په يو حين
چي سهراب قتل له لاسه د رستم شو
د سيستان په ښارکي ښخ په ډېر ماتم شو
د خبر په اورېدو پرېوته کوزه
ډېر ساعت پرته بې خوده هغه چوزه
تار په تار ئې کړه ويښته د اوربل واړه
سترګي سرې کړې په ژړا خماري دواړه
اور يې بل کړو وې چي ځان پکښې ستي کړم
ځان ملګرې د سهراب سره دستي کړم
الغرض چي ځان ئې کړو پکښې ګوزار
چي ناګاه ورباندي خلك شو خبردار
په تلوار يې دا له اوره کړه بهر
لاس و پښې ويښته يې سوي وه د سر
د دې سپين بدن چی و د ګلو با غ

(c) ketabton.com: The Digital Library

فیض محمد اخوندزاده

پر افغانستان باندي د انګرېزانو لومړۍ حملې د دې ملت پر ژوند درانه اثرونه وکړل، په عملي ژوند کي یې خلك د آزادۍ ساتني ته چمتو کړل خو له بلي خوا یې د دوی توجه د ژوندانه له نورو کارو څخه فقط د استقلال ساتني ته راوګرځوله اما په پښتو ادب کي دغه حرکت ډېر ښه اثرونه پرېښول. مثلاً د پښتنو د کلو شاعرانو د جنګ واقعې په حماسي شکل نظم کړې او له بلي خوا عالمانو او پوهانو هم په دغه حرکت کي برخه لرله او دوی داسي کتابونه وکښل چي هغه خلکو ته د آزادۍ د ساتني په لار کي ګټور وي، له دغو پوهانو څخه یو هم فیض محمد اخوندزاده و، چي د لوګر په موسهي کي اوسېدی او ده د امیر شېرعلیخان په اوله پاچاهي کي یو کتاب د روضة المجاهدین په نامه په پښتو مثنوي جوړ کی او مقصد یې دا و، چي خلك په دیني تبلیغ سره د جهاد او د وطن د ساتني خوا ته راوبولي. دا کتاب تقریباً پنځه زره بیته او ښه تبلیغي او اخلاقي مضامین لري، د ده د نظم ژبه ساده او روانه ده چي هر څوك بې تکلیفه په پوهېږي او د قرآن او حدیث مضامین په پښتو ژبه ښه نظم کولای سي او د ده کتاب د هغه عصر په پښتو ادب کي ښه ځای نیولای سي، دی خپل ملت ته د یووالي بږغ داسي رسوي :

همه واړه یو وجــــــود شئ

په طلب کي د مقصود شئ

ملا فیض محمد په دې کتاب کي غواړي، چي د مملکت عسکرو ته د دوی مهم اجتماعي مقام وښیي او خپلو مسئولیتونو ته یې توجه ور واړوي، مثلاً د یوه مسلمان عسکري مشر وظایف داسي ښیي :

په لښکر کي چي افسر وي		می باید چي دلاور وي
شجاعت لري کرار وي		په صفوتو کي جرار وي
هم عاقل او مدبر وي		ښه دینداره مذکر وي
دلسوزي لري ناصح وي		هم انصاف لري صالح وي
سخاوت لري ښه داد کا		له لښکر سره امداد کا
چست چالاك وي ثقیل نه وي		هم ظالم او بخیل نه وي
کبرجن او جاهل نه وي		بدکرداره غافل نه وي
له لښکره باخبر وي		پخپل کار کي باهنر وي
تېښته نه کاندي صابر وي		په نعمت د رب شاکر وي
له سلطانه طاغي نه وي		له الله نه باغي نه وي
د پاچا په خدمت راست وي		د الله په طاعت ملاست وي
نه شراب خوري نه زاني وي		نه رشوت خوري نه جاني وي
حکومت ئې سراسر		په کتاب وي برابر
داسي نه چي دولت تړل کا		دی خپل ځان وربادي موړ کا
عالم واړه در په در کا		خپل مخ تور خاوري په سر کا

له دې یوې نمونې څخه سړی دا معلومولای سي، چي په افغانستان کي هم پس له اوله جنګه څخه یو فکري حرکت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو کي د دې له پاره پیدا سوی و، چي دوی د خپل ژوندانه لارو چارو ته متوجه سي او دغه فکر و، چي د امیر شېرعلیخان په زمانه کي پښتو ژبي او د عسکرو تنظیم ته توجه وسوه او په مملکت کي لومړۍ پلا یوه کابینه تشکیله سوه او یو اخبار د شمس النهار په نامه نشر سو.

د دغه حرکت ادامه :

په افغانستان کي لومړۍ پلا مدني حرکت امیر شیرعلیخان شروع کړی و او دغه پاچا د مملکت د نوي ژوندانه له پاره ځیني ښه اساسونه کښېښودل، د خپلي کابینې نومونه ئې پښتو کړل، عسکري قوماندې (بولۍ) یې له انګرېزي څخه په پښتو راواړولې او په خارجي سیاست کي هم غوښته چي له ټولو دولتونو سره دوستانه روابط ولري او د روس او دولت عثماني سفیران ئې په خپل دربار کي ومنل مګر انګرېزانو نه غوښتل چي د هندوستان له څنګه د پښتنو یو قوي حکومت موجود سي، نو دوی دوهمه پلا پر افغانستان حمله وکړه او امیر شېرعلي خان کابل پرېښود او په مزارشریف کي پاته سو او تر ده وروسته یو داسي سخت او قوي لاس پر افغانستان باندي مسلط سو، چي هغه د امیر شېرعلي خان حرکت ئې په سرعت تعقیب نه کړ، نو ځکه د پښتو ادب هم تر شل کالو پوري لکه چي لازم و هغسي وده ونه کړه، مګر د امیر حبیب الله په زمانه کي بیرته هغه حرکت لږ څه سره وښورېدی او یو څو مکتبونه په کابل کي جوړ سول او یو اخبار د سراج الاخبار افغانیه په نامه له کابله خپور سو.

په دغه وخت کي موږ ګورو چي پښتو لیکوالو او شاعرانو هم قلمونه راواخیستل او په افغانستان کي د پښتو حرکت بیرته شروع سو، سراج الاخبار د پښتو ژبي اهمیت ته خلك متوجه کړل او یو څو لیکوال داسي پیدا سول، چي دوی په پښتو ژبه څه لیکل یا به ئې شعرونه ویل، د دې ډلي په سر کي ملا عبدالباقي افغان کندهاری او سید محسن کندهاری او غلام محي الدین او مستغني او د سراج الاخبار لیکوال دي، چي لومړی مدیر او مؤسس یې مولوي عبدالرؤف کندهاری و.

او بیا محمود طرزي هغه چلاوه او ملګري یې عبدالهادي داوی او عبدالرحمن لودین وو، دغو خلکو د پښتو ژبي د نوي ژوند فکر په مملکت کي وروزه او لږ و ډېر یې په پښتو کي شعر او ادب ته هم خدمتونه وکړل. دلته موږ د هغو لیکوالو نومونه او ادبي تخلیقات ښیو، چي دوی د پښتو په نوي حرکت کي لومړۍ برخه اخیستې ده.

ملا عبدالباقي افغان

د پښتو د اخیرنۍ دورې په ادبیاتو کي چي کوم فکري تحول راغلی دئ د هغه یوه برجسته نمونه د دغه سړي په کلام کي لیدله کیږي. دی تر (۱۲۷۰ هـ ق) وروسته د کندهار په ښار کي پیدا سوی او په (۱۳۰٦ هـ ش) کال وفات سوی دئ. په شعر کي یې تخلص افغان و او د خپل عصر یو باعمله عالم او صوفي شمېرل کېدی، په وارو وارو یې له وطنه څخه تر مصر او حجازه پوري پیاده سفرونه کړي دي او ترکلکتې پوري هم تللی دئ.

د هند مشهور عالم مفسر او سیاسي رهنما مولانا ابوالکلام آزاد خپل ترجمان القران تفسیر د دغه سړي په مجهول نامه اهداء کړی دئ، ځکه چي دغه عالم د قرآن د تفسیر د ځینو پښتنو له پاره ترکلکتې پوري پیاده سفرونه کړي وه، دې فکور عالم د پښتنو د بدو عاداتو د اصلاح او انتقاد له پاره د (۱۳۲۰ هـ ق) کال په شاوخوا کي یو منظوم پښتو کتاب لیکلی دئ، چي وزن ئې اوږد مثنوی او نوم یې تبیین الواجبات فی التخریب
العادات دئ، دا کتاب تقریباً (٦۰۰۰) بیته لري او د کتاب په سر کي داسي وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

را اخیستی مي شهباز دئ د خپل عشق رباب وهمه
نغاره د اسلام کوك سوه دواړه بربته تاوومه
سو شراب ساقي له عشقه عالم ټوله سو ګل رنګه
خوشحالي د هغو چي يې زړه پاك سو له زنګه
څه نغمې څه ترانې دي قسم قسم آوازونه
قمريان پر ښاخو ناست دي مطرب نوي کړه سازونه
خم په جوش پياله په دور قلقلي سو د صراحي
مستانه په رقص راغله درب دروب د پاکوبي
خورا پسته پښتو وايه بلنده مه درومه افغانه !
که قلم بافضولي کا ټينګ ئې نيسه له بيانه
التماس د سعادت کړه پښتانه لره د خدايه
د نېکۍ خښته ئې کښېږده ښه محکمه له تهدايه

افغان د پښتو په اجتماعي عيبونو انتقاد کوي او د دوی د اجتماع په منځ ورننوزي او د يوه اجتماعي نقاد جوله پيدا کوي، مثلاً پښتانه سوداګران په مالو کي ناوړه شيان ګډوي او خالص مال بازار ته نه راوړي، دا کار لکه چي شرعاً ناروا دئ په اجتماعي او اقتصادي لحاظ هم غندلی دئ او د تاجر اعتبار ورکموي، افغان وايي :

خيانت له مسلمانه سره منع دئ په دين کي
فريبنده او حيله ګر سو په انګار آتشين کي
چا چي غش په مال کي وکی هغه نه دئ زموږ له ډلي
دا حديث له مصطفی سو چا له نسته چي دا ولي
که موچنه که څپلۍ سوه چي په منځ کي وي خرڅوړي
د کومك لحاظ يې نه وي په قيامت به کښته ګوري
د لندن کافران ګوره غوټې خلاصي کړي دلته
پر هغه قرار ښکاره سي چي ليکلي وي هلته
د عراق وړې غوزې دي د وريښم په شان پېچلي
په دوه چند قيمت خرڅېږي سپيني پاکي صافي ولي
ستا دونيم په يوه شمار سي پاکېده يې خرڅي غواړي
د دنيا فهم چي دا سو حق تعالی دې وله نغاړي
يو د بله کړي نسبت چي د پټان پټان دروهلې
دين دي سپك په نظر ورکی داسي مه کوه نتلې
ته بايد چي مقدا او رهنما ئې و ملت ته
لمر خاته لوېده رابولي صفوت او شريعت ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د غش په چپلاخه د لويانو مخ خوړېږي
ځکه موږ ته رسول وايي چي له ډلي دي بېلېږي
سترګي روښي کړه ناکسه ځان وګوره بيدار سه
خس؟ دزدي د مېږه عيب سو له خپل ځانه خبردار سه

پښتانه په کلو او کوڅو کي ناپاکي پاشي او د نورو د صحت مراعات نه کوي افغان دغه اجتماعي او صحي عيب ته هم متوجه دئ او داسي انتقاد پر کوي :

که د ښا اوبه راتلې و داسي ځای ته چي ضرر و
د بوده او د سړيو پر خټ بېل د ده ممر و
د حساب تخمين يې وکړه هر حيوان چي پرې تېرېږي
په لحد کي يې عذاب دئ څو ابرو يې کوره کېږي
انبارونه د بامو چي د کوڅو و ميان ته پاشو
د دوزخ د اور ازغي دي د لحد دپارې تراشو

افغان کله کله د خپل قوم د عظمت په ياد کي مستي کوي او ځوانانو ته د مېړاني او سلاحشورۍ درس وايي :

توپك ښه اسباب د دين دئ
خوار سړي له تبرزين دئ
پخه توره دي تېره کړه
که دي رب ته تندی سپين دئ
بدن آس دئ پر سپاره سئ
په يوه ګراتۍ پوره سئ
توپك واچوئ اوږو ته
يو بل په ننداره سئ
زما نوبت په کله راسي
ربه غم مي زړګی تراشي
چي د توپ ګولۍ مي درومي
د مکاب کنګرې تراشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام محمد پوپلزی

د پښتو ادب په نوې دوره کې چې کم فکري تحول پیدا سوی دئ هغه د نورو ژبو څخه د نوو ادبي آثارو د ترجمې په برکت راغلی دئ، کله چې د نولسم قرن په وروستنۍ برخه کې په هندوستان کې انګرېزي تمدن خپور سو، نو په اردو او هندي ژبو کې داسي کتابونه تألیف یا ترجمه سول، چې موضوع یې د نوي عصر خبري وې، د هندوستان ټول قومونه خپل ذلت ته متوجه سول او هر چا کوښښ کاوه، چې د نوي عصر له جریان سره ځان ملګری کړي.
په مسلمانانو کې هم دا فکر پیدا سو، چې دوی ولې متفرق او خپاره او ذلیل دي؟ د اردو یو مشهور شاعر الطاف حسین حالي چې د پاني پت اوسېدونکی و، یو کتاب د مد و جزر اسلام په نامه منظوم کړ، چې په هغه کې یې مسلمانانو ته د دوی د تاریخي ارتقا سببونه وروښوول او د اوسني ذلت او خوارۍ علتونه یې هم په خوږه ژبه بیان کړل. دې کتاب په اردو ادب او د هندوستان په مسلمانانو کې یو نوی روح پو کړ او د هر چا سترګې خلاصي سوې. په پښتو ادب کې هم په دغه زمانه کې نوی فکر پیدا کېدونکی و او د نوي ادب په فکري طلیعه کې غلام محمد خان د پېښور د چارسدې اوسېدونکی ودرېد او په پښتو مثنوي یې د حالي مد و جزر ترجمه کړ او پر هغه باندې په نثر یوه مقدمه هم ولیکله، دا کتاب په (۱۸۹۳ میلادي) چاپ سوی دئ او د پښتو نوي ادب د اغاز یوه ښه نمونه ده.
د کتاب په سر کې وايي :
"د ټولو مسلمانانو په خدمت کې عرض دئ، چې دا کتاب مدوجزر اسلام چې الطاف حسین صاحب انصاري پاڼي پتي مقیم د دهلي چې حالي یې تخلص دئ په اردو ژبه کې چې د مسلمانانو د ترقۍ او تنزل په باب لیکلی دئ په دې ورځو کې محض په خیال د خیرخواهۍ د اسلام او د مسلمانانو خصوصاً د پښتنو له اردو نه په پښتو ژبې کې ترجمه کړای شو. دا هغه کتاب دئ، چې په لیدو یې په تام هندوستان کښې یوه زلزله پرېوتې ده او چا چې دا کتاب په غور سره کتلی دئ او لږ کوټې شان تعصب یې په ډېره کړی نو هغه ته معلومه شوېده چې د مسلمانانو اوس څه حال دئ او مخ کې پرې څه حال راتلونکی دئ او په چا کې چې څه قدر لحاظ د احکامو د قران مجید او د حدیث د پاك نبي شته په هغو کې د همدردۍ یو جوش پیدا شوی دئ او د خپل طاقت په موجب یې لاس پښې وهل شروع کړي دي. دا خبره ظاهره ده، چې لوی عبادت په دنیا کې هغه قدم شمېرلی شي چې ضرورت ئې ټولو نه زیات وي، مثلاً په هغه وخت کې چې مسلمانانو باندې یو هسې ظالم دښمن په ظلم سره راوخېژي چې د دوی په مال او عیال، په دین او په ایمان لاس اوږده کا هغه وخت د هغه دفع کول په ښځو او نرو لازم وي او د دغه کار دپاره په نمانځه او روژه کې تاخیر کول جایز شمېرلی شي دغه رنګه که ملك په قحط کې مبتلا وي نو دغه وخت چې څوك د لوږې مري د هغو همدردې کول په نورو ډېرو عبادتونو ړومبی شمېرلی شي او چې بېړۍ ډوبېږي او خلك پکښې ډوبېږي نو هغه وخت د ډوبېدونکو ویستل په نورو ثوابونو زیات دي".
غلام محمد خان په دې پښتو لیکنه کې خپل د نثر لیکلو قوت هم ښودلی دئ او داسي نثر لیکي، چې د پښتنو عام لوستونکي به هم ښه په پوهېږي، دی وايي چې د مسلمانانو د تنزل سببونه دا دي :
"اول - ورکېدل د علم د دین او د دنیا.
دوهم - بې اتفاقي د قوم.
دریم - بې ځایه تعصب یعني ضد او جهل په خپله خبره او د یوه بل نه نفرت او کرکه کول.
څلورم - غفلت د اسبابو د تنزل نه.
پنځم - د اولاد تربیت او تعلیم نه کول.
شپږم - خرابېدل د اخلاقو او د خویونو.
اوم - په محنت او مشقت کې سستي کول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس پاتي شوه دا خبره چي موږ له څه کول مناسب دي د دې څواب ډېر اورد دئ او په هغي زموږ د قوم د زاړه خيالاتو خلك يعني هغه چي د نوي تعليم د نوو خيالاتو نه واقف نه وي ډېر کم پوهيږي، دا ظاهره ده چي په هر قوم کي چي اتفاق او قوت او علم وي هغه همېشه په نورو قومونو باندي غالب وي او ملك او دولت د هغوی په قبضه کي وي او په کوم ځای کي چي څو قومونه يو ځای اوسي نو په هغوی کي چي په کوم قوم کښي اتفاق او علم او محنت کشي او دوراندېشي وي هغه قوم همېشه آسوده او په عزت کي وي".

د مدوجزر اسلام ترجمه داسي شروع کيږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بقرات حکیم نه وکړه چا پوښتنه
چي هوښیار د کامل عقل څښتنه
کوم یو رنځ دئ چي سړی پرې هلاکیږي
په دنیا کي یې دوا نه پیدا کیږي
وې دا هسي ناجوړتیا په جهان نشته
چي دوا یې مونده نه شي هولته هیشته
که وړیا دي که اسان دي که مشکل دي
هر مرض له پیدا کړي خدای درمل دي
بې له هغه چي اسان ورته ښکاریږي
چي طبیب ښيي علاج وایي تړیږي
که د رنځ نخښي سبب ورته څرګند کا
په خندا شي په طبیب پوري ریشخند کا
نه دارو خوري نه پروا یې په پرهېز شي
په ورو ورو هغه کمزوري مرض تېز شي
د طبیب له نزدېکته یې نفرت شي
تر هغه چي له دنیا څني رخصت شي
دغه حال به په دنیا د هغه قوم وي
چي په سپینه رڼه ورځ وده په نوم وي
په جهان کي وي پراته طوفان یې راوړي
په ګرداب کي یې کړي بند بادبان یې راوړي
غاړه لري وي سیلي زیاتیږي(؟)
ګمان دا دئ چي جهاز دا دئ ډوبیږي
د بېړۍ خلك په هغه شان پراته وي
اړخ نه اړوي د مرګ په خوب ویده وي
وریځ ګوره یې په سر د بدبختۍ وي
په موسم نوې راغلې د سختۍ وي
د نېستۍ نخښي یې په سترګو ورلیده شي
دا اواز له وړاندي وروسته اورېده شي
چي پرون مو څرنګ حال و نن په څه شوې
لا تر اوسه پوري ویل وې اوس بیده شوې
ولیکن د دې غافل قوم غفلت هم
هم هغه وي هغه صبر په ذلت هم
که شو خاوري فخرتوب یې هم هغه وي
سپینه ورځ شوه ولې خوب یې هم هغه وي
نه ارمان افسوس چیري د خپل ذلت کا
نه سیالي د نور قومونو د عزت کا
هیڅ فرق نشته د ډنګر دوی تر حاله
په هر حال کی چی پراته دي وي خوشحاله

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول غلام محمد خان یو روښان فکره او د قوم همدرده شاعر و، چې پښتنو ته یې د خپل فکر اثر پرېښود، نو ځکه دی د اوسنۍ زمانې د منورو ادیبانو په لومړي صف کې درېږي.

غلام محی الدین افغان

دی اصلاً د کندهار و، خو تر (۱۳۰۰ هـ ق) کال دمخه هند ته فرار سوی و او خپل تحصیلات یې هلته تکمیل کړي وه، په اردو، پنجابي او انګرېزي هم پوهېدی. کله چې د (۱۳۳۰ هـ ق) په حدودو کې کابل ته راغی دلته د دارالمعلمین مشر او په یوه ډله کې شامل و چې نوم یې (اخوان افغان) و.
ده په کابل کې ډېر ځلمي په نوي فکر او د افغانستان د آزادۍ له پاره وروزل او یو له هغو خلکو څخه و، چې په کابل کې یې د پښتو د روزلو
تحریک چلاوه. غلام محی الدین په (۱۳۳۹ هـ ق) وفات سوی دئ، چې د ده ملګرو یوه پښتو شناخته د ده پر مزار درولې ده، قبر یې په شهدای
صالحین کې دئ او دا لومړۍ پښتو شناخته ده، چې د مړي پر سر باندي لیکل سوېده.
غلام محی الدین افغان د وطن د آزادۍ په تحریک کې لویه برخه لرله. د ده پښتو اشعار انتقادي او اصلاحي خواوي لري، د وطن د میني جذبات پکښې ښکاره دي، په (۱۳۳۲ هـ ق) کال ده یو شعر ویلی دئ چې د آزادۍ او ملیت خصوصي جذبه لري. دی له هندوستانه چې د انګرېزانو تر اسارت لاندي و خپل وطن ته راستون سو، دلته که څه هم خارجي استقلال موجود نه و، مګر د افغانستان خلکو د وطن داخلي چاري په خپل اختیار کې لرلې، ده دغه حال غنیمت وباله او شکر یې پر کاوه.
مګر د افغانستان د کامل استقلال له پاره یې هم د دې ځای له نورو منورو خلکو سره یو ځای کوښښ شروع کړ او د خپلې سعي نتیجه یې هم د افغانستان د استقلال په اخستلو کې ولیدله، او له دنیا څخه ولاړی، په دې یوه غزله کې دغه حال داسي بیانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکر شکر باغ مو خپل باغبان مو خپل دئ
گل مو خپل بهار مو خپل بوستان مو خپل دئ
سروه خپله بلبل خپل چمن مو خپل دئ
لاله خپل ارغوان خپل دامان مو خپل دئ
نشه خپله خمار خپل پیاله مو خپله
بزم خپل ساقي مو خپل دوران مو خپل دئ
کلی خپل بازار مو خپل وطن مو خپل دئ
ځمکه خپله رود مو خپل دهقان مو خپل دئ
شاه مو خپل گدا مو خپل قاضي مو خپل دئ
سپاه خپل رعیت خپل دیوان مو خپل دئ
غل مو خپل قاتل مو خپل مقتول مو خپل دئ
عسکر خپل مفتي مو خپل زندان مو خپل دئ
شکر شکر بېگانه په میان کي نسته
مدیر خپل اخبار مو خپل دوران مو خپل دئ
عجب عصر دئ افغانه نظر وکړه
ژبه خپله قلم خپل بیان مو خپل دئ

"سراج الاخبار، څلورم کال، دریمه گڼه"

عبدالعلي مستغني

په (۱۹) قرن کي چي په افغانستان کي د دري ژبي یو ډېر نامتو او مقتدر شاعر تېر سوی دئ هغه یو پښتون او په پښتنو کي روزل سوی سړی دئ، چي ده پښتو شعر لږ ویلی دئ، مگر د دري غزلیات او قصیدي او رباعیات یې په زرو دي او که دغه سړي خپل هنري استعداد پښتو ته
وقف کړی وای نو به یقیناً په پښتو کي د ده آثار نه هېرېدونکي او نه ورکېدونکي وه.
د دي سړي نوم عبدالعلي په قوم هوتك او د ملا رمضان زوی و، چي تخلص ئې "مستغني" و. دی په (۱۲۹۳ هـ) کال د کابل په بالاحصار کي زیږېدلی او د (٦٠) کالو په عمر په (۱۳۱۲ ش) کال وفات سوی دئ، د مستغني پښتو اشعار په سراج الاخبار او د کابل په مجله کي نشر سویدي، د فارسي ژبي د کلاسیکي رویې په پیروي یې پښتو اشعار هم هغه ډول جوړ کړي دي او د دې عصر په پښتو شاعرانو کي هم ځای نیولای سي. د ده د کلام نمونه دا ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

علم زده کړه ګوره جهل په کار نه دئ
که دي پلار دئ چي جاهل دئ په لار نه دئ
که بې علمه خبردار دئ بې خبر دئ
که هوښیار د زمانې دئ هوښیار نه دئ
که څوك سود غواړي د علم سودا ښه ده
په ګرمي د دې بازار بل بازار نه دئ
که سودا کړي دوکاندار د علم ګوره
با انصافه تر ده بل دوکاندار نه دئ
خوار هغه سي چي د علم نه غافل سي
چي د علم دولت مومي بیا خوار نه دئ
کافران ګوره په علم جهانګیر سول
ما وتا لره دا ننګ او دا عار نه دئ
مړ ویده دواړه یو رنګ وي په غفلت کي
مړ یې بوله هر سړی چي بیدار نه دئ
تر غفلت پورته خونخواره بلا نسته
که زمری څوك خونخوار بولي خونخوار نه دئ
موافق د زمانې سره رفتار کړه
مخالف د زمانې ښه رفتار نه دئ
زمانه وي کله ګرمه کله سرده
تل تر تله په چمن کي بهار نه دئ
که فلك د غیر په کام سو غمګین مه سه
په دې ژرنده همېشه د چا وار نه دئ
مستغني زه دي مین په خپل ګفتار کړم
ستا په شان ګفتار د هیچا ګفتار نه دئ
مستغني یم زما نوم عبدالعلي دئ
زه پښتون یم په بل قوم مي څه کار نه دئ
فارسي شعر مي مشهور دئ په جهان کي
په پښتو ژبه مي شعر شعار نه دئ

سراج الاخبار، څلورم کال، شپږمه شماره
عقرب ۱۲۹۳ هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولوي صالح محمد کندهاری

د دې زمانې له لیکوالو څخه چي په پښتو نثر یې د مکتب حبیبیه له پاره درسي کتابونه لیکلي او هم د پښتو لومړنی معلم و، مولوي صالح محمد کندهاری دئ، چي د پښتو د تحریك د لومړیو خدمتګارانو څخه و او کله کله به یې شعر هم وایه، ده په پښتو مثنوي د مولوي بلخي له مشهوره دري مثنوي څخه په خورا خوږه پښتو ځیني داستانونه نظم کړي وه، چي په اوسني پښتو ادب کي ښه ارزښت لري.

مولوي صالح محمد کوښښ کړی دئ، چي د پښتو نثر خوږ او بې تکلفه ولیکي، نو دی لکه د پېښور مولوي احمدجان د افغانستان په لیکوالو کي د ساده نثر لیکلو پېشقدم سړی دئ، چي د مرګ تر وخته پوري د پښتو په خدمت مشغول و، دلته د ده د نثر یوه نمونه راوړو :

همت

هر څوك چي په صدق او رشتیا و یو شي ته متوجه سي تر پایه یې رسولای سي او عاقل سړی له هر څه پند اخلي. یو نوی ځوان و، نظر یې پر میږي ولوېده چي د غنمو دانه یې په خوله کي اخیستې وه پر دېوال یې خېژوله ځني ولوېده، راکښته سو وایې خیسته پورته یې کړه، بیا ځني ولوېده بیا راکښته سو وایې خیسته. الحاصل چي پنځلس شپاړس واره ځني ولوېده او اخر یې په خپل همت د مطلب و ځای ته ورسوله، ځوان په تعجب ورته کتل فکر واخیست چي میږی هم په خپل عزم او همت و مطلب ته ورسېد، نو انسان چي بهتر د مخلوقاتو دئ او هر څه کولای سي که په صدق و یو کار ته متوجه سي ایا وکمال ته به یې ونه رسوي، ټینګ عزم یې وکی د علم و تحصیل ته متوجه سو، په لږه موده یې ډېر علم حاصل کی، بلې ! که څوك په صدق متوجه سي هر څه کولای سي.

د مـــــــیږي همت ته ګـــــوره
عزم ټینګ کړه زما ورووره !

بله نمونه :

"چي کري هغه به اخلي"

هلك په غره کي ناره وکړه هغسي آزانګه سوه، خیال یې سو، چي بل هلك دئ، بیا یې ناره کړه ته څوك یې دغسي آواز یې تر غوږ سو، یقین یې سو، چي بل هلك دئ. ښکنځل یې وکړه هغه خپل ښکنځل یې واورېده، وبېرېدی او په ځغاسته پلار ته راغی ویل یې :

بابا په غره کي یو هلك ما ته ښکنځل وکړه، پلار کیفیت وپوښته، پوه سو ویل یې اې زویه ! که تا څه ویلي وای هغه به دي اورېدلي وای، ولي دي ښه ونه ویل.

نظم

که دي بد ویل و چـــا ته
خـــود به بد وایي و تا ته
که ښه وایې ښه به اورې
او که بد هـــــغه به اورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان عبدالغفار خان
او د پښتون مجله

کله چي په دنيا کي لومړنی جنګ په (۱۹۱۴) کي شروع سو نو په هندوستان کي د آزادۍ له پاره ډېر مؤثر حرکتونه ورسره پيدا سول. د هندوستان آزادي غوښتونکو خلکو د کانګرس او خلافت او مسلم ليګ په نومو سياسي ډلي جوړي کړي وې او په ټول هند کي مسلمانانو او هندوانو په ګډه د خپل استقلال له پاره سياسي شديده مبارزه په ډول ډول روانه کړې وه، په دغه سياسي حرکت کي د سرحد پښتنو هم پوره برخه لرله.
او لومړی پلا خان عبدالغفار خان او د ده ملګرو په پښتنو کي د اجتماعي اصلاح له پاره يوه ډله د "مجلس اصلاح الافاغنه" په نامه جوړه کړه، چي په پښتنو کې د اصلاح او اجتماعي سمون له پاره يې کوښښ کاوه او وروسته دغه ډله د يو سياسي ګوند په ډول تبديله سوه، چي نوم يې د خدايي خدمتګارانو ګوند و. دې سياسي ګوند د هندوستان د نورو سياسي ډلو په همکاري د آزادۍ په تحريك کي قوي لاس لاره او د سياسي فعاليتونو سره سره يې د پښتو ژبي خپرولو ته هم توجه وکړه. د خدايي خدمتګارانو رسمي ترجمان يوه پښتو مجله وه، چي د اتمانزو څخه په پښتو خپرېده. دې مجلې پښتو ادب ته ډېر ښه خدمتونه وکړل، په پښتو کي د ساده نثر ليکلو او د اصلاحي او سياسي شعر ليکلو ور يې پرانيست او ځيني اصلاحي ډرامې يې هم په پښتو ادب کي زياتي کړې. د دې مجلې په ليکلو کي په خپله خان عبدالغفارخان يو بهترين ساده ليکونکی او سياسي او اصلاحي ليکوال ګڼل کېږي، چي علاوه پر سياسي تاريخ د پښتو په ادبي تاريخ کي هم مهم ځای لري.
عبدالغفار خان د خپل نثر ليکلو اساس پر هغه معيار اينبی دئ په کوم چي پښتانه په خپلو دېرو او حجرو کي خبري کوي. د عبدالغفار خان په نظر کي ليکنه او ادب فقط د خپل اصلي مقصد له پاره چي هغه د خلکو پوهول دي استعمالېږي او د ده د ليك مقصد صرف دا دئ، چي په خپل اصلاحي او سياسي فکر عالم خلك وپوهوي. نو ځکه دی تل په داسي ژبه ليکنه کوي چي په کومه ژبه دی په حجره کي د پښتنو سره ږغېږي، د ده نثر داسي ساده او روان او بې تکلفه دئ، چي هر پښتون ښه په پوهېدلای سي او هم د دغه سبك په تعقيب ډېر نور ليکوال راوتلي دي، چي نور پښتو اخبارونه او مجلې يې نشر کړي دي، لکه (ازاد پښتون) چي ميراحمدشاه نشراوه، يا د خيبر مجله چي د اسلاميه کالج څخه خپرېده، يا (سترۍ مه شې) مجله چي سيد راحت زاخيلي خپروله.
په پښتونستان کي چي تر اوسه پوري د نثر ليکلو طرز او ډول روان دئ هغه د عبدالغفار خان او د ده د ملګرو لکه ماسټر عبدالکريم مرحوم او قاضي عطاء الله خان مرحوم کړې لار طی کوي.
د عبدالغفار خان مسلسل مضمونونه چي د "زه په جيلخانه کي" تر عنوان لاندي خپرېدل ډېر خواږه او د واقعيت نګارۍ ښه مثالونه دي، دی شاعر او خيالپرست ليکوال نه دئ، مګر د اجتماع د ژوندانه واقعيتونه د يوه رياليسټ په ډول په ساده ژبه ښه ليکلای سي او هر وخت ادب د ژوند له پاره استعمالوي.
د ده د نثر يوه نمونه دا ده :
اکثره خلك پوه دي مګر د حکومت داسي مدحه خوانان اوس هم شته چي انګرېزانو ته عادلان او رحم دلان وايي، زه د داسي ورونو د سترګو پرانستلو دپاره يوه تازه واقعه ليکم :
تقريباً دوې مياشتي به کېږي چي يوې سرکاري لارۍ چي په هغې کي د پوليسو کپتان د سپايانو او يوه تحصيلدار سره سپور و. دې لارۍ بالاماني سره زموږ يوه پښتنه خور په ګاډۍ ووهله او في الحاله مړه شوه وائي چي د دغي لارۍ د ډرايور نه ډېرو خلکو اورېدلي دي، چي ويل ئي : ما خو لارۍ تېزه نه وهله مګر د پوليسو کپتان او تحصيلدار زه مجبور کړم او ده ويل چي تېز يې بيايه پروا مکوه که څوك ترې لاندي شي. په دغه وخت کي چي لارۍ زموږ دغه مظلومه خور ووهله نو يو څو خدايي خدمتګاران راغلل او لارۍ يې ودروله او وې ويل صبر وکړئ چي د دې واقعې د تحقيق دپاره څو سرکاري افسران راشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي نه چي دوی لاړ شي او سبا دغه ملزمان د دې نه انکار وکړي او بل چا ته بې ګناه ضرر ورسېږي. نو دا صفا ظاهره خبره وه، چي د خدايي خدمتګارانو دا څه جرم نه و، داسي خو همېشه موږ وينو چي چيرته لارۍ ځوك ووهي نو لارۍ او د هغې سورلي تر هغه نشي تلای چي سرکاري افسر نه وي راغلی، مګر دلته د خدايي خدمتګارو او دوی ته د خدايي خدمتګارۍ نوم لويه ګناه وه. پدې وخت کي کميشنر ته تليفون وشو هغه راغلی او د راتلو سره يې بې د پوښتني چي اصله واقعه څه ده څه مصيبت پېښ شوی دئ په خدايي خدمتګارانو سترګي راښکلې چي تاسي زما لارۍ ولي درولې ده، هغوی ورته په جواب کي وايي چي ته خو د لارۍ غم اخيستی يې مګر دلته زموږ يوه بې قصوره خور د اجل ښکار شوه لاکن ډپټي کميشنر ته زموږ د خور مرګ څه ښکارېده دا خو څه فرنګۍ نه وه، چي د هغه زړه ته پرې څه صدمه رسېدلې وای دا خو يوه غريبه پښتنه وه نو که مړه شوه څه خبره ده.
مختصر دا چي د دغي مظلومي د مرګ الزام خو په هيچا رانه غی البته دا قدر انصاف وشو، چي خدايي خدمتګار ته د قيد سزا ورکړه شوه.
ما ته ښه په ياد دي چي يو ځل په مردان کي د يو خان د موټر لاندي يوه بوډۍ اوکښه فرنګۍ راغله او مړه شوه نو هغه مقدمه لوی جج (قاضي) ته وړاندي شوه او تر هغه ځايه ورسېده او په اخر کي د ډېر تکليف او د زرګونو روپو د خرڅېدو نه علاوه د هغه خان څخه په زرګونو روپۍ د هغې فرنګۍ د مرګ معاوضه واخيستله شوه. نو هغه وخت خان خلاص شو، حال دا چي هغه فرنګۍ د کښوالي په سبب مړه شوې وه او دلته خو د يوې پښتنې ويني بربادي توی شوې او د هغې چي چا همدردي کوله نو هغوی ته بې قصور و تشريفاتو د قيد سزا ورکول شوه دا دئ د غلامۍ او آزادۍ فرق.
فخر افغان د پښتون مجلې څخه

قاضي عطاء الله خان

د عبدالغفار خان د سياسي حرکت يو تکړه ملګری قاضي عطاء الله خان و، دی د مردان د يوې درنې کورنۍ څخه د سياست ميدان ته راوتلی او د پښتنو په علمي حرکت کي هم د ډېري برخي خاوند و، قاضي عطاء الله خان د (۱۹۰۰ م) کال په شاوخوا کي د قانون درس تمام کړ او د وکالت پېشه ئې لرله، مګر د فخر افغان په سياسي ډله کي هم د يو غښتلي کارکن په حيث شامل و اوکله چي لومړی پلا په سرحد کي سرخ پوشانو انتخابات وګټل نو ډاکټر خان لومړۍ کابينه جوړه کړه، په دې کابينه کي عطاء الله وزير معارف و، ده د خپل وزارت په دوره کي دوه مهم کارونه وکړل :
اول دا چي په ټول سرحد کي يې ابتدايي مکتبونه پرانيستل.
دوهم دا وه چي د پښتو ژبه يې په ابتدايي تعليم کي داخله کړه او درسي کتابونه يې ورته جوړ کړل.
د قاضي عطاء الله خان د عمر ډېره برخه په سياسي جد و جهد کي تېره سوې او د انګرېزانو حکومت په وارو وارو دی محبوس کړی و، مګر د ده د حبس دوره تر سياسي جد و جهد لا ډېره مهمه وه، ځيني بنديان وي چي په بنديخانو کي لمونځونه کوي او يا قرآن يادوي دا خو به د هغه بندي شخص له پاره ښه وي، مګر قاضي عطاء الله خان په بنديخانه کي هم يو لوی اجتماعي خدمت کړی دئ، ده له انګرېزي مهمو کتابو څخه يو د پښتنو تاريخ په څلور جلده کي ليکلی دئ، چي په پښتو تأليفاتو کي لومړۍ درجه لري، دا کتاب دوې لويي ښېګڼي لري : اول دا چي ژبه يې روانه او خوږه او عام فهمه مګر د ادب پر اصولو برابره پښتو ده. دوهم دا چي د کتاب موضوع هم د تاريخ ليکلو پر عصري معيار برابره ده، يعني دی له ځانه تاريخ نه جوړوي، بلکي د مستندو کتابو په حواله خبري کوي، د پښتنو مفاخر او د پښتونوالي ښېګڼي په ښه ډول په دې تاريخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي ساتي، نو دی که له یوې خوا د عصري علومو سره اشنا محقق او مؤرخ دئ له بلي خوا پښتون هم دئ نو ځکه د ده تاریخ د پښتنو په دنیا کي ډېر ارزښت لري، ژبه یې داسي روانه او خوږه ده چي فارسي زبانان هم له هغې څخه ښه استفاده کولای سي او دا یګانه کتاب دئ، چي د فارسي وانانو په کورنیو کي لوستل کېږي اوس به د دې کتاب څخه یو څو کرښي د نمونې په ډول رانقل کړو:

"د دوست محمد خان د قید په ایامو کي انګرېزي حکومت په هغه باندي د خپل فوځي او مالي طاقت او د انتظامي جاه و جلال د رعب اچولو په غرض هغه ته په کلکته کي خپلي ټولي جنګي او صنعتي کارخانې، جنګي نندارې، جهازونه، اسلحه خانې، فوځي پرېډونه، توپخانې وښودل هر کله چي هغه د هندوستان انګرېزي عدالتونه، محکمه، بلدیات او دفترونه، د پولیسو انتظام او د امن و امان واقعات او حالات ولیدل نو د هغه په زړه کي رښتیا د فرنګیانو د قوم یو لوی رعب او هیبت او خوف کیناستو او د خپل قوم د خلکو نه یې یو ګونه په زړه کي حقارت پیدا شو، تر اوسه پوري د پرنګیانو پولیټکل ایجنټان (سیاسي نماینده) په دې پالیسي باندي پابند دي او خودمختاره علاقو نه چي کومي د هغوی د لاندي دي د هغه ځای لوی لوی والیان، ریاست، ملکان او خانان ښکته ملکونو ته بیایي چي پر هغوی باندي د خپل حکومت د زور او طاقت او د څه انتظام رعب او دبدبه کینوي، هغوی د خپل فوځونو پرېډونو تماشې ته د توپ او ټوپکونو او د کارتوسو جوړولو کارخانې ته بیایي او د دې غرض دا وي چي د هغوی په زړونو کي د فرنګیانو دومره وېره کیني، چي بیا هغوی د مقابلې او د مخالفت خیال هم په زړه کي رانه ولي.

څه وخت چي دوست محمد خان کابل ته واپس راغلو، نو هغه به د خپل قوم د مشرانو په مخکي هم کله دا شان خبري وکړې چي د هغه نه به دا معلومېده چي هغه ته د خپل قوم تهذیب، استوګنه او اخلاق د پرنګیانو په مقابله کي ډېر لاندي ښکاري. هغه به په دې سلسله کي د پرنګیانو د طریقه زندګي ښه او د خپل قوم د ټولو عادتونو بد ویل، ورو ورو د افغانستان په ټولو خودمختاره قبایلو کي دا خیال پیدا شو، چي د دوست محمد خان په زړه کي د هغه د قید په سبب د پرنګیانو رعب ناست دئ او ځکه هغه په هره موقع کي د هغوی مدحه وایي، مګر د دې په مقابلې کي چونکه دې قبایلو انګرېزي فوځونو سره ډېري مقابلې کړې وې او په جنګونو کي یې هغو له شکستونه ورکړي وو نو د هغوی په زړونو کي د پرنګیانو خلاف نفرت او حقارت پروت و، له دې کبله د دوست محمد خان دا قسم خبري به په هغوی باندي بالکل ښې نه لګېدې او هغوی ورو ورو په دې سبب هغه ته سپك کتل شروع کړل، اکبر خان هم د نورو عامو پښتنو په شان د انګرېزانو نه متنفر و او په دې خبره کي د هغه او د هغه د پلار په رایه کي ډېر اختلاف و، هغه به دا ویل چي اګر که پرنګیان د جنګ او د حکومت په انتظامي امورو کي ډېر ښه ماهران دي مګر هغوی د نورو ملکونو آزادي په زور باندي سلب کوي او د هر چا په زړه کي د خپل رعب او خوف کینولو کوښښ کوي، په دواړو کي د دې اختلاف رای نتیجه دا شوه، چي هر کله دوست محمد پرنګیانو سره په هر حالت د دوستۍ او د مصالحت تعلقات اوسېدل غوښتل نو د اکبر خان دا منشا وه، چي هغوی سره په هر حالت دوستي ساتل او په هغوی باندي په قومي معاملاتو کي پوره اعتماد کول د پښتون قوم تباه کول دي. په دې رای کي محمداکبر خان په حقیقت کي د ټول قوم د رای ترجماني کوله او هم دغه وجه وه، چي د خپل پلار په مقابله کي هم هغه ته د اولس په خلکو کي زیاته هر دل عزیزي حاصله وه او د هغه په خبره باندي به خلکو په نسبت د دوست محمد خان زیات غوږ ایښوده. د محمداکبر خان په زړه کي دا شك پای ته رسېدلی و، چي پرنګیان به یو ځل بیا په افغانستان کي د خپل اقتدار د قایمولو کوشش کوي ځکه چي د هندوستان انګرېزي مقبوضاتو ته د روس د سرحد رانزدې کېدل هغوی په هیڅ شان نه شو برداشت کولای او په دې کوشش کي همېشه شپه او روځ مصروف وو، چي د روس ټول ګاونډې حکومتونه دې زیر اثر وي. پس اکبرخان هغه وخت په دې کوشش لګیا شو، چي هم د قوم او هم د فوځ په سپایانو کي دا خیال پیدا کړم چي د پښتنو د آزادۍ د برقرار ساتلو دپاره دا ضروري ده، چي په یوه مناسبه موقع کي د انګرېزانو دا شان زور مات کړی شي، چي هغوی بیا په افغانستان باندي د فوځي پېش قدمۍ خیال پرېږدي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسټر عبدالکریم

د پښتون د سیمي په سیاسي بیدارۍ کي د خدایي خدمتګارانو له ډلي څخه د ماسټر عبدالکریم سیاسي او ادبي شخصیت هم د هېرولو نه دئ.
نوموړی د چارسدې په اتمانزوکي په (۱۹۰۸ م) کال زېږېدلی او د پلار نوم یې منتظرخان و، په (۱۹۳۰ م) د ډهلي په جامعه ملیه کې خپل تحصیل پای ته ورساوه او په اتمانزوکي د آزاد سکول سرمعلم سو، د ده ژوند د یوه معلم په ډول شروع سو خو دی یوازي معلم نه و، بلکي یو سرګرم سیاسي سړی هم و.
د آزادۍ په جنګ کي لومړی سپاهی او د سیاسي لیکوالو په ډله کي هم پېشقدم و، او په وارو وارو په خپلو سیاسي فعالیتونو کي محبس ته تللی او عمرونه یې په قید کي تېر کړي وه، څو چي په پای کي په همدغو بندیخانو کي مریض سو او له دغو ناجوړیو څخه د ځوانۍ په عمر تر دنیا تېر سو.
ماسټر کریم د پښتون مجلې د ننني دنیا تر عنوان لاندي ډېري سیاسي مقالې لیکلي دي، دی یو سیاسي او اجتماعي لیکوال په دې معنی ګڼل سوی چي په خپله هم تر مرګه پوري یو رښتیني د اجتماع خدمتګار او سیاسي سړی و. د ماسټر د نثرونو یوه مجموعه چي "ځولۍ ګلونه" نومیږي په (۱۹۵۷ م) کي له پېښوره نشر سوې او د ده د نثر ښېګڼي دا دي :
دا چي سادګي لري، یعني په داسي ډول خپل مطلب لیکي، چي عام خلك په وپوهیږي او په نثر کي یې ډېر لږ د نورو تاثیر ښکاري او سړی داسي ګومان کوي، چي د چارسدې په بازار کي دوه پښتانه خبري کوي.
د ماسټر نثر د پردیو ژبو نامانوس لغات نه لري او د عربي یا فارسي یا اردو هغه لغتونه استعمالوي، چي په پښتو کي رواج لري.

د ماسټر کریم د نثر نمونې :

بې ګناه

داسي خو چي به څوك د جبل په تورو تنبو را دننه شو ما به تربنه تپوس اوکړو، چي دا په څه، نو ویل به یې خدای شته اول به وې چي نه خبر نه اتر خالص په دښمني راسره شوي دي، ولي په نوروز غریب خو ډېر زیاتی شوی و، تش په دریو مړو کي پوره لس کاله راغلی و او مړي یې هم خپل مړي وو، یو مړی یې سکه د تره ځوی و او خور چي غله کاسره نه وي نو هم څوك وژني او ماشوم خوریي له به څنګه د چا لاس ورشي، پښتانه هسي بخت بد نام خلق دي، بادام کاکا څه د واره د لاسه مړ شو، چي بس اوس به خلق نور څه نه کوي. خو تره، تربور به وژني، تربور خو سړیه د سړي متې دي په غم ښادي کي ورته همه جا ولاړ وي.
نوروز ګورئ ډېر قابل سړی و، د مزکي نه یې ځان خلاص کړی وګني په زمینداري د نوروز نه څوك ښه نه پوهېدل او ولي جایداد څه د خپلي حیا نه ګران دئ څه؟ چي خلقو به په جوارۍ کي شرمولو نو خود به یې مزکه خرڅوله او چرس؟ دا خو د سړي غم غلطوي او چي سړی خدای په چرسو راواړوي شېږ اته چیلمه د ورځي وهي او کار کسب نه کوي. نو اخر دا پیسې به د کومه راځي، د چا کور کي څه د روپو مشین خو نه وي لګېدلی، چي بس روپۍ دي چي جوړیږي به، او چي خدای د سړي په کمي شي نو خود به ځان د ګور کفن نه خلاصوي د پلار نیکه هډوکي به خرڅوي او پوکلی برغی به ګرزي.
د نوروز د تره ځوی ښه په معاش مزو کي ګرزېدو شپېته منه جوار، څلوېښت منه غنم، شل څټي ګوړه به یې اوچته کېده، ښځه یې هم د خپل کاکا لور د نوروز خور وه، نه پخپله چنبړخوره وه او نه یې خاوند بې ځایه خرڅ ته پرېښودو، دوه درې لنګي به یې هر وخت په اخور ولاړې وې، که ډېر غوړي، ډېر بسیار پیو مستو کي به یې غړغړې کولې، ژرنده، جوړه، روپۍ، کالي هر څه سل سل وو، نوروز چي خدای څه وخت په لعنت کړو نو ده به پکښې هم کله ناکله د وسه وهله خو چي یوه ورځ یې د ماشوم خوریي د غاړې اوړې کوزه کړه او په جوارۍ کي یې پرېښوده نو د تره ځوی ی بهر په هوجره کي راګیر کړو، حیا یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترینه ټوله کړه، ګرېوان یې ترینه کوز واچولو او ورته یې ووې، چې په کوڅه مې رانه شې.

وایي د جواري ډېر بد تا و وي او لا چې سړی په هوجره جماعت کې د خلقو مخکښې ملامته شي او بیا د خپل تره، تربور د لاسه نو راشه که یې ګورې. شپه له د چم ګاونډ د خلقو ډزي د غوړه شوې او چې صبا شو نو نوروز ږیره په موټو ویستله وئیلې چې ورور، خور او ماشوم خوریې مې بېګاه چا ظالمانو اوویشتل د نوروز د تره ځوی یو بې ازاره غوندي بنیادم و د چا ملاسته غوا یې پاسولې نه وه. د کلي په پروجنبو خو هډو د سره پوهېدو نا، بس د مزکي یو غویې و او لکه د جهانګیر شادولا کاکا دی یې یو خپل کور پېژندو او بل خپل پټی، نو د مرګ ورسره د چا څه و، جنازې اوچتې شوې، مړې سنبال شوو، نوروز په زړه کې پټ پټ خاندل وئیلې ماموته ! بیا دې موته څه لوی فضل درباندې خدای اوکړو ښایسته ډك په ډك کور درته سره د شپېته جریبه مزکي پاتي شو، بې د خدایه او بې د نوروز نه نور د مړو غریبانانو څوك وو؟ ته راځه ځه راځه نوروز ته لاس نیوه کوه، نوروز خان د مشرۍ په ځای ناست هر چا سره به یې د خبرې دنبال رانیوو، چې خدای دې اوبښي او ښښلي به یې وي په غریبانو ډېر لوی ظلم شوی دئ سخات اووته، خیرات ورکړی شو فقیر فقرا خپله برخه هم یوړه، شپې له نوروز د ماښام پولاو ورکړ غوړي یې لکه د اوبو اوبهول پر دې غوړ هسي هم لکه د ټکوري شلېږي او چې داسي بې کړاوه چا ته پاتي شي نو هغه یې په قدر څه پوهېږي، زر خو په هغو خلقو ګران وي چې ګټلي یې پخپل ځان وي او چې د ملا صاحب د څنګلونو نه غوړي اوبهېدل نو د بیلمازه غلچکي او جوارګر نوروز نه ښه سړی په کلي کې بل چرته و؟

څوکیدار لاړ تانړه کې رپوټ اوشو څه د دېواله د سر څپیاکه خو نه وه د رب العلمین روغ درې تنه اشرف المخلوقات مړه شوي وو غونډ ربوبیت خدای خبر چې څومره موده لګیا وو دې خړې مزکې او دې شین اسمان نه،پوهېږم چې څومره سنبالي کړې وو، نوروز څه خبر وو چې د یو پلیت مطلب دپاره ده څومره لویه ګناه کړې وه، خو رښتیا چې پټ غل باچا وي د شپې مرګ و د موقعې ګواه شاهد هم نه و، بل نوروز له څه لږ مال خو په ګوتو نه وو ورغلی. شپه په شپه په تانړه تحصیل د "سپین ږیرو" جرګې اوګرزېدلې، مقدمه خو افسرانو ډېره اوزنګوله خو اوښ چا چرته په بډه وهلی شو، نوروز جرګه شو، په دویم ګذار بیا په جرګتیانو د "سپین ږیرو" جرګې اوشوې او نوروز په دریو مړوکي ایله لس کاله قید شو، دی لا په دې هم خفه و، وئیلې خپل مړې مې وو، د بل چا راسره څه کار وو، ګوتي یې مروړلې، وئیلې که زه خبر وی چې د مسلم لیګ باچایي را روانه ده نو لږ وار به مې کړی و، د تره ځوی به مي نور حساب هم جمع کړی وو، څوک شمس الحق به مي چا قیوم له کتلي وو، نو سپین باز به ګرزېدم. د مسلم لیګ په حکومت کښې به مي په مقدمو دومره ډېر څه لګېدلي هم نه وو، تانو ښېل سپین کړم، قچروکي خو خلق په لږ څه نه رضا کېږي او جرګتیان خو د سړي نه سمه څرمن وباسي، اوس خو د خدای ء فضل دئ، د مسلم لیګ حکومت خو ځمونږ خپل حکومت دئ، غونډ د محمد ۲ کلیمه ګو یو، غټ افسر وي او په لږ څه رضا شي، دا یو نیم بدنیته هسي د مسلم لیګ بد غواړي.

نوروز کال نیم په جېل کې ډېغري اوخوړې خو ډېر ژر پرې د جېل افسران مهربانه کړل، ټیمکی غوړي، بورۍ نیمه اوړه، شپږ اته چرګان به په بهر دنیا د چا د نظره څه راځي، ناولي په جېل دننه ډېر لوی برکت دئ. ورانه په هغه چا شي چې په جېل دننه شي او د ملاقات درك یې نه لګي د جېل په ژبه کې د قیدي لیدو ته ملاقات نه وایي، ملاقات هغه وي چې د قیدي خپلوان د جېل د چاوړوکي لوی افسر سره د هغه په کور کې درنه ځولۍ او ډکه منګل ووینې. کال چې تېرېده نو نوروز د جېل وړوکی، لوی افسر هر یوه ته ځان ښودلی وو، نوروز د اسپتال په لنګرکې د لنګریانو مشر (چارجي) لګېدلی وو، او ښه دروند پړ یې هم چلېدو، په جېل دننه د اوښیار سړي خود ډېر ژر سر له راشي، او پنځه واړه بیا پخپله خوله نه ورمنډې، دی پوه شي چې د جېل دا تنګه تُرشه دنیا یواځې د ده نه ده، دې کښې ورسره د شین پوښ نه واخله تر صاحب بهادره پورې ټول شریک وي، نوروز به ټولو افسرانو ته خپله خپله نصیبه ور رسوله، په جېل دننه سړی ځان له هم ښه ګلدار شي، د جېل نه بهر چې کوم څېزونه ستا دپاره روا وي، هغه په جېل دننه ناروا شي، دلته خو هر څه بُرو خو عادت نه برو، نوکه بهر چا په خطا هم غلا نه وي کړې په جېل دننه به یې بې د غلا نه ګذاره چرته کېږي ځکه چې د کلونو عادتونه خو به ارو مرو پوره کول غواړي، نو خود به یې په غلا پوره کوي، بس په لږه موده کې د سړي نه پوخ غل جوړ شي نن سبا ځیني ډېر سم خلق څه د کلي د پروجنبو او څه د حاکمانو د ښه انتظام د لاسه په ناچاري جېل ته لاړ شي ولې ځار شم په جېل دننه د افسرانو د ډېر ښکلي بندوبست نه چې د سم دم سړي نه مکمل بدمعاش جوړ کړي او چې بهر راځي نو په ځای د دې چې څه سړیتوب یې زده

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی وي په کلي اولس کي د خدای د مخلوق دپاره یو لوی افت جوړ شوی وي او چي د نوروز غوندي حلالي جېل ته لاړ شي نو د هغه نه خو څه سم شی جوړ شي، ځکه خو د نوروز د پړ سره سره د چرسو او اپیمو ښه غرق دوکان هم چلېدو.
خبره دا ده چي دنیا کور په بهر د شته مندو ده، نوروز له خدای په بدوکي ښخ کړي وه هر ځای به ئې بې کړاوه د سوك د سره مونده خو دا وه چي هر چا ته به یې لاس سوري ساتلو، کال نیم د جېل معافي کال دوه د پاکستان معافي او ډېره د جېل د افسرانو مهرباني، نوروز چي په جېل زړه کېښوده نو قید یې خلاص و، د مړو لا د چا په شان د تختې اوبه هم نه وې اوچي شوي چي "بې ګناه" نوروز د خپل ښه ځلمیتوب په برکت پوره په دریو مړیو کي ایله پنځه کاله پس کور ته راغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کي
د سياسي شعر نمونه

دمخه مو وويل چي د لومړي جنګ په وخت کي د سراج الاخبار او د اخوان افغان د ډلي په واسطه د افغانستان د کامل استقلال تحريک په پښتو ادب کي هم ښکاره سو او له همدغه وخته څخه په پښتو شاعري کي اصلاحي او سياسي افکار داخل سوه. له هغو اشعارو څخه د مرحوم مولوي صالح محمد قندهاري يو شعر دئ، چي د بلبل ژړا نوميږي.
دا سړی چي دمخه يې د پښتو په نثر کي د خدمتونو بيان وسو د فيض محمد زوی په قوم هوتك او په (۱۳۰۷ هـ ق) د کندهار په ښار کي زيږېدلی او په (۱۳۳۹ هـ ش) کال په کابل کي وفات سوی دئ. دې سړي لکه د پښتو د نثر درسي کتابونه چي تأليف کړي وو ښه او روان شعرونه يې هم ويلي دي.
دی په (۱۲۹۹ هـ ش) کال د طلوع افغان د جريدې مؤسس او په کابل او کندهار کي د ابتدايي مکتبونو لومړنی مدير و، کله چي په کابل کي په افغاني ځوانانو کي د استقلال د ګټلو فکر خپور سو نو د هغه وخت حکومت د خپلو منافعو له پاره دا نه غوښته، چي د انګريزانو له سياسي تسلط څخه ځان وژغوري، مګر په خلکو کي د خپلي آزادۍ له پاره تاوده جذبات موجود وو، په هغه وخت کي افغانستان فقط يو اخبار درلود او هغه هم د حکومت تر سخت سانسور لاندي و، نو هيچا داسي نه سوای کولای چي په ښکاره د استقلال غوښتنه وکړي.
مولوي صالح محمد د ملت دغه د زړه خواهش او آرزو په يوه منظومه کي په سمبوليك ډول نظم کړه، چي د يو ګرفتار بلبل له خولې يې د آزادۍ له پاره د ده د زړه هيلي تصوير کړلې او هم دغه موضوع په فارسي کي ښاغلي داوي هم نظم کړې او نشر کړې وه.
دغه دوې منظومې په پښتو او فارسي په سراج الاخبار کي خپرې سوې او په هغه وخت کي يې اثر دوني و، چي په کندهار کي به ښځو هم لوستلې او د انګريزي استعمار پرکار يې هم دوني اثر کړی و، چي د هغه وخت حکومت يې له دغسي نشرياتو څخه منع کی او کله چي په سراج الاخبار کي يوه سرمقاله د حی علی الفلاح تر عنوان لاندي د افغانستان د کامل استقلال په غوښتنه کي نشرېده نو امير حبيب الله خان هغه مقاله سانسور کړه او د سراج الاخبار مدير يې تهديد کی، د مولوي صالح محمد دغه تاريخي منظومه په دې ډول ده :

يو سحر زما تر غوږ سوله بلبله چي بندي سوم د صياد له سخته دله		چي قفس کي يې ژړل دا يې ويله ولي نه پوښتي څوک حال زما يو له بله

ولي نسته بې فغانه کار و بار زما
ولي حبس ابدي راغی په وار زما

نه محرم چي د زړه حال ورته بيان کم نه ملګری چي چمن ته يې روان کم		نه مي وس چي خبرداره بلبلان کم بيا بيان ورته د ګل و د ريحان کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل ډك زړه د ارمانو ورته خالي کم
ټول مرغان د چمنو په ځان حالي کم

چا ته وژاړم پر چا باندي فریاد کم		چا ته خاوري پر خپل سر باندي باد کم
چا ته وګورم په څه شي زړګی ښاد کم		د صیاد له لاسه چا ته عرض و داد کم

څه راوسوه چي د تور فقس بندي سوم
نه خلاصیږم په دا بندکي ابدي سوم

ولي زه له خپله سیله راجلا سوم		ولي زه له خپل وطنه راجدا سوم
ولي زه په ویر اخته په واویلا سوم		کور وکلی مي سو پاته خوار تنها سوم

کم ظالم کړمه بندي خدای دې بندي کي
خدای دې زما غوندي اخته په جدایي کي

اوس به زه لکه ها نور په هوا تلمه		په هوس د آزادۍ به بالېدمه
پر غنچو به د ګلانو مسېدمه		روغ په روغ به غوړېدمه لوېېدمه

چا بندي کړم خدایه تې په ځان اخته کې
په قفس کي د زندان جګرسوخته کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به ګرزېدم آزاد په چمنو کي ښه به ګرزېدم خوشحال په شګوفو کي		الوتم به په صحرا او په باغو کي ولي اوس يم په غمو په اندېښنو کي

چي بندي دي د قفس کړمه صياده
خدای دي ما غوندي بندي کړه اې آزاده

الغرض چي ده وهلې دا نارې چي ناګه د چمن باد راغی د کښې		د قفس له لاسه و په غلبلې چي پر ونښت دا يې وواته له خولې

مګر دا باد د وطن د خوا راغلی
چي زما صبر و آرام يې راشخه وړی

يو ساعت متفکر و حيران پاته چي بيا باد د چمن راغی د ده خوا ته		نه يې شکر و شکايت کاوه و چا ته اه يې وکيښ عرض يې وکی خپل مولا ته

لکه زه هسي بندي سې اې صياده!
د وطن په جدايي سې اې صياده!

زه چي فخر د چمن زېب د بوستان وم د باغو د ښو باغچو روح روان وم		نغمه خوان د خپلي ځالي او اشيان وم د سروګلو پر ښاخو به نغمه خوان وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پولادو په پنجه کي دي بندي کړم
د هر کس و د ناکس دي ريشخندي کړم

زه به تل د باغ پر سر ښه په هوا وم
د ګلانو پر سرو به په خندا وم
ښاخ پر ښاخ به بيا په څه ناز و ادا وم
په ځالۍ کي به وم ناست يا په صحرا وم

نه بندي وم د قفس نه مي هيڅ غم و
نه مي اوښکي بهېدې نه مي ماتم و

چي سحر به زه له ځالي په هوا سوم
چي له پورته به پر ګل باندي راتا سوم
په ګلشن کي به د عشق نغمه سرا سوم
و سمن و ياسمين ته به ګويا سوم

آيا څوک لري دا عيش و عشرت نن زما
چي نديم مي ګل خانه ده په چمن زما

د نرګس او شګوفو ګرم بازار دئ
په چمن کي د بلبلو چورهار دئ
هغه ګل هغه پسرلی هغه بهار دئ
د طوطيانو په ګلشن کي چغهار دئ

پر ګلانو الوته کا په خندا
زه بندي يم د قفس او په ژړا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدایه ژر مي خلاصوې له دې زندانه
بیا مي ورسوې ژر تر خپل بوستانه

زړه مي ډك دئ سره چوي له ارمانه
نور مي مه پرېږدې په دې ځای کي سبحانه

که دي زه یمه قفس ته پیدا کړی
بیا وزر دي ولي ما ته دئ راکړی

څو تر څو به یم په دې جوروستم کي
څو تر څو به په ژړا یم او په غم کي

څو تر څو به یم په اه و په الم کي
څو تر څو به یم دا رنګه په ماتم کي

چي امید مي د خلاصی نسته هیڅکله
نو بهتر دئ مرګ تر دې ژوند یو په سله

بیا نو چپ سو یو ساعت په تامل سو
بیا یې ناري کړه همرازه د سور ګل سو

زما خیال سو چي د غم متحمل سو
ویل اه چي د صیاد لا تغافل سو

ځان که مړ چي له ذلته نجات مومې
په ګوښه کي د عدم به حیات مومې

که څه نه دئ ښه و ماته په دا شان مرګ
خو د ژوند له پاره ښه دئ ناګهان مرګ

ولي ځوان یم او د ځوان وي د ارمان مرګ
په هزار ځله بهتر دئ تر زندان مرګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي دا هر سهار خپل مرګ په قفس وینم
ولي نه مرم چي به بیا زه قفس وینم

په حسرت او په افسوس یې دا ویله
د قفس و دروازو ته یې ځغستله
وګلشن ته یې کتل بیا یې ژړله
لار یې نه وه وزرونې سرپوله

په هـــــوا سو سر یې ونښت له قـــــفسه
ویني توی سوې سوړ پوړ ولوېد له هوسه

سر تر پایه په سرو وینو کي غرقاب و
یا بېهوښه یا پر هوښ په اضطراب و
ځان بایللی زړه زخمي حال یې خراب و
چي پر هوښ به سوګویا په دا اسباب و

سر مي بایلو په هوا د آزادۍ
شکر شکر سوم فدا د آزادۍ

یا
په هـــــوا د آزادۍ مي وزر پرې ســــو
شکر شکر آزاد سوم که مي سر پرې سو
یا
ښه چي زه د آزادۍ په هوا مړ سوم
نه چي پاته په ذلت د ټولو پړ ســوم

صالح محمد، اومه د دریمي خور، سنه ۱۳۳۵
صفحه ٦، شماره ۲۰، سال ٦، سراج الاخبار افغانیه،
۲ جوزا، ۱۲۹٦ ش، ۲۳ می ۱۹۱۷ م

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخلص کندهاری

حاجي ولي محمد مخلص د (۱۲۶۰ ش) کال په حدودوکي دکندهار په ښارکي زیږېدلی او مروج علمونه یې همدلته لوستي او بیا په سیاحت د هندوستان او عربو په منطقوکي ګرزېدلی و. په (۱۳۲۰ ش) کال د (۶۰) کالو په عمر په کندهارکي وفات سوی دئ.

نوموړی علاوه پر پښتو او فارسي په عربي او اردو او انګرېزي ژبو هم پوهېدی، مخلص یو فکور او نقاد سړی و، د پښتو اشعارو دېوان یې تر (۳۰۰۰) بیتو رسېږي، غزل، رباعي، مخمس او د شعر نور اقسام لري، مخلص د پښتو په نوي ادبي حرکت کي لویه برخه لري، دی شاعر و په حقیقي ډول د زمانې ترجمان او عالم او لیکوال او نقاد و، ظریف سړی و او بالآخره مخلص و.

د مخلص نقاده او هم ظریفه طبعه مشهوره وه، په کندهارکي خپلو ښاریانو د یوه دوست او رهنما په ډول پېژانده.

د خلکو سره خواخوږی ملګری و، هر ځای او هري طبقې دی په درنه سترګه لیدی، په ادبي جرګوکي صدرنشین و، د عوامو په مېلو او دېروکي محبوب و، خوږې خبري او د ظرافت ویناوې هر چا خوښولې.

په اجتماعي او علمي خلکوکې خپل شخصیت ښووی، د موسیقۍ سره یې مینه درلوده اوکله کله به یې خپل خواږه شعرونه د موزیك په پردوکي ږغول، فصیحه او بلیغه وینا یې درلوده. د دین او اجتماع په اسرارو خبر و، د عصر او تمدن د ښېګڼو مبلغ و، د اسلافو زاړه مآریث یې د قدر په سترګه لیدل. مخلص (۳۰) کاله پخوا په پښتو ادب کي د انتقاد روح پیداکړ، دی طبعاً د ظالم او اجتماعي ناوړو مخالف و، د خلکو خواخوږی و او پخپل ادب کي د اداري فساد او عنعنوي ناوړو پر خلاف یې تکړه جهاد شروع کړ.

د رشوت خور او ظالمانو دښمن و، د اجتماعي بې عدالتیو او پړسېدلي ثروت پرده شیرونکی و او د بدو عنعنو او رواجونو سخت مخالف و.

د مخلص شعر د دغو اجتماعي ناوړو په مخکي یو د احتجاج آواز و او د خوږمن او خواخوږي زړه د یو شریف احساس ترجماني وه. خو دغه تند احتجاج د خلوص او ورورګلوۍ او همدردۍ سره ملګری و، دی وایي :

اې زما زړه ته راتېر وروره پښتونه!\
ولي پروت یې په غفلت کي سرنګونه!\
په کار نه دي دا اوږده درانه خوبونه\
پاڅه وینښ سه په همت وکړه کارونه!

کـــــــــــړه ودانه د وطن خـــــــــــرابه خونه

ته پخپل وطن کي خپل یې پردی نه یې\
د سر سترګي یې د پښو مو اغزی نه یې\
په خدمت د قوم بادار یې مریی نه یې\
اوکه نه موږ بې کوو چي سړی نه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راسه چــيري ځې خالي کوټ او پتلونه

که خاين او نفس پرسته رشوت خور يې
يا آزارکوې رضا په شر و شور يې
يوه ورځ به شرمنده ولاړ مخ تور يې
يا به پاته وي دنيا ته به په ګور يې

ډېروه يې خداى دي خسف که قارونه

د مخلص شعر د عصر هنداره ده، او په هغو واقعيتونو اړه لري، چي روزمره د خلکو په ژوندانه کي ليدل کيږي، د ده له نقاد نظره جزئيات هم نه پټيږي او د پښتنو هغه لوړي خبري چي بالآخره غرور ته رسيږي په سخته ژبه انتقادوي او دوی خپل اوسني کښته والي ته ملتفت کوي :

اې پښتونه پروت يې ناخبر پر څه
هسي ګرځې بې پروا اوتر پر څه
يوه ورځ تر بله سوې بدتر پر څه
لکه وچه ونه بې ثمر پر څه

بې حاصله وايې فـــــــــيل او غـــــر پر څه

په دغو اصلاحي انتقادوکي حتی هغو اوضاعو ته هم ګوته نيسي، چي خلك په بازاروکي د ترافيکي قوانيو مراعات نه کوي او د خطرناکو ګاډيو په مخ کي ځغلي راځغلي :

چي لس کاله يې دروښوده عاقله
چي پر لار سم ځه له دې مه سه غافله
هدايت د حکومت ولاړ بې حاصله
د پوليس نوکان دي وايسته جاهله

ته لا درومې پــــــر لار لـــــر و بر پر څـــــــــه

مخلص په آزادو پېشو ژوند تېراوه، کله نجاري، کله سوداګري اوکله دوکاندار و، اوکله به په وړه سوداګري په کلو کي ګرزېدی هم به يې حلاله روزي ګټله او هم به يې کليوالو ته د ژوندانه لاري چاري ښوولې او د حکومت مامورين اوکارداران به يې د خلکو خدمت ته رابلل او د بدو اعمالو نتايجو ته به يې په دې ژبه ملتفت کول :

له حسده که ولاړ سې څوك زهيرکړې
غريب سړی په خاوروکي خميرکړې
يا نسبت چا ته په لفظ د تصغيرکړې
موږ دي څه کوو لالا ځان به تحقيرکړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوار بنده یې ځان دي جوړکړ اسمان ولي؟

د بد تخم ښه حاصل نه اخیستل کیږي
مکافات د عمل هر چا ته رسیږي
نن که ظلم پر مظلوم وکړې تېرېږي
نتیجه یې آخرت ته پاته کیږي

شرموې ځان د رشـــــــتیا پر میدان ولي؟

د عیال رازق دي خدای دئ بې همته!
راسه تېر سه د مردار منحوس رشوته!
ته بې واخلې بل یې وخوري بې محنته!
د قیامت جواب پر تا دئ بې غیرته !

خـــــرخـــــــــوې د بل دپاره ایمان ولي؟

مخلص ډېر دغسي مخمسونه او مسدسونه لري، چي ټول اصلاحي او انتقادي دي، مګر د ده په شعرکي په سوو مردف ځلوریځ شعرونه ډېر درانه او خواږه دي هره ځلوریځه یې یوه ښېله اجتماعي او اخلاقي موضوع ده، چي ټول په ژوندانه او اجتماعي حالاتو اړه لري، چي مثالونه یې دا دي :

د نفاق نتیجه :

هغه قـــــوم به تل اخــــــته وي په بد رنځ
چي نفاق توره بلا یې وي تر مـــــــــــنځ
سره غـــــوڼې د سر وېښـــــــتان چي ښېلوي
خدایه ! ماته لا ړومبی کړې هغه ږمونځ

د خودخواهۍ نتیجه :

ماته ســـــــوه یوه هـــــنداره په حـــسرت
ټوک ټوک پروته وه په خاوروکي لــت پت
ځان لـــــــیدونکي تې په حـــــال سره ویل
راته وګـــــــــورئ په ســــــترګه د عـــبرت

تیک مغزی :

ولي لږ لوړتیا د وخت کړې هسي شوخ
چي په تیک مغزي دي زړه د هر چا پوخ
لیده سوي دا رنګ ډېر چي سي بېـــکار
غـــلي غـــلي ځي په لاره باندي چــــــوخ

لږ ظلم او ډېره وراني :

چیرته خدای که دي تر نورو کړي لږ غټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په ظلم قـــــــــورمې مه غـــــواړه پر بټ
څو ســـــــتا نس و ته درلـــــــــويږي تر هغو
زرکـــوررونه به خـــپاره سي لـــــــکه مټ

د پزي پرچ :

ته چي تل کړې پر غـــــــريب د پزي پرچ
له تريخوالي ستونی سوځي لکه مرچ
يوه ورځ به په ســــــوکه د کـــــــوم مېړه
په غوړ واورې د مـــغزي د هډو خـــرچ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتونستان
مشهور شاعران او ليکوال

دمخه مو وويل چي په پښتونستان کي سياسي شعور د لومړي جنګ په زمانه کي د هندوستان د آزادئ د تحريك سره پيدا سو او پښتنو د هندوستان د آزادئ په تحريك کي د خلافت او کانګرس او مسلم ليك د ډلو سره همکاري درلوده.
مګر کله چي هندوستان آزاد سو او د پاکستان په نامه يو بېل مملکت هم د پښتنو په ګاونډ کي جوړ کړ سو، نو دلته د پښتنو ليکوالو او پوهانو د خپل ژوند له پاره يوه جلا نظريه پېش کړه او هغه دا وه، چي بايد پښتانه د پښتونستان په نامه يو مملکت ولري، دغه حرکت پر پښتو ادب يو نوی اثر وکړ او ليکوالو د پښتو ادب مخه و دې خوا ته وګرځوله، چي په پښتنو کي د يوه آزاد او مستقل ژوند احساس پيدا کي، نو ځکه د پښتو ادب په دغه زمانه کي له درو خواوو څخه مطالعه کولای سو :
اول - شعر : چي اکثرو شاعرانو داسي اشعار ويلي دي، چي د پښتنو مظلوميت او د دوی د استقلال د حقوالي څرګندونه وکړي او خلك و دغو حقايقو ته متوجه کړي.
دوهم : اخباري نثر هم په مجلو او اخبارو کي د دغه مقصد له پاره استعمال سو او ليکوالو سياسي او اجتماعي مضمونونه وليکل، چي له دې پلوه هم د پښتو د نثر ليکلو لمن پلنه سوه.
دريم : د پښتنو ځيني ليکوال داستان ليکلو ته هم متوجه سول، ځيني ډرامې په سياسي او ملي رنګ وليکلي سوې او ليکوالو لنډ داستانونه هم وليکل چي په دغه فن کي د انګرېزي او اردو ادبه څخه د داستان ليکلو پر فني تکنيك برابره استفاده وسوه، او د لنډو داستانو ليکنه په پښتو ادب کي ښه رواج سوه، په دغه وخت کي مونږ له دغو درو ډلو څخه مشهور ليکوال دغه کسان لرو :

سيد راحت زاخيلي، شاعر او سياسي ليکوال.
دوست محمد کامل، مؤرخ او ادبي نقاد.
سيد رسول رسا، پوخ شاعر.
حمزه شينواری، د پښتو غزل نامي شاعر.
سمندرخان سمندر، اجتماعي او مسلمان شاعر.
فضل حق شيدا، دردمند او نقاد شاعر.
اجمل خټك، هغه شاعر چي په شعر کي يې حرکت او نغمه او آرزو سره يو ځای سوي دي.
حبيب الرحمن قلندر، شاعر او داستان ليکونکی.
مير مهدي، پوخ داستان ليکونکی او شاعر.
ولي محمد طوفان، شاعر.
حسين بخش کوثر غورياخېل، د پښتو ژبو پوهاند.
ميان احمدشاه، سياسي ليکوال.
ماسټر عبدالکريم، د خدايي خدمتګارانو سياسي ليکوال.
عبدالخالق خليق، سياسي ليکوال.
روغ لېونی، سياسي ليکوال.
ډاکټر نورالحق، د پښتو د لغت محقق.
امير نواز جلياه، د سياسي انګار اخبار مدير او شاعر.
غني خان غني، نقاد وطني شاعر.

علاوه پر دغو مشهورو ليکوالو او شاعرانو ځيني پښتني مېرمني هم په دغه ادبي حرکت کي برخه لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيتون بانو، مبارك سلطان شميم، بشرابيګم، قانته بېګم او الف جانه خټکه.

اجمل خټك

په اوسنۍ زمانه کي که سړی په پښتو شاعري کي يو حقيقي شاعر او هنرمند غواړي نو به هغه اجمل خټك وي. نوموړی د حکمت خان زوی او په (۱۹۳٦ ميلادي) کي د خټکو په اکوړه کي زيږېدلی دئ.
دی پس د تحصيله په سياست کي ونښت او په وارو وارو انګرېزي او پاکستاني حکومتو ګرفتار کی. د اجمل ژوند له شور او ولولې څخه ډك دئ. د پښتونستان په ټولو سياسي او ادبي او فکري حرکاتو کي لويه برخه لري.
دی ليکوال دئ، شاعر دئ، خطيب دئ او هم سياسي فعال سړی او لېډر دئ. په کم مجلس کي چي اجمل خټك شامل سي خلك د ميني په سترګه ورته ګوري او د پښتو د اوسني فکري هيکل شمزۍ ګڼل کيږي.
د اجمل ادبي آثار څو جلده نشر سوي دي. د ده د منثورو آثارو مجموعه دکچکول په نامه په (۱۹٦۰ م) په پېښور کي چاپ سوه او د شعر يو دېوان يې په (۱۹۵۸ ميلادي) کي د پېښوره نشر سوی دئ، د اجمل د هنر د قدر ټاکلو له پاره به بهتره دا وي، چي د ده کتاب د غيرت چغه ولولو او په کومو الفاظو چي ده پخپله شعر معرفي کړی دئ، همغسې وپېژنو، دی د کتاب په مقدمه کي وايي :
"د ژوبل احساس يو څو څړيکي، د زخمي غيرت يو څو غروځنګونه، د سړې ويني يو څو ترم څاڅکي، د اولسي جونګړيو څو شنه اسويلي، د غيرت يو څو ترخې تجربې، د سرمايې يو څو ناکړدي، او ورسره د پښتنولۍ احساس چي زما شاعر زړه يې د پښتني فن په سور رباب وترنګولو.
نو زه پوه نه شوم چي خوږې سندري ترې جوړي شوې اوکه سوي ساندي، ولي دومره پوه شوم چي د زوراورو د سپينو قبرونو، څربو مجاورانو واورېدل نو تندی يې تريو کړل او چي د غريب اولس او باشعوره طبقې تر غوږ شول نو په سوي زړه يې لکه د دسمالي ولګېدل".
په دي ډول د اجمل شاعري حقيقتاً شاعري ده، ځکه چي دی تل له خپل خوږمن احساسه څخه ږغيږي، د زړه درد او زخمي جذبات پخپلو اشعاروکي نغاړي او لکه چي د ده شعر سړی واوري نو په رښتيا متأثر کيږي او په هغه ډول چي يو فارسي شاعر ويلي و :

سخـن کز دل بيرون آيد
نشيند لاجـــــرم بر دل

نو د اجمل شعرونه هم د زړونو سره کار لري. د غيرت چيغي لومړی شعر دا دئ :

د خوشحال د خاوري پورته يو نغمه شوم
بل مـــــــثال په اباســــــين او تاتره شوم
سرې پوه شوې د غيرت چغه سور اور وم
چي تا څومره رانغړدلـم سره لـــــمبه شوم

اجمل طوفاني احساس لري او هر شعر يې د متروکې کار ورکوي، دا شعر يې هم دکتاب په سرکي ليکلی دئ :

ملــــګرو تش په لوګـــــېدو ونه شوه
ځئ چي لمبه شو دا خپل ځان اوسوزو
د نــــــوي ګل د خـــــسمانې دپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا زوړ خــــــوړلی ګلســـــتان اوسوزو

د اجمل د شعر او هنر مخه تش د قوم د ښېګڼې خوا ته ده، دی داسي شعر نه وايي چې د خلکو په درد ونه خوري، د ده هنر خو دا دئ چې شعر يې د ژوند له پاره استعمال کړی دئ، مګر شاعرانه هنر او د الفاظو ښکلا هم لري. نو ځکه هنري اثرونه هم هنري ښېګڼې لري او هم اجتماعي او اولسي دي، پخپله وايي :

"د احساس د زخمونو نه مي لاويني څاځي، د غيرت پرهارونه مي لا تازه دي، اوس ژوند راته هغسي ازغی ازغی دی او د زړه د د رباب تارونه مي شکر دی لا سست شوي نه دي، اوس هم چيرته چي زه او زړه مي يوازي شو نو داسي محسوسوم لکه چي د سوي نغمو باران کي ناست يم.

نو که ژوند او حالاتو دومره مهلت راکړی و چي دغه نغمې مي د اشعارو جامه کي ايسارولای شوې نو که خير وي د پښتونخوا د غرونو او ميدانونو نه به د غيرت يوه بله چغه هم واورېدی شي، د زړه د دنيا خوږې ترخې تجربې، واردات او جذبات يا د احساس جمال رنګ چي د غزلو، نظمونو، سندرو، قطعو او رباعياتو شکل کي وخت بې وخته ظاهر شوي دي هغه زه نه د خپل ژونده نه بېلولای شم نه د شاعرۍ نه".

د اجمل د شعر يوه خاصه مميزه دا ده، چي دی د جامعې په لوړ قشر کي نه ګرځي، دی د يو همدرد انسان په ډول د محرومو طبقاتو په کوډغلو کي ورننوزي او د دوی ژوند ته ځيرکيږي. د دوی بدبختۍ ويني، د دوی بدحال او فلاکتونه شمېري او د مقتدري بډايي طبقې پر خلاف پخپلو اشعاروکي سرې لمبې ځايوي :

غـــټان غــــټان نېکان نېـــکان پيدا دي
دوی خـــو له ځايه جنـــــــتيان پيدا دي
ځئ ! هغي خـــــــوارو له جنت وګـــــټو
څوك چي له موره دوږخيان پيدا دي

په يوه منظومه کي دغه طوفاني احساس په داسي ډول څرګندوي :

چي د څربو څربو جوشو شراب شي
د داسي ويني په سرخي مي قسم
چي د غټانو د سيخوکباب شي
د داسي هډ په بې وسي مي قسم
د پخوانو څلو په شنو خزوکي
د اوسني زګونو مړوچوکي
چيرته توده وينه به نه وي چي و اوري
چرته کي سره وينه به نه وي چي و اوري
زه د وطن د شهيدانو وينه
يو ارماني غوندي فرياد کومه
دا چي زموږ د پلار نيکه په څلو
نن دنګوي د خپل هوس اسونه
دا د ذاتي اقتدار وږي سترګي
چي لګوي مو په هر هډ چکونه
بس د دوی سترګي غړول غواړي
د کبر جام نسکورول غواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوسني پښتو شعر کې د ژوند څپې

شعر او شاعر د قومي ژوند هینداره ده، او ادب د ژوندانه د څپو سره مل روان وي. کوم اجتماعي تحولات چې پر انساني ټولنو راځي دغه تحول د ادب مخه وراړوي. د کومو ژبو ادب چې د تحولاتو او اوښتنو سره ملګرى سي هغه نو مترقي ادب ګڼل کېداى سي. اساساً ادب یوه اجتماعي پدیده ده، او د انساني ټولني د ژوند ډولونه او دودونه ښکاره کوي، او هر ادب چې د ژوندانه سره مل نه وي نو هغه ژوندى ادب نه سو ګڼلاى. د پښتو ادب په خپلو منځنیو دوروکي د خوشحال خان له جنبش سره د پښتنو د سیاسي او اجتماعي ژوندانه سره ربط پیدا کړى و، خو دغه حرکت وروسته د نورو ادابو تر اثر لاندي ضعیف سو، او زموږ شعر د تصوف او ادبي هوسونو په کړو وړو کي هغه د ژوندانه د اصالت رنګ لږ څه بایلود.

رحمن بابا دغه حیاتي متاع د مادې له چارچوبه یوه آسماني او روحاني فضا ته ورسوله، شیدا او حمید د لفاظۍ او نازکخیالۍ او ادبي هوسناکۍ په چاپېرکي سره رادې خوا او هغي خوا ته کړه، او حتی ځیني خلکو خوارکی ادب د مضمضې او استنشاق او استنجا په احکاموکي راونغښت.

رحمان خو په خپله اقرارکوي، چي د بېخودۍ څپو لاهو کړى دئ او نه پوهېږي چي دغه جذبه اوکشش له کومي خوا دئ، وایي :

زه دا هسي دېوانه او مجـــــنون چا کــــــــــــړم؟
له رواجه له رســـومه بېرون چا کـــــــــــــــړم ؟
نه پوهــېږم چي دا چاري په ما څـــــــــوك کا؟
لـــېونی د خپل نګاه په افسون چا کـــــــــــړم؟
رحـمان هـــیڅ له خــپله ځانه خـــــــــــبر نه وم
چي دا هسي رنګ زبون او محزون چا کـــړم؟

د شیدا او حمید نازکخیالۍ او لفاظۍ خو د یوه صنعت کار په ډول بدي نه دي، مګر د دوی شعر د شعر له پاره و اوکوم لوړ هدف او عالي موخه نه لري.

خوشحال خو هم دغسي بزمي اشعار لري، اوکله د خالص فنان جوله مومي. مګر ژوند او اجتماع هم د ده په شعرکي خپله څېره ښکاره کوي، او د مقصدیت لوري ته متمایل کیږي.

رحمان بابا هم مقصد لري خو هغه به لږ څه لاهوتي او آسماني وي مګر د شیدا او حمید هنر د هنر له پاره دئ. دوی صنعتکاران دي.

دوی ښکلي او رنګین لوښي جوړوي، مګر داسي لوښي چي د ژوندانه په چاروکي نه په کارېږي او هغه چیني منقش لوښي دي، چي فقط د تزئین له پاره یې په صالون کي د هوس او آني خوند له پاره اېښولاى سو، شیدا په شاعرانه تخیل کي د ځان له پاره د ماښام او هلال منظره داسي جوړوي :

تل په دا خمو ابرو په شهلا سترګـــو
د خپل یار شام و هلاله راشه کښېنه

مګر دی پخپله هم په دغه نازکخیالۍ قانع دئ او صنعت یې تش د صنعت له پاره دئ که د یار طبعی نازکي موزونه کاندي نو به ډېر خوښ وي :

نازکي د یار د طبعي کړه موزونه
اې شیدا نازکخیاله راشه کښېنه

حمید له لړمونه خپل زړه د ترکو په لاس داسي راکاږي :

دا یې ښاخ د ګل سره په تلوار پرې کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

که له زړه سره مي ترکو لړمون وکېښ

وګورئ منظر څوني فجيع دئ اوکه د شاعر خوارکي زړه په داسي قساوت له لړمونه راوکيښ سي دا نه خوند لري او نه حسن منظر او د اجتماعي او انساني احساس له رويه به هم داکار د غندني وړ وي. مګر د شاعرانه هوسبازۍ له پاره خو يوه ښکلې موضوع کېدای سي، او حميد هم فقط په دغه جذبه ځان په داسي بلا لړلی دئ.

دلته د حضرت جامي يوه مشهوره لطيفه را په يادېږي : بابر وايي چي د ده معاصر او شاعر شيخم سهيلي دا بيت ووايه او د جامي څخه يې وپوښتل چي څنګه دئ؟

شب غــــم ګرد باد آهم از جا برد ګــــــردون را
فرو برد اژدهای سيل اشکم ربع مسکون را

جامي چي واورېد، ورته وې ويل :

"وروره ! ته شعر وايي اوکه خلك بېروې؟"

د حضرت جامي دا انتقادي لطيف نظر د حميد پر دغه بيت هم وارد کېدای سي، سړی چي دا بيت لولي نو حتماً مور مړی عاشق په وينو لژند سړي ته تصويرکيږي، چي ظالم عاشق يې په سينه په قساوت ور څيري، او د ده لړمون او زړه راکاږي، نو دا به څوني نفرت راوړنکې او مستکره منظره وي، مګر حميد پخپله شاعرانه هوسکاري کي دغه تشبيه هم رواګڼلې ده. حال دا چي دغه شاعرانه قصابي په ژوندکي زموږ هيڅ په درد نه خوري.

د پښتو شعر د منځنۍ دورې اکثر آثار همدغه فن تازي او نازکخيالي ده، چي له فارسي شعره سره اوږه پر اوږه ځي او دا هم د اجتماعي احوال او د سياسي جوړښت يوه ښکاره نتيجه ده، چي د فکر سير د ژوندانه له مجرا څخه منحرف کړ سي، او خلك د زور او جبر په وسيله له ژوندانه څخه بېزاره سي، نو به ضرور افکار لاهوت او آسمان ته متوجه کيږي، يا به تش هنر د هنر له پاره وي. ځکه د انسان فکري فعاليت خو هر وخت ځانله اول په ماده او ژوندکي مجرا مومي، مګرکله چي دغه لاره تړلې ووينې، نو ځانته حتماً نوري مجاري پيداکوي.

د پښتو شعر له منځنۍ دورې څخه په داسي اجتماعي جريان کي نوي عصر ته راووت، او په نولسم قرن کي بيرته له ژوندانه سره مخامخ سو.

پښتون قوم د ايشيا يو فعال او ښورېدونکی او نه مړکېدونکی قوم دئ، دوی هر وخت په تاريخ کي ځانته نوی مجاري موندلي دي او د ژوندانه له پاره پوره استعداد او تکړه توب لري. په نونسم قرن کي دوی د استعمار سره سختي ډغري و وهلې، او خپل حياتي او دفاعي استعداد يې ثابت کړ، دوی خپل ژوندانه ته متوجه سول، او د خپلي آزادۍ د ساتني يا بيرته ګټني په فکر کي ولوېدل.

د ژوندانه دغه جريان د دوی په ادب کي هم اثر وکړ او د پخوانو د ادبي هوسونو پر ځای يې خپل ادب ژوندانه ته توجيه کړ، نو ځکه د پښتو نوی ادب د ژوندانه مل سو او د قديمو صنعتي فن تازيو پر ځای د قومي ژوندون او آزادي خواهۍ او اجتماعي اصلاح او سمون زيات افکار د ادب په هنداره کي ښکاره سول.

په نونسم قرن کي د طباعت او صحافت فن هم په پښتونخوا کي رواج وموند. نثر او نظم دواړه خپاره سول، او پښتو د پښتنو له نهضته سره يو ځای د نوي ادب او نوي فکر او نوي ژوند په ډګر کي په وده او پرورښت کښېوته. دلته هوس او خيالبافۍ خپل ځای واقعيت او فکر ته ورکړ. ليکوال او شاعر دواړه د ژوندانه واقعي مسايلو ته متوجه سول. د لاهوت او آسماني فکر پر ځای د اباسين او خيبر او ارغنداو مناظر ودرېدل، د بڼ او زلف وکاکل پر ځای د قومي ژوندانه خبري د غور وړ سوې. دا تحول په پښتو ادب کي عصر او زمان او د تاريخ جبر قهراً راووست. د پيرمحمد او شمس الدين پر ځای يې مخلص او الفت ودرول، د رحمان بابا او حميد پر غولي يې اجمل او طوفان ميشته کړل.

دا تحول فکري او عقلي تحول و او موږ ويلای سوای، که دا اوښتنه نه وای راغلې، نو به قوم له ژونده مرګ ته تلای، اوکوم حرکت چي اوس په پښتنوکي د ژوندانه له پاره ليدل کيږي، د مړه ادب په مردګانيو اسويليو به بدل سوی وای.

ما دمخه و ويل چي زمانې په ادبي تحول کي خپل کار پوره وکړ، او اوسنی شاعر او ليکوال يې د ژوندانه نوو زواياوو ته ملتفت کړ. د مثال په توګه وايم : د چرګ بړغ د پښتنو په کليو اوکوروکي اورېدل کيږي، او دغه موضوع له قديمه په شرقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعر کي داخله سوې ده.
سعدي هم ويلي دي :

ای مرغ سحر ! عشق ز پروانه بیاموز
کان سوخته را جان شـد و اواز نیامد

تر سعدي دمخه لا دا رباعي عمر خيام ته منسوبه وه :

دانی که سفیده دم خروس ســحری
هر لحظه چرا همی کند نوحه گــری؟
یعنی که نمــودند در آئینه صـــبح
کز عمر شبی گذشت و تو بی خبری؟

د سهار له چرګه سره د قديمو شاعرانو مخاطبې په عشقي ماحول يا د تنبيه او وعظ په چاپېر کي محصوري وې، خو په شلم قرن کي د ژوندانه له تحوله سره دغه مضمون آفريني هم واوښته، او يوه عصري شاعر داسي و ويل :

ای مـــرغ سحر ! بنـــالهٔ دورا دور
بیهوده مـــکن تو خویشتن رنـــجور
زینسان که گرفته خواب غفلت ما را
بیدار نمی شـــویم، تا نفـــخهٔ صور

پښتنو شاعرانو هم پخوا پر دغه موضوع باندي مختلف تعابير پيدا کړي او هر چا د خپل تخيل په چاپېر کي د سهار چرګ ته خطاب کړی دئ .
پر يوه چا چي شپه يې په خوښي کي سبا کړې وه، د چرګ ږغ د ماتم اواز سو، ځکه چي د وصل شپه يې لنډه کړه، نو ده په ډېره غصه داسي و ويل:

د سحر چرګه کومي دي غوڅ سه
په ما دي لنډه د وصل شـــپه کړه
ښايسته ملاله، په ميو مسته وه
چي تا را ږغ کړ، دا دي خـــپه کړه

دا څلوريځه د خدايرحم اکاخېل کندهاري ده، چي اويا کاله دمخه د کلات په سيوري کي اوسېدی، خو د دغه عصر يو بل شاعر عيسی آخوندزاده د مرغ سحري له اوازه څخه داسي الهام اخيستی و، چي :

سحري مرغه په خــپل آذان کي وايي
ولاړېږه ! هـڅه کړه چي شپه سوه تېره
سپېدې وچاودې انوار يې راخپرېږي
رڼايي د ورځي ســوله را برســېره

د شلم قرن پښتون شاعر اجمل خټك چي د خوشحال د ډېرې روڼ څراغ دئ په خپل يوه شعر کي د ميرې چرګ ته خطاب کوي، مګر دا شعر د عصر هينداره ده، او شاعر د شلم قرن په ژبه چرګ ته ګډ دئ، اجمل په دې سندره کي د خپل قوم د محروميت نقشه راکاږي، او د خيال پرستۍ پر ځای واقعيت ته درومي، او خپل اولس ته د واقعبينۍ درس ورکوي. دوی خپل اصلي حال ته ملتفت کوي، او له غروره او تيرو تلو يې د ژوندانه واقعي حالت ته راکاږي. دی چرګ ته خطاب کوي، خو په دې خطاب کي د ژوندانه ډېر پټ، مګر واقعي څنګونه روښانه کېږي، او ادب له ژوند سره نښلوي، اجمل خټك د ميرې چرګ ته وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاته به سحر ښکاري خو پام ګورئ ماښام نه شي
ته به يې آغاز ګڼې خو پام ګورئ انجام نه شي
ته به څه مستئ ګوره بې وخته را څوان کړی يې !
ته به چا په بادو پړسولی روان کړې يې !

نو اې د مــــــيرې چــــــرګه !
په ماښام بانکونه مه وايه !

دا منم چې تا سره، څانګونه ښه درانه شته دي
دا منم چې ستا دوه خاروګان پاخه زاړه شته دي
دا منم چې ستا آواز تر ليري رسيدی شي نن
دا منم چې ستا په کرکره به څوك غولېدی نه شي

يادکړه ! دا څانګونه ګوري ستا د الوتو نه دي
يادکړه ! ګوري ستا دا خاروګان د جنګېدو نه دي
ستا دا لوی اواز به ګورې تاته مصيبت وي بيا
ستا داکرکری به دي هم تاته لوی آفت وي بيان

نو اې د مــــــيرې چرګـــــــه !
په ماښام بانګونه مه وايه !

دا شعر خو لس کاله پخوا ويل سوی او د اجمل د غيرت په چيغه کي نشر سوی دئ او زموږ په پښتو اوسني ادب کي هم اکثره برخه دغسي د ژوند خبري او د عصري ژوند نقاشي او نقادي ده، او دا حرکت په ټولو پښتنوکي مشترك دئ.
په افغانستان کي هم پښتو ادب له پنځوسوکالو څخه پر دغه خوا روان سوی دئ، ملا عبدالباقي افغان کندهاری کاکړ خپل کتاب تبيين الواجبات په همدغه رنګ د امير عبدالرحمان په عصرکي شروع کی، او د سراج الملة والدين امير حبيب الله په نام يې ختم کړ، دی وايي:

د ضياء په نور روښان وم، مقتبس سوم له سراجه
را اخيستی مي قلم دئ، ښلوم دين لـــــــه رواجه

په سراجي دوره کي څلويښت کاله دمخه، دغه د فکر مکتب سراج الاخبار وروزه، د مولوی غلام محی الدين افغان او مولوی صالح محمد او مستغني او سيد محسن کندهاري او عبدالهاد پريشان، ډېر اشعار او آثار د عصر او زمان په رنګ رنګېدلي او پسوللي سوي دي، چي وروسته حاجي ولي محمد مخلص او بېنوا او خادم او الفت او رښتين او زمريالي او جلالي او سليمي او مجروح او نورو هم خپل ادب او هنر له ژونده سره ونښلاوه، او اوس موږ ډېر څه داسي پښتو اثار لرو، چي د اوسني ژوندانه تجليات په ښکاره ډول پکښې بريښي.
فضل حق شيدا د دې مکتب يو تکړه استاد دئ، ده دېرش کاله پخوا د دغه ادبي تحول او د ژوندانه د ترجمانئ افکار داسي پېودلي او د زمانې نوي شيان يې په دې ډول ښوولي وو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمیه په وطن قربانېدل زده کړه بل شان
د مرګ چل دي خطا دئ مړه کېدل زده کړه بل شان
چي مړ شې نو ډېوې ته فایده ورسېده څه؟
پتنګه ته په شمع سوزېدل زده کړه بل شان
هر څېز چي زوړ شي خوند نه کړي، زړه خندا دي پرېږدي
بلبل له اې ګلابه ! خندېدل زده کړه بل شان
موږ نشې تنولی جوړ اثر درکي نشته دئ
اې تاره ! د رباب ته تنېدل زده کړه بل شان
که نه وینې لیلا د آزادۍ نو ستا قصور دئ
ولاړه ده هغه خو ته لیدل زده کړه بل شان
تا داغ ونه وینځلی شو، لمن نه د غوټیه
شبنمه ! په ګلونو ورېدل زده کړه بل شان
تا زخم د لاله د زړه جوړ نکړای شو تر اوسه
ملهمه د شبنم ! ته لګېدل زده کړه بـــل شان
دا ولي د ښکاري زړه په تا نه سوزي بلبلي؟
پخپله پنجره کي ژړېدل زده کـــــړه بل شان
دښمن تا هغه شاني خس ګڼي ګوري ازغیه !
په سترګو د دښمن کي غړېدل زده کړه بل شان
ستا اور څوك سوزلی نه شي اې اور اورکیه !
که خس خاشاك سیزې نو ځلېدل زده کړه بل شان
جرس نه دئ شیدا، چي قافله دي نه کړي ویښه
که ځان جرس کوې، نو غږېدل زده کړه بل شان

په دې ډول په پښتو ادب کي د نوي ژوندانه څپې له پنځوسو کالو را په دې خوا په ښکاره لیدل کیږي، او پښتو ادب له حیاتي تحولاتو سره اوږه پر اوږه روان دئ.
مګر دا حرکت په نوي ډول روزنه او تودونه غواړي، او دا کار د قوم د پوهانو او ادبي ټولنو او ژبنیو مؤسسو دئ، چي څنګه نوی ادب په نوي فکر مجهز، د نوي ودي او پرورښت پر خوا روانوي.

د جرس غوندي فقط خوزول غواړي
یقین وکړه ! هره خوله کي تـرانه ده !

په اوسني پښتو شعر کي نوی څرك :

ادب د انساني ژوند یوه ښکلې پدیده ده. نو په هره اندازه چي ژوند سره اوړي، او له یوه حاله بل حال ته تحول مومي، ادب هم هغسي د اوښتلو تر قانون لاندي په هره زمانه کي نوی رنګ، نوی خوند، نوی طرز او نوې ښکلا پیدا کوي. او دا چي د هري ژبي په ادب کي خاص خاص سبکونه او دورې موجودي وي، او هره دوره ځانته ځیني خصایص او ټاکلي ټکي لري هم یوه طبیعي خبره ده.ځکه چي هره زمانه د ځانه سره نوي نوي تعابیر، او نوي فکرونه، او نوي اندېښني راوړي او هرو مرو د ادیب او شاعر فکر پخپل چوکاټ کي اچوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هري ژبي ادب دغه مختلفي دورې لري، او هره دوره يې ځانته په ځينو خاصو خاصو ټکو له نورو دورو څخه ممتازه وي، او دا د ادب ډېر غښتلی جبر دئ، چي اديب بايد پر يوه زاړه عنعنوي ډول پاته نه سي بلکي د زمانې له سيره سره پر مخ ولاړ سي.

شعر او شاعري هم د انسان د ژوندانه له تحوله سره هرو مرو اوښتونکې او ګرزېدونکې او نوي ډول قبلوونکې ده. د مثال په توګه به د فارسي ادب تحول ته وګورو، چي لومړۍ مرحله او د سامانيانو په دوره کي څنګه و؟ او بيا د غزنويانو په دوره کي څنګه سو.

د رودکي الفاظ، اداء، د کلماتو تلقين، معاني او فکري اړخ بالکل د سنايي يا مولوي څخه بېل دئ. حال دا چي د دوی تر منځ دوه درې قرنه فاصله ده، اما هر قرن پر ژبه او ادب او فکر باندي دوني اثر کړی دئ چي فرق يې برالا ښکاري او هيڅوك له دې حقيقته سترګي نه سي پټولای. د پښتو شعر هم د اسلامي دورې له ابتداء څخه مختلفي مرحلې تيري کړې دي، خو دا څلور قرنه د (٩٠٠) هـ را په دې خوا ادبي تسلسل لري او د پير روښان تر ادبي اجتهاد وروسته د خوشحال خان او خټکو ادبي نهضت شروع سوی و، چي دا دئ لمن يې اوس موږ ته رارسيږي. د پښتو نوې دوره او د ژوندانه په حرکت شروع زه د شلمي پېړۍ له ابتداء څخه ګڼم.

تر دې دورې دمخه پښتو ادب پر هغه لاره تګ کاوه، چي قدماوو ټاکلې وه، د شعر قالب هغه ګڼل کېدی، چي په مدون ادب کي تر خوشحال خان وروسته شاعرانو جوړ کړی و. په فکري لحاظ هم شاعرانو هغه لار غوره کړې وه، او د پښتو ادب د عشقي او اخلاقي او ديني اشعارو په غولي کي محصور و.

نوی يعنی څه ؟

کله چي د نوي صفت پر شعر باندي تطبيق کيږي نو زما په خيال تر دوو مقولو لاندي راتلای سي :

اول : د شعر معنوي اړخ او د تخيل چاپېر او هغه څه چي شاعر يې د خپل چاپېر شمزۍ ګڼي او د ده د هنر اصل او موضوع وي چي په فرانسوي يې فوند (Fond) بولي.

دوهم : د شعر لفظي اړخ او ظاهري چوکاټ چي قدماوو به د بلاغت اصول ګڼل، او په بديع، عروض او قافيه کي به يې بيانول، او دغه برخه يې په نوې اصطلاح فورم (Form) بولي. د پښتو شعر د شلمي پېړۍ دوره چي شروع کېده د محتوی او موضوع له پلوه يې ډېر نوي عناصر او د عصر او زمان سره برابر معاني او مطالب په ځان کي ومنله او د پښتو شاعرانو په ډله کي موږ تر نيمي زياته برخه داسي شاعران لرو، چي د دوی د فکر مدار نوی و، دوی د کلاسيکو شاعرانو په ډول ځانونه د زلفو په کمند کي پېچلي، او دتورو څڼو په پېچ و خم کي نښتي، او د ګل او بلبل سره همنوا او د ميو او د جام په دور او تسلسل کي ګرفتار نه کړل، بلکي د دغو مکررو او ډېرو استعمال سوو او پوده سوو مضامينو پر ځای يې ملي دردونه، اجتماعي او سياسي خبري بيان کړې. خو د دوی د شعر او وينا قالب هغه و، چي قدماوو ټاکلی و. يعنی دوی د عصر او زمانې نوي ترنګونه او زمزمې په هغه قديم رباب کي وړغولې، هغه غزل، او مثنوي او رباعي او نور پخواني قالبونه يې په نوو موادو او افکارو ډك کړل. که د دوی فوند نوی و، فورم خو يې زوړ و، نو ځکه د دې ډلې په هنر کي کوم ابداعی او تخليقي رنګ نه ښکاري. دوی د تبليغ او تلقين له پاره کومه نوې لاره نه کړه جوړه خو بيا هم د زمانې جبر د دوی په فکر او د شعر په محتوی کي ضرور دخل وکړ، او دا هغه زمانه وه چي پښتنو د استعمار ناوړې او کروړې ليدلې وې او په مشرق کي د آزادۍ وږمه چلېدله. لومړی بين المللي جنګ خلاص سوی و او په ټولو شرقي ملتو کي د آزادۍ جنګونه له استعمار چيانو سره په مختلفو شکلو شروع سوي وو او په افغانستان کي د استقلال د بيا موندلو مبارزه په کاميابي سره ختمېده.

د دغو شاعرانو څخه چي زموږ په ادبي حرکت کي پيش قدمان دي د مثال په توګه : غلام محی الدين افغان، عبدالهادي پرېشان او سيد محسن کندهاری، سيد حسن او مخلص کندهاری، غلام محمد پوپلزی، سيد راحت او ميان احمدشاه، فضل محمد مخفي، او امير نواز جليا، او فضل احمد غر، او هلالي نومونه راوړلای سوای. دې ډلې خو په ادبي حرکت کي غټه برخه اخيستې ده. اما له قديمو زولنو او رواياتو څخه يې ځان نه دئ ژغورلی. ډايرکټ او نېغ خپل مقصد ته ورغلي دي او په هنر نمايي او ابداعي مرحله کې پل نه دئ ايښی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه ډله نه غندم، او د دوی فکري خدمتونه پر سر او سترګو منم، مګرکله چي د تاریخ ادب په تحلیلي او انتقادي مرحلو کي هنري آثار پلټل کیږي او پر فني معایرو باندي د هر هنري اثر قیمت ټاکل کیږي نو دغسي اشعار له نوي هنري ښکلا څخه تش ګڼل کېږي، او د زاړه سبك په ډله کي شمېرل کیږي. د مثال په توګه زه د هلالي یو شعر وړاندي کوم، چي د مضمون له پلوه نوی او خوږ او مفید او د نوی نسل یو ښکلی ارمان دئ خو د اداء او څرګندوني قالب او طرز یې هغسي کلاسیك او زوړ او مستقیم دئ :

ارمان یو

اې پښتنو پوه شئ دئ ستاسو نوم نښان یو
ځانګي بېلي بېلي دي، دئ ستاسو د ذات شان یو
دا یوسف زیي، ختك، بارك احمدزیي ، مهمند
دا غلجي، شینواري، افریدي دئ خاندان یو
سیل نه جدا شوي مرغۍ لاړه شي د مرګ په خوله
راشئ د مقصود منزل لپاره کړئ کاروان یو
لاس یا پښې او سر بللي چا په بنیادم نه دي
بېل بېل اندامونه غونډ شي جوړ شي ترې انسان یو
اې پښتونه خدای لپاره، ولي ته یو نه شولې؟
خدای دئ یو، کعبه یوه ده، او ښکلی قرآن یو
ته که عزت غواړې په دنیا د نور اقوام په شان
ستا دي په دنیا د سیاست کي وي میدان یو
اې پښتونه ! پوهه که خپله ځان د ورورلۍ په راز
ستا ګټه یوه ده په دنیا کي او تاوان یو
کاشکي چي زما په ژوند پښتون یوه منګول شولې
زه هلالي بس په زړه لرمه دا ارمان یو

وګورئ دا د نوي شعر یو اعجاز دئ، دا بیتونه دېرش کاله پخوا ویل سوي وه، مګر اوس دغه ښکلی ارمان د پښتونستان په نامه عملي مبارزې ته راوتلی دئ، نو تاسي له شاعره بله څه معجزه غواړئ؟
مګر ښاغلو لوستونکو !
دلته زما مقصد د نوي شعر اجتماعي او سیاسي موقف نه دئ، بلکي یوازي د هنر ارزښت څېړنه او پلټنه ده، چي دا مقصد به په آینده کي پسې وڅېړم.

په پښتو کي نوی هنري حرکت څنګه شروع سو؟

د افغانستان د استقلال جنګ د ایشیا په دې برخه کي یوه ویښوونکې او خوځوونکې پېښه وه، لکه په ډېرو اجتماعي او سیاسي او مدني چاروکي چي تحول راغی، دغسي هم د فکري او ادبي اړخه یوه مثمره او اغیزه ناکه حادثه وه.
د پښتونخوا په ختیزو برخوکي چیري چي د خوشحال او رحمان او شیدا غوندي بلبلانو خواږه ږغونه اروېدل سوي وو، اوس هم د پښتو شعر نشوونما بیا مونده، او د ادبي تجدد مکتب لومړی پلا هلته وپرانیست سو، او دا د پښتونخوا هغه ښکلې سیمه ده، چي شیدا په زاړه نامه "بګرام" داسي ستایله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بګرام خــــطه دلـــکشه
د بهار د خاطــــر خـــوښه
سرترپایه رنګ امیز دئ
رنګینه خیال انګـــېز دئ
په بهارکي يې د ګـــــــــلو
نارې اورم د بلبـــــــــــــلو

د دې ښکلي ادب خيزي سيمي زلمو د اروپايي مترقي ادبه سره اشنايي وموندله، او په پښتو شاعري کي يې نوي افکار، نوي الهامات، او نوي اساليب رواج کړل، د دې ډلي پېشوايان : سيد رسول رسا، فضل حق شيدا، برق کاکاخېل، سمندر، غني، بيزاري، طوفان، اجمل او سليم غوندي شعراء دي، او دلته موږ اوس د دې ښکلي بوستان رنګين ګلونه لکه : الفت، بېنوا، لايق، شپون، رشاد، ريدی، محمود، پسرلی لرو.

نوو شاعرانو د خپل هنر فورم او فوند دواړه نوي کړل، اوکه يې هم کله د پخوانو قوالب او هنري اساليب وساتل په هغوکي يې لاس ووهه، او په نوې ګېڼه او نوي پسول يې وښکلل، او په دې ډله کي د الفت ابتکار دا و، چي نثر ته يې کټ مټ د منظوم او پيودلي شعر رنګيني ورکړه، او زه چي د ده منثوري ووړې ټوټې لولم ګمان کوم چي نثر نه دئ، بلکي د يوه خواږه او پيودلي کلام په څېر خوندکوي.

د (رسا) د بېلتانه سندره دېرش کاله پخوا ويل سوې ده، خو هم يې موضوع نوې شانتي ده، او هم يې اداء نوې ده :

د اوښکو سترګي خون فوارې وې
ګرد و غبار وې، توري ايرې وې
په تندر سوي، سرې ايرې وې

رېزې رېزې وی، او تر او تر وی
يو چي په غيږ مي ښکلی دلبر وی

بيدياوي ، تړي هولناکي غرونه
تاوده بادونه سوي رېګونه
ناست په غرموکي، سره وي ډاګونه

شونډې مي وچي، سوی ځيګر وی
يو چي په غيږ مي ښکلی دلبر وی

په پای کي دا شاعرانه آرزو د ژوندانه او د ميني په خطرناکو مناظروکي داسي پای ته رسوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مرګ سلګۍ مي ورو ورو راماتي
خولې راماتي، ساه رانه پاتي
رانه وې پاتي دنيا ميراتي
ژبه مي بنده لاړ مي نظر وی
يو چي په غيږ مي ښکلی دلبر وی

لحد کي پروت وی، زيږ مخ کفن کي
د ژوندون ساه مي، نه وی بدن کي
دردمنده زړه مي خاموشه تن کي
مرګ مي په ژوند وی، کاش چي خبر وی
سرته ولاړ مي، ښکلی دلبر وی

په دې ادبي تحول او تجدد کي د سيد رسول رسا د خيبر له خوا ماښام، د شيدا د ماښام سپوږمۍ، د برق د زړه ټوکرې، د سمندر ارمان دئ زلميتوبه، او د الم پر څوکه ناست يم، د بيزاري ستړی له دنيا نه يم، د يادولو وړ دي.
د برق کاکاخېل د زړه ټوکرې، داسي يوه ټوټه ده، د قالب او فورم له مخي آهنګي او مستي او طنان وزن هم لري او محتوى يې هم د احساساتو په تصوير کي بده نه ده او يو څو ټوکرې يې دا دي :

غر په لوري په ګلزار
بهار راغی په يو وار
ټول وطن سو لاله زار
بلبلان په چغار سر
بوراګان اوتر اوتر
نوی شان دئ په دنيا
غر په سمه په بېديا
نن چي ټول عالم مسرور
ځيني سم، ځيني مخمور
دا يو زه يمه مجبور
په زړګي مي دم په دم
غلبه ده د تورتم
آشنايان رانه ټول ځي
نوی غم راته راځي

دلته شاعر تول او وزن او آهنګ هم ساتلی، او نوی قالب يې هم اختراع کړی دئ. د سمندر ارمان دئ زلميتوبه ! هم دغسي موزونه او پېودلې ټوټه ده . دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرمان دئ زلميتوبه !
په تېرېدو وې چي راپاڅېدم له خوبه
آرمان دئ زلميتوبه!

چي را په خود سوم مازديگر و
په پرېوتو کي زېړی نمر و
دغه د توري شپې خبر و
بېغمه خوب د غم بستر و
چي مي تر غوږ شولو آواز د نی له چوبه
آرمان دئ زلميتوبه!

وروستي شي پاته چي ويده شي
په حرکت باندي کړه وړه شي
ديدن په پټو سترګو نه شي
پرونۍ ورځ به بيا رانه شي

که مي سيلاب جوړ شي د اوښکو له څڅوبه
آرمان دئ زلميتوبه!

د سمندر بله ټوټه شعر د الم په څوکه دوه دېرش کاله پخوا جوړه سوې ده، چي د شاعر د نوي قالب جوړولو او موزوني او مضمون آفرينۍ ښکاره دليل دئ، د منظر نګارۍ کمال دئ، د لوړ تخيل معراج دئ او نتيجه يې يوه محکوم قوم ته ډېره مفيده او مثبته ده او تر اوسه لا هم د محکومو او مظلومو پښتونستانيانو پر حال صدق مومي، د دې نوي شعري ټوټې آغاز داسي دئ :

لکه والوزي له شوقه چورلنډي خوري په فضا کي مرغ دل مي دئ خوشحاله د دنيا له درد و غمه د الم په څوکه ناست يم		آسمانونو ته کوتره! کوزه ګوري ګرزي بره سيل کوي د غره له سره دا ساعت دئ ناخبره زه له ټول جهانه پورته

په دې آسماني سير او جګوالي کي چي د شاعر تخيل ډېر لوړ الوتنګ کوي او خپل ټول مناظر په اورده بيان او مهارت تصوير کوي او د منظر نګارۍ اوج ته رسيږي، نابېره ځانته ملتفت کيږي چي زه خو مريی يم، او پردو ته په سلام ولاړ يم، نو دا ټوله خيالي اعتلا او لوړېدنه د ځان غولونه ده، وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الم په څوکه پورته په تندي مي لاس ترلی دا ټوپونه په دریاب کي په دنیا کي پست ترینه د الم په څوکه ناست یم		هوش مي راغی چي غلام یم شپه او ورځي په سلام یم که وهم ماهی د دام یم لکه خس د راه عام یم زه له ټول جهان نه پورته

د پښتونستان په متجددو شاعرانو کي چي د خپل زړه درد او
سوځنده احساس په ډېر ادبي قدرت ښکاره کولای سي، او د خونین زړه ټوټې د شعر په پاړکیو کي نغښتلای سي، ښزاري دئ. نه پوهېږم چي دا تکړه او خوږمن شاعر څوك و؟ دی لږ پېژندل سوی دئ، خو دېرش کاله پخوا د پېښور د خیبر په مجله کي د دې مقتدر او متجدد ویونکي ویناوي خپرېدې، چي ما يې هغه وخت د پښتو شعر په تاریخچه کي نوم او آثار لیکلي وه.

دا شاعر کاملاً پسیمستې او بدبین ښکاري خو په وینا کې قدرت او مهارت او طراوت او جدت سته او لکه د فارسي کرماني د آرمانجن زړه د اورنیو احساساتو ترجماني ښه کولای سي. (ستړی له دنیا نه یم) د ده یوه ډېره د آرمانه او احساسه ډکه ټوټه داسي ده :

مه راوړه ساړه لاسونه ستړی له هر چا نه یم اې د صبحدم نسیمه ! ما سره نخرې مه کوه خوښ یوازي ځانته د سروګلو د بستانه یم څو به غږوې مطربه ! خوږ سرود په زیر و بم ستړی د فراق د سرودونو نه بې شانه یم اې د آسمان ستورو ! ولي بد بد راله ګورئ نن ځای په زمکه نشته ځما، لیري له آسمانه یم اې ښایسته سپوږمۍ ! په سر مي ولي غمازي کوې زه دغم لمبو وژلی ټول ستی سوزانه یم اې د یار د مخ جلوې ! چي بیا جلوه نما نه شې ! پرېږده چي جل بل ستی لمبو کي د هجرانه یم نور دي زه پاللی نشم، چوه زړګیه چوې که ته بس کړه ځان کړه صبر زه موړ شوی له جانانه یم اې د یار بې مثلو، دل آزارو، دلربا سترګو ! روی د رب دئ ، نور په قهر مه ګورئ پښېمانه یم! روی د رب دئ، اې رقیبه ! ما پوري خندا مه کوه! یار دي ستا نصیب شي زه بېل شوی له جانانه یم		ستړی له دنیا نه یم ټوکي مسخرې مه کوه! ستړی له دنیا نه یم لا مي زیاتوې ته غم ستړی له دنیا نه یم ډېر له قهره ښورئ نن ستړی له دنیا نه یم لا مي دلسوزي کوې ستړی له دنیا نه یم بیا عکس نما نه شې ستړی له دنیا نه یم مره زړګیه مرې که ته ! ستړی له دنیا نه یم نورو د آشنا سترګو ! ستړی له دنیا نه یم لافي د آشنا مه کوه ! ستړی له دنیا نه یم

تر دې ځایه ما د لري پښتونخوا د نورو شاعرانو د هنري تخلیقاتو څو نمونې در وړاندي کړې، او تاسي ګورئ چي دا شاعران د شعر په نوو قالبونو کي خپل افکار او د زړه دردونه تویوي، د دوی د فورمالیزم تخلیقي احساس هغوني نوی دئ، لکه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري الهام اخیستلو او محتوی مواد چي یې په نوي ډول او سینګار سره اوډلي دي. اما دا ډله په دواړو خواوو کي بیا هم معتدله ښکاري، په دوی کي د تحول افراطي میل نسته، د شعر د ټوټو یو له بله تناسب او توازن ساتي، او بیخي ځانونه له قالبه نه باسي او ښایي چي د نوی شعر ځیني افراطي لېوالان دغسي اشعار اصلاً نوي هم ونه ګڼي، مګر زه یې د نوي شعر طلیعه بولم. ځکه چي نوی شاعر د فورم په ټاکلو او جوړولو کي آزادي او په ژبه کي نوي تعابیر او تراکیب هم پیدا کولای سي.

اجمل خټک :

د لري پښتونخوا په نوې ډله کي یو ډېر ځلاند ستوری او د لوړي قریحې خاوند اجمل خټك دئ. د ده د فکر برېښناوي د پښتنو کوډغلي روښانه کوي، د خټکو د عالي استعداد او راڼه محیطه او د اکوړې د تاریخي پلوشو رڼاوي او ځلاوي اوسني عصر ته رارسوي. زه چي به کله د لنډي سین پر غاړه د کابل د رود څپاندو نڅاوو ته په پسرلي ناست وم او د اکوړې منظر به ښکاره کېدی، نو ماته به د خوشحال خان نغمې د شیدا او هجري سوځوونکي کریږي، او د اجمل د دردناکو ږغونو انګازې نسیم راوړې او ما به په اکوړه کي د خوشحال له څنګه سره اجمل لیدی، چي په شلم قرن کي په عصري رنګ او نوې ځلا د اکوړې پرکنډوالو برېښېدی.

دی خپل اشعار" د ژوبل احساس یو څو څړیکي، د زخمي غیرت یو څو غورځنګونه د سرې ویني یو څو تړم ځاځکي، د اولسي جونګړیو څو شنه اسویلي، د غاوره اقتدار یو څو ړندې لتې" بولي.

خو زه اجمل د پښتنو د زړو ارمانو ممثل، د دوی د مړو او ځپلو غورځنګونو ژوندی کوونکی، او د پښتني ټولني د اجتماعي روح او احساس پېژندوی ګڼم، دی په نوې ژبه او نوي ډول د قوم مړ احساس راخوځوي. د خوشحال خان د کهاله د ادبي روایاتو حامل دئ. د خوشحال خان جاویدانه نغمه اوس د پښتونخوا په فضا کي د اجمل په رباب انګازې اچوي، دی وایي:

د خوشحال له خاوري پورته یوه نغـــــــمه یم
بل مشال په اباســــــــین او تاتـــــــــــــره یم
سرې ! پوه شوې د غیرت چیغه سور اور وم
چي تا څومره رانغړدلم سره لمبه ســـــــــوم

د غیرت چیغه، د اجمل د ابتکاري ادب او ابداع ډېره ښه پلوشه ده. دی څپانده روح لري او د هر استعماري ټونګ مخالف دئ. که موږ د پښتونستان په پښتنو کي د دوی د اروا د زوایاوو ترجمان وغواړو، باید اجمل یې بهترین پوهاند و څرګندوي وبولو. اجمل وایي، او څنګه ښه وایي :

ملـــــګرو ! تش په لوګـــــیدو ونه شوه
ځئ چي لمبه شو، دا خپل ځان وسوځو
د نوي ګل د خســــــــماني له پاره
دا زوړ خوړلی ګلستان وسوځو

په سیاست کي خو اجمل د پاکستاني استعماره سره جنګېږي، او دا وروست نظام ورانوي، مګر د هنر د نوي ګل د خسمانې او پرورښت له پاره هم ښایي چي زاړه او وراسته اسالیب وغورځوي. د اجمل په چیغه کي ځیني د نوي ادب شهکارونه هم سته، چي د اوسني ادب د ویاړ شمله ده. د شهیدانو د ویني فریاد، د زلمي سندره، احتجاج، چرګ ته، بین مار ته، ګوجر، جنت، زلمي شاعر ته، د زمانې باد ته، پېغله داسي هنري شهکارونه دي، چي د شاعر د غورځنده زړه څخه راوتلي اوازونه دي.

د هنر، د جمال، د وینا، د ښکلا، د احساس، د تلاطم او د یوه مواج روح مظاهر دي او هرکله چي د پښتو د اوسني شعر او هنر خبري کېږي، نو د اجمل دا آثار یې په سرکي درېږي.

په یوه مسته نغمه کي د خیبر د شپېلۍ ږغوونکي سره داسي خبري اتري کوي، د زړه اور او طوفاني احساس داسي پکښې ځایوي، چي د پښتونستان مجاهد ملت ته د ژوندانه ږغ دئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د سوز و ساز پردو کې
سرې لمبې دې را خورې کړې
ستا سورې سورې کوګل کې
څو نغمې دې راخورې کړې
دا سره سره فضا دې
په نغمو لمبه - لمبه کړه
دا اوده - اوده دنیا دې
په دې بین نغمه - نغمه کړه
په دې چپه چپایې کې
غلبلې اودې پرتې دې
د دې تړو په ځولۍ کې
زلزلې اودې پرتې دې

په دې بین دې ګوتې کېده !
دغه غرونه په ګډا کړه
د خیبر د سر دپاسه
تندرونه په ګډا کړه
راشه پورته یو ټپه کړه
له دې سوي - سوي غره
اې بین ماره د خیبره !
اې شپونکیه د تور غره
راشه پوك وهه دا بین دې !

په دې بین کې راته واړوه
یوه داسې ګرمه لوبه
چې اوده زړونه راویښ کړي
له دې ډېره غرقه خوبه
لېونی اتڼ شروع کړي
ورته کاڼي بوټي ژاړي
په ګډا شي په نڅا شي
غرونه - غرونه، غاړي - غاړي
د دې بین له سوي سازه
سره بخري رابهر شي
د سرې ویني رګونه
دلته بیا په ګډا سر شي
د دې تړو د رغو نه
بیا مستیاني راپیدا شي
د واورینو سر درو نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا بجلیاني را پیدا شي
لړزنده شي په دې ساندو !
هر خبر او ناخبره !
اې شپونکیه د خیبره !
اې بین ماره د تور غره !

راشه پوك وهه دا بین دي

د سندري په پای کي وايي :
د دې تولو سوو زړو نه
شین لوګی پکښې لمبه کړه
ګني اور د غیرت واخله
دا خیبر پکښې لمبه کړه
بین ته داسي پوکی ورکړه
یو کړه لوړي او ژوري

په یو تار دي زړونه ګډ کړه
که نږدې وي او که لري
دغه شاړي - شاړي کندي
تول خوره - خوره نغمه کړه
دغه جاړي - جاړي غر دي
یو پسته - پسته ورمه کړه
د آواز سره دي تاو کړه
د تنکو زلمو روحونه
د نغمو سره دي ګډ کړه
د نوخیزو قدمونه
پردې تولي تار په تار کړه
که څو لر وي او که بره
اې بین ماره د خیبره !
اې شپونکیه د خیبره !

راشه پوك وهه دا بین دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو نوی شعر په افغانستان کې :

په افغانستان کي د استقلال له غورځنګه سره د ژوندانه نوی تحول په ښه توګه ليدل کيږي، د دې نوي حرکت تاداو تقريباً يو قرن پخوا د مرحوم امير شېر علي خان له زمانې څخه د ستر سياسي مفکر سيد جمال الدين افغاني په ظهور او په بالاحصار کي د نوي مکتب په تأسيس او د شمس النهار په تنکيو پلوشو په خپرېدنګ ايښود سوئ و، خو دوهم جنګ او د استعمار هولناکو څپو دا ملي حرکت د فکري خوا څخه پر ځای ودراوه او زموږ ملت له استعمار سره په خونينه مبارزه لاس پوري کړ او تقريباً نيم قرن وروسته، چي کامل سياسي استقلال بيا مونده سو، نو هغه فکري تجلاوي بيا زموږ د وطن پر کوډغلو چي له استعمار سره په اول او دوهم جنګ کي بالکل وراني سوې وې بيا وځلېدې. موږ استقلال وګاټه، خو پنځوس کاله له فکري پرورښته او له نوي پيشرفته څخه تر شا پاته سوو. په اول او دوهم جنګ کي زموږ ملت دا ثابته کړه، چي موږ دا وطن ساتلای سو، او د خپل ملي موجوديت له پاره د دنيا له قويترين او غښتلي سازمانه سره هم ډغري وهلای سو او په هر حال کي خپل مرکزيت خوندي کوو.

مګر يو قوم چي د خپلي خاوري او خپل ملي موجوديت په دفاع کي يو قرن توره په لاس پر ډګر ولاړ وي او په سرو وينو کي رغړي، هغه خو د فکر او ادب او علم او پوهني، روزني ته ابداً فرصت نه مومي.

په پښتو ادب کي د شعر په شکل، نوي افکار او نوي محتويات په زاړه فورم او ډول، موږ لومړئ پلا په سراج الاخبار کي وينو، چي عبدالعلي مستغني او غلام محی الدين افغان او پرېشان او مولوي صالح محمد او ملا محمد افغاني نويس ځيني اشعار نشر کړي دي په دغو ادبي ټوټو کي د وطن خواهۍ نوی احساس، د افغانيت او مليت نوی فکر او د عصري تجدد نوی حرکت ښکاري او دغه افکار وه، چي د استقلال د نهضت له پاره يې ډېره ښه زمينه برابره کړه.

زما ښه په يا دي، چي د استقلال تر جنګ درې څلور کاله دمخه ښاغلي پرېشان (اوسني داوي) د بلبل ګرفتار مسدس په فارسي ژبه نظم کړ او د استقلال له پاره يې د خپل ملت آمال د يوه ګرفتار بلبل په ژبه تصوير کړل او عين دغه ادبي ټوټه مرحوم مولوي صالح محمد په پښتو نظم کړه. دې دواړو ادبي ټوټو پر باسواده طبقه باندي داسي اثر وکړ، چي د بلبل ګرفتار منظومه به په کندهار کي له سراج الاخباره څخه ښځو هم لوسته. هغه وخت زه کوچنی وم، خط مي نه سوای لوستای، مګر دغه ادبي سندره مي اورېدلې وه، چي ښځو به په پښتو لوستله، خو سترګي به يې له اوښکو ډکي وي، ساړه اسويلي به يې له سينو څخه راختل، اما د وطن د آزادۍ قدر په دغو مجلسو کي پېژندلی و.

په دغه وخت کي ځيني نور پښتانه شاعران هم وو، چي د دوی آثار په سراج الاخبار کي نسته، مګر نوي افکار، او د وطن مينه، او ملي درد لري، لکه د کندهار سيد محسن آغا او ملا عبدالباقي افغان، چي خپل پښتو کتاب يې په تقريباً پنځه زره بيته کي د امير حبيب الله خان په نامه اهداء کړی دئ او ډېري اصلاحي او انتقادي او ملي برخي لري.

د وزن او ظاهري فورم په لحاظ خو د دغو شاعرانو په آثارو کي کوم نوی توب نه ښکاري، مګر په فکري لحاظ يې مضامين نوي دي، له نوي ژوندانه څخه بږغيږي، ملي دردونه بيانوي او غواړي چي شعر د ژوندانه سره ونښلوي، او په دې لاره کي مؤفق هم دي، ځکه چي هم د دغي ډلي مقبوله سعيه او نېکمرغه فکري حرکت و، چي د استقلال د بيا موندلو هنګامه يې توده کړه، او موږ کورټ د دوی دغه ادبي جهاد او زيار نه هېروو، او هم د دوی دغه فکري سلسله ده، چي په اوسني نسل پوري نښلي.

د استقلال تر بيا موندلو وروسته، موږ ډېر شاعران لرو، چي په فکري لحاظ نوي، او د فورم له خوا زاړه دي. مګر په دغه ډله کي مرحوم حاجي ولي محمد مخلص د خاص امتياز خاوند دئ. دې سړي په کندهار د پښتو شعر نوی مکتب پرانيست، ډېر اصلاحي او انتقادي اشعار يې و ويل. خو ده ځان د پخواني مکتب په قيد او وزن پوري پوره مقيد نه کړ. خپل افکار يې په داسي قالبونو کي واچول چي د عوامي ادب له اوزانو څخه اقتباس سوي وه.

مخلص د عصر او زمان سره ځيني تعابير او نوي استعارات هم وموندل، چي د ده شعر ته يې عوامي رنګ هم ورکړ، مثلاً په بين المللي لومړي جنګ کي چي عثماني ترکانو د اروپا حکومتونو ته د المان په طرفداري د جنګ اعلان ورکړ، مخلص له دغي واقعې څخه په عشقي دنيا کي الهام واخيست، او داسي تعبير يې ځني جوړ کړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

توركان سترګو دي بيا ماته اعلان کړی د جنګ
مژګان دي زما و قــتل ته ولاړ تيار يکرنــــــــــګ

په دغه ډله کي مرحوم سيد حسين سيد او رحمت الله پوپلزی، او ملا جانان کاکړ او خواجه محمد زهير هم د يادولو وړ دي، ځکه چي د دوي اشعار هم اصلاحي او وطني رنګ لري او مسلسلاً ما څوکاله په طلوع افغان کي خپاره کړي دي.

د اعليحضرت محمد نادرشاه غازي تر دورې وروسته، چي د پښتو ادب کوم انکشاف او پرمختګ موندلی دئ، دا تنکی نهال يې ښه روزلی دئ. پخوانی انجمن ادبي او اوسنۍ پښتو ټولنه د پښتو شعر او ادب روزنتون سو، او په هغه دوره کي موږ لکه : امين الله زمريالی، غلام جيلاني جلالي، قيام الدين خادم، صديق الله رښتين، عبدالرؤف بېنوا، ګل پاچا الفت، عبدالشکور رشاد او محمد ارسلان سليمي غوندي شاعران لرو، چي په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي، اما د فورم له پلوه د دوی په ځينو آثاروکي د نوي توب څرکونه وينو.

د پښتو ادب په تاريخ کي دغه درنه ډله د پخواني کلاسيك مکتب او نوي مکتب تر منځ د منځګړو حيثيت لري. دوی د ګذشتګانو د ادبي رواياتو حامل دي او هغه زوړ ادبي ميراث يې نوي نسل ته رانقل کړی دئ او د پښتو ادب تاريخ هيڅکله د دوی مشکوره سعيه نه هېروي. دوی د خپل عصر او زمان سره مطابق په پښتو شعرکي نوي افکار داخل کړل. دوی نوی نسل له وطني او ملي حقايقو سره آشنا کړ، دوی د پښتو شعر تنکی نهال وپاله. په ادبي رواياتوکي چي کومه وظيفه د دوی پر غاړه وه، هغه يې په لکه غاړه اجراء کړه او د پېشقدمۍ عالی مقام يې وګاټه. مګر د زماني سير خو نه درېږي او په کايناتوکي د تجدد او تحول قوي لاس خپل کارکوي او د بشر فکري کاروان هر وخت روان ښکاري، نوکه اوس د نوي نسل زلمي ځانته د نوي شعر نوې دنيا جوړوي، دوی هم په هغه اندازه حق لري لکه دېرش کاله پخوا چي موږ ځانونه له پخواني فکري جريانه څخه وايستل او په پښتو شعرکي مو اصلاحي او انتقادي او عصري مواد داخل کړل.

يو مثال : پنځوس کاله پخوا زمانه در په يادکئ ! هغه وخت چا پښتو شعر نه وايه، اوکه به څوك په دې فکرکي و، هغه به د خوشحال او رحمان پيروي کوله، د تورو زلفو په شکنجه کي به نښتی او د باڼو په غشي به ژوبل و، د شعر موضوع او محتوی يو زرکاله دغسي راغلې وه او خلک هم پر دغه لار تلل، يو وار نابېره غلام محی الدين افغان د شعر مجراء بدله کړه او په (۱۳۳۳ هـ . ق) يې په سراج الاخبارکي دکوم خيالي محبوب د اوږدو زلفو او ښکلي مخ او هلال آبرو د ستاينې پر ځای د وطن په حقيقي دلبر پوري داسي سندره وويله :

زړه زمـــا ډك دئ له ميني د وطـــــــــــن
خپل وطن ماته عزيز دئ تر خپـــــل تن
هر يوګل مي د وطن پر ما ډېرګران دئ
ترکشميره، تر پاريسه، تر لـــــــــــندن
که څه ډېر دي په جـــــهان کي عـــــزتونه
ډېر عـــــزت دئ په خـــدمت کي د وطن

دا موضوع اوس موږ ته نوې نه ښکاري او ښايي چي ډېر زلمي يې د بيان يو مبتذل او فرسوده طرز وبولي، او له فکري پلوه يې هم خوښ نه کړي، مګر په هغه وخت کي بالکل نوې وه، او ښايي چي شاعر به د پخواني خيال او د زاړه مکتب پيروانو ډېر غندلی وي، چي ولي د رحمان بابا لاهوتي فکر، په داسي زميني موضوع تبديلوي؟

نوکه موږ په هغه وخت کي مرحوم افغان د دغه نوي فکر په راوړلو نه پېرکوو، بلکي د نوي عصر په فکري تحول کي دی د پيش قدمانو په ډله کي دروو، ښايي چي د اوسني عصر نوي شاعر ته هم دغه حق ورکو.

تر پنځه ويشت کلن سير وروسته :

ما دمخه وويل چي په پښتو شعرکي د فکري تحول نوي دوره له (۱۳۱۰) شمسی کال څخه شروع سوې وه، او دا د يوه قرن څلورمه برخه تر ۱۳۳۵ ش پوري زه د منځګړو دوره ګڼم ځکه چي دغه دوره د پښتو دکلاسيك شعراو نوی غورځنګ تر مينځ د يوې منځنۍ دورې حيثيت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې دوره کې د پښتو شعر فورم او قالب هغه د خوشحال او رحمان او د دوی د ملګرو په څېر و. خو فکر یې نوی و. د شعر محتوی اوښتې وه. وګورئ ! پیرمحمد کاکړ د بېلتانه سندره په داسې قالب کې اچولې وه :

هجران انبار کړه پر مـــا غـــــمونه
ضعیف نحیف سوم په تن زبـــونه
اور مې بیا بل سو د زړه په خــونه
ګهی ژړا کړم، ګهی آهـــــــــــونه
اوښکې مې څاڅي له ځیګرخونه
رنځ مې زیاتېږي له دې تاخـــونه

ښاغلي الفت په همدغه پخواني قالب کې نوی فکر ځای کی، او وې ویل :

ګرانه وطنه ! څومره زیبا یې!
جنت د ځمکې، زړه د دنیا یې!
ښاغلی تاج ته، د ایشیا یې!
وړ د ستایلو ته په رښتیا یې!
لعل و ګوهر شته ستا بدخشان کې
تمدن خور شو، ستا په جهان کې

پنځه ویشت کاله پښتو شعر د پخواني فورمالیزم په غولي کې خالیوځې وکړې او د منځګړو تر ډلې وروسته په دې وروستیو پنځو شپږو کلو کې یوه زلمۍ ډله شاعران راووتل، چې دوی په فکري خوا کې له منځګړو سره لږ و ډېر مشترك دي. خو د شعر فورم او قالب او تعابیر او د اداء طرز یې نوی ښکاري. له دې ډلې څخه ښاغلی سلیمان لایق د خاص استعداد او ادبي ذوق خاوند دئ او د ده نوی کلام د پښتو شعر د نوي غورځنګ شمله ده. هم فکري ښکلا لري، او هم د فورم او آهنګ په ایجاد کې ګړندی ښکاري. لایق لکه نوی زلمی چې دئ افکار یې هم زلمي دي، کوم هیجان، کوم تلاطم او غورځنګ او نڅا چې د ده په اشعارو کې د اورنیو احساساتو سره ښکاري، د ده د شعر او نوي فورم او آهنګه سره اوږه پر اوږه ځي او زه داسې ګمان کوم چې د آرامو زړو او مړاو احساساتو خاوندان به هم له خپله شعره سره خوځوي، او په خپله شعري نڅا کې یې له ځانه سره ملګري کوي.

دلته به زه د نمونې په توګه د ده یو پیغام راوړم. وګورئ څوني څپان، او څوني متلاطم او څوني تود دئ، دی وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر به شي کلونه مګر نه به شي
زما دغه رنګيني تراني هېري
محوه به شي ګور زما
کلی زما کور زما
مړ به نه شي اور زما
تل به زه ړغېږمه شعرونو کي له کامه سره

دا د بيدارۍ او ناپوهۍ څپې
زما هنر او مينه غرقوی نه شي
تل به د افغان بچي
پورته د باميان بچي
ښکته د سيستان بچي
لولي زما سندري له آغاز او له انجامه سره

زما ولس به يو شي هيوادونو ته
زما د ترانې ښکلي رنګين ګلان
تل به د پښتو ژبه
دا د لويو غرو ژبه
دغه د درنو ژبه
ساتي زما شعر له فکرونو او مرامه سره

د شعر په پای کي لايق د زلميتابه تودې هيلي د خپل هنر د ښکلا له پاره رابولي. د ده يقين دئ چي دا هنر نه مړه کېدونکې او جاويدانه او پايېدونکې پديده ده او هرو مرو به دا ږغ د فضا په تېپدونکې څپه کي آيندګانو ته رسيږي او خپل اثر به کوي، او وايي:

اې زما د ځوانۍ تودو هيلو !
ننوزئ د شعر ابدي کــور ته !
يوسئ ولولې زما
پټې زلـــزلې زمـــا
اوښکي قافلې زما
وروسته زمانو ته د دې عصر له پيغامه سره

بېنوا خو ما د منځګړو په ډله کي شمار کی، خو دی کله په نوي اتڼ هم کښېوزي او د فورم او فوند په لحاظ نوی شعر هم وايي. د ده يوه خوره او د شعر ښکلې ټوټه په خپله د دغه تجدد او نوي توب حکايت کوي، او د زمانې نوی رنګ او نوی څېر راښيي. دی وايي :

نسيم و وې د ګل غوړ کي :
بدل ســــــو د يارانې رنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـلی شـــانته انقلاب دئ
بدلـــوي د زمـــانې رنګ

ورســـــره نوي رنګـــــونه
رنګا رنګ تحـــــولـــــونه
کړي سمسور به راغ راغـونه
موسم بل دئ هــم بـــل سوی
د بلبل د ترانې رنــــــــګ

دړي وړي زوړ ربـــــاب دئ
زړو مطرب خانه خـــراب دئ
زوړ آهنګ د روح عذاب دئ
نوی ساز نـــــوی آواز دئ
هم سو نوی د نغــــمې رنګ

هنر تل له صفا او سپېڅلتوبه سره مل وي. د ښکلا سره تړل وي او هر څوني چي دغه سپېڅلتيا او ښکلا ولري هغومره يې فني ارزښت زياتيږي، نو هنرمن تل په ځيرو سترګو د زمانې کرغېړنو ته هم ګوري او نه غواړي چي د هنر ښکلې او ځلانده څېره په ځينو تورکنو آلوده اوککړه سي. ښېنوا د نوي نسل توجه دې نکتې ته هم راګرځوي، او وايي :

طلايي جام کي د دور
شراب زهر دي په دور
نوشېدل يې غواړي غور
ای سرمست زلميه پام کړه!
بل راز سو د ميخانې رنګ

په دې ډول په پښتو شعر کي زموږ د نوي شاعر کار ډېر نوی دئ او دا ښکاره ده چي نوی شاعر خپل پراخوالی او نضج ته نه دئ رسېدلی او دا يې د صباوت او کوچنيتوب دوره ده، مګر د کانټ په قول د هر هنر ايجاد د هنرمن په ظريف استعداد پوري اړه لري او انساني دماغ د نوي روش او نوي لاري د پيدا کولو يو خارق العاده استعداد هم لري. نو که زموږ زلمي شاعران او د نوي طرز لېوالان په آينده کي د فورم او فوند په لحاظ د نوي شعر نوزاد وړونکي په ښه ډول وروزي ګمان کيږي، چي پښتو به په ادب کي د نوي هنر له پلوه هم يوه غني ژبه سي. د اوسني پښتو نوي شعر د تنکي بڼ يو بل غوړېدلی ګل فاراني دئ. دی په فارسي کي هم د دغه مکتب له پيروانو څخه دئ په پښتو خو لږ شعر وايي، اما هغه لږ يې هم ښه ښکاري. فاراني په نوي مکتب کي د فورم په لحاظ پخواني اساليب نه هېروي، او د وزن او حتی قافيې په ساتلو کي محتاط او متوسط ښکاري. د ده يوه ټوټه شعر د غرو غروب نوميږي خو زه يې د نتيجې له پلوه عنوان د تېر يادونه بردم. په دې پاڼکي کي شاعر د پښتني عوامي ژوند مناظر پېش کوي او بيان يې هم خوږ دئ، د فکري جولان ساحه يې بالکل وګړنی ده او د فوند په لحاظ هم دا ټوټه بې ارزښته نه ده، دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سپینو دنګو غرونو شـــــاته
زیړی لمر ورو - ورو پټېږي
څما هېر او مړه یــــــــادونه
بیا مي زړه کي ژوندي کېږي

مازیګر وږمه چلېږي
رېوي وحشي ګلونه
سردروکي انګازه کړي
د زړو شپنو ږغونه

د کږدۍ مېرمني پیایي
سیرلکي په شنو وښوکي
یو کمکی ماشوم ویده دئ
کېږدۍ لاندي په ځانګوکي

د نښتروګڼ ځنګله کي
ګڼونکي سندري وایي
صحرایي ښایسته پېغله
یو جونګی اوبو ته بیایي

د نښترو څانګي باندي
ځنګلي مرغان چغېږي
د تور تم راتګ نږدې دئ
ګوندي دوی ورنه ډارېږي

د شفق وروستۍ وړانګي
مچوي اوچت ښاخونه
زه لا هسي چرت کي ناست یم
زوروي مي تېر یادونه

د همدغه نوي مکتب یو بل شاګرد شپون دئ، دا زلمی هم د نوي فکر استعداد لري او د خپل فکر د ښکاره کولو له پاره د بیان نوې لاره پیدا کوي. د ده نظر د نوي شعر په شاوخوا کي د یوې نوي شعري ټوټې څخه ښکاري، چي همزولي شاعر ته خطاب کوي او داسي وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته د دنیا د کاروانو جرس
د تمدن د قافلو زنځیر
ستا له تېز بینو سترګو ډېره کوي
د هندوکش د آسمانونو کجیر
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه !

چي یې د چا د لاس رانجه خوړلي
د هغو ړوغ ستا له ستوني راځي
چي په کړاو په بېکسۍ کي ومري
دا ستا قلم یې جنازې پسي ځي
چي یې چاړه په سینه ننوځي
ستا له قلمه ورته آخ وځي
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه !

شپون نوی شاعر، د نوي دنیا جوړونکی، او د نوي فکري تحول ښکاره کوونکی، او د سبا پر ژوندانه یو مؤثر عامل ګڼي، او د همزولي شاعر د خطاب په پای کي وایي :

د ژوند د ذوق پاکه هنداره ته یې
ته چي خنداکوې دنیا خاندي
ته نو چي خاندې رښتینی خانده!
که نه تاریخ به بیا پر تا خاندي
ستا د هري اوښکي په اثر
یو زرګلونه په سبا خاندي
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه!

د نوي شاعر د فکر یوازنۍ جولانګاه د خپل وطن ځمکه ده، دی که څه وایي، نو له خپله ژونده وایي د وطن له هري پرښې او بوټي څخه د میني الهام اخلي. د شپون د کوکچي سیند، یوه داسي سندره ده چي د نوي شعر د دغه مزیت نمایندګي ښه کوي او دا وطن جنت ورته بریښي دی وایي :

کوکــــچه زما د آرزوګانو د اســـــــــــــــــــرو سیند دئ
چي څاڅکي څاڅـکي د پامیر له سپینو څوکو رغړي
په هر یو څــــاڅـــکي کي د دې وطــن هســــتي غوټه ده
وچه یې مه کـړې، دغه څاڅـــکي دي همېش بهـــــیږي
په هر یو مـــــــوج او هر شـــکن کي یې رازونه ګــــورم
او تا ته وایم : د اســـــــــــــــرو او امـــــــــیندونو ربه !
زه خـــــــبر نه ومـــه، چي مـــــــاته دي جنت راکــړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نوي شاعر نهايي آرزو دغه ده، چي د يو لوی افغاني مليت په تکميل کي لوړنی وي. د ده پخوانی تاريخ مخي ته پروت دئ، او زلمی نسل د دغو پاڼو لوستونکی ګڼي.دی غواړي چي تل دغه ځاځکي د يوه بهاند سيند په څېر سره راټول و ويني او هيڅ ځاځکی د لوی افغان د فياض او عظيم سيند له غېږ څخه وتلی نه وي، نو د دې سندري په پای کي دغه هيله داسي د شعر په څپو کي راوړاندي کوي:

چيرته د زړه د کوم يوګوټ نه مي لمسون غوندي دئ
چي ، هه ! شپونکيه له دې ګاري ځان لاهوکړه سيند ته
بيا چي لاهو شې لمبو مه وهه کرار پرېوځه
يوه قطره شه غاړه ورکړه د همزولو سره!
زه وايم سينده ! صبر وکړه، زه خوبونه ګورم
او تا ته وايم : د اسرو د اميندونو ربه !
زه خبر نه ومه چي ماته دي جنت راکړی

داسي ښکاري چي د نوی شاعر متلاطم او څپان احساس د يوې ورکي آرزو په تلاښ کي دئ، او زلمی نسل د يوه زړه خوځوونکي خوب تعبير ته لالهانده دئ. دغه هيله، دغه آرزو او دغه ښکلي غايه څه ده؟ د دې نېکي آرزو تعبير د نوي مکتب د يوه بل ملګري ښاغلي شفيق له خولې واروئ، چي په څه قوت او ټينګار يې په ښکاره کولو کي بريالی سوی دئ :

پاکي جذبې د زړه انګړکي د وحدت لـــــــــــرم
مخکي ځراغونه بل د دين او د ملت لــــــــــــرم
زه يم چي مغزوکي رڼايي د حــــــــــــقيقت لرم
اوس مي که لاس تش دئ نور څه نشته يو همت لرم
شته ده په تاريخ کي د مېړاني افســــــــــانه زما
ماکي ټګي نشته هـــــــــو مي هو او نه ده نه زما
کور مي د زړه تود دئ په تودو جذبو د قام د عشق
زه د قام په مينه کي ختلی يم پر بام د عشق
ميني دي پښتونه ! نښلولی يم په دام د عشق
غواړم په قومي عروج رڼا،تياره ماښام د عشق
ګرزم سرګردانه لی په لی قومي اختر پسي
ځان سره چي راوړي سعادت هغه سحر پسي

ټينګ اميد کېدای سي چي زلمی شاعر به دغه ملي اختر ضرور ووينې، او د ده هنر به و دغه لوړي معراج ته د رسېدلو له پاره د يوه محرك په ډول رهبري وکړي. هيله ده چي نوی شاعر به تل د خپل کاروان سره د يو خوږ ږغي حادي په ډول د ملي سعادت پر لوري ملګری وي او د ده تودې نغمې به تل د تلونکو په زړوکي ګرمي پيدا کړي او دا به يې يقين وي، چي د ده هنر په ملي يون کي د لاري روښانه ځراغ، او په زړه پوري توښه ده او ښاغلي الفت ډېر ښه ويلي دي چي :

ښه آهنګ چي په هر ساز کي وي موزون وي
که رباب وي، که شپېلۍ وي، که داريا وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نننـــــــــدارو او تماشـــــــو ته بـــه ورځـــــمه
د هــــــر چــــــا په ساز چي ښـــکلي په ګډا وي

د دې څېړني په پای کي زه د یوه بل نوي معاصر شاعر ښاغلي رشاد یو بل شعر هم راوړم. دی بالکل نوی فکر لري مګر قالب یې هغه پخوانی دئ، ځکه چي د ده آثار فکري ارزښتونه لري نو د نوي شعر په صفت کي ښه ځای نیسي او د ده هنر د هنر له پاره دئ نه مجرد هنر :

پیره !

پیره ! ته شمع زموږ د تورو شپو یې
شمع څه چي زموږ کسی د لېمو یې
بویه دا چي دي د ښو خاوري رانجه کړو
وایي: ته مسیح د جهل د ړندو یې
وایي: ژوی ستا په دم د غفلت مړی
وایي: ته حکیم د زړونو د رنځو یې
وایي: ته د بغل ځای په مینه نیسې
وایي: ته خضر د دې تورو تیارو یې
وایي: ته ایسته کوې کین له کوګلو
وایي: ته پوه د ناولو زړو په ولو یې
وایي: ته ښایسته کوې صفا زړونه
ته صیقل د دې زنګنو آئینو یې
وایي : ته د بدبینۍ د لچ توتیا یې
ته اکسیر د خودخواهۍ د مرضو یې
چي جنون د مال و جاه و نسب بیایې
وایي : ته عامل د هغو اورادو یې
چي پېښېږي د حرص و سودایي ته
وایي : ته دافع د هغو اندېښنو یې
چي ترې زېږي خرخښې نفاق جنګونه
ته ماهر د هغو بدو رواجو یې
وایي : ستا په لاس بې لاري پر لار کېږي
وایي : ته مصلح د کینو او کړو یې
وایي : ستا په خوله دښنه سره رغېږي
وایي : ته د دوستۍ تومنه د تربرو یې
وایي : ستا په تلقین زړونه سره ښلي
مکمل د عشق د ټولو طریقو یې
وایي : ستا له ساه سیځي ریښې د رخي
ته طبیب د ورو سترګو تنګو زړو یې
زړونه کاږې د دني مینو له ږغومو[١]
وایي : نوح د نفسانیو توپانو یې
وایي : ستا په تربیت بخل ورکېږي
وایي : ته مصدر د رحم او پېرزو یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي : ته ژړوې سترګي پر مظلومو
په زړه غوښ د نامېندۍ له اوښلو يې
وايي : ستا د خولې ګوله ده په شريکه
ته خواخوږی د بېوزلو بې اسرو يې
وايي : ته د خدای پر پار د حق له پاره
تېر د ځان تر هر مطلب هري ارزو يې
نه د مال تمه لرې نه د سر بېره[۲]
وايي : ته آزاد له دې ټېټو قيدو يې
ته د هر نمرود ميرخي تمه لېځي غړې
په طلب د حق راضي په سرو لمبو يې
وايي : سر نه کړوې طاغي طاقت ته
ته قاطع د ظلم او جبر د ريښو يې
وايي : ته د باداري له نامه بد وړې
ته له کبره تښتېدونکی په مزلو يې
وايي : ستا سره همېش دا کرامت سته
چي خارق د رياکارو د پردو يې
د رښتيني سړيتوب مزله تې بيايې
ته هادي د ژوندانه د قافلو يې
که رښتيا وي دا چي وايي ستا په باب کي
رارسېړه ! ته مهدي د دې قومو يې
په جلو کي دي اصلاح ځي د ټولنو
ته خاوند د بختورو قدمو يې
موږ به ستا تر قدم لاندي ايږدو سترګي
ته رهبر د دغو ورکو کاروانو يې
موږ به ستا مخ ته سرونه نذرانه بږدو
ته لايق پيره ! د لوړو درووږو يې
اوکنه نو خوشي ټګ يې نور څه نسته
ټولوونکی د نذرو د شکرانو يې
غوړولي دي دامونه د سلوک دي
ته صياد د څو سپېدلو پښتنو يې
د عزت او د ارام بتان په زړه کي
په دې څه سي چي محراب ته پر سجدو يې
چي له ښې ارشو دي زړه بل لور ته نه ځي
د نس ميني بتر کړی تر ښاروو يې
د خداي ميني ته دي زړه په څه فارغ سي
ته چي غرق د مال په مينه تر غوړو يې
شپه و ورځ پر تسپو شمېرې غوا و غېلي
په لمانځه کي په تلاښ د ښايستو يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه د ذکر په پلمه پټوې سترګي
ډوب په فکر د پټو د پالېزو يې
په ښکاره مراقبه له خلګو ګوښې
پټ اخته د شکرانو په حسابو يې
په ښکاره وچه ګوله په اوبو نغړې
پټ سپځلی تر سړمو په نعمتو يې
په ښکاره ژغورې نظر له خپلو ښځو
پټ لګیا د نامحرمو په ورنو يې
ښکاره نورو ته غندې د دنيا مينه
پټ مخکښ د دې ليلا د لېونو يې
ته په سپينه ورخ لوټې کلي کورونه
په جامه کې د پېري مشر د غلو يې
خدای دې وساتي قومونه ستا له غدره
ته پير نه يې مبتکر د شعبدو يې

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library